

1996/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

*Az 1895-ben felépült Pécsi Nemzeti Színház a Király utcában
1910-es évek Erdélyi Mór felvétele*

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

1100 ESZTENDŐ	Milleniumi krónika, anno 1896. (<i>Halminé Bartó Anna</i>)..... 3
	Barcaság múltja a régészet tükrében (<i>Székely Zsolt</i>) 6
	Ipolykiskeszi X-XI. századi temetője (<i>Dr. Trugly Sándor</i>) 10
	Móricz Zsigmond a milleniumról..... 12
A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE	Az alföldi Klebelsberg-iskolák (<i>Székelyné Körösi Ilona</i>)..... 13
	A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig II. (<i>Tótfalvi Zoltán</i>)..... 19
ÉVFORDULÓK	Emlékeztünk Veres Pálnéra (<i>Böszörményi István</i>)..... 34
	A „Tudós prépost”. Koller Ferenc születésének 250. évfordulójára (<i>B. Szepes Zsuzsanna</i>)..... 36
	Száz éves a Pécsi Nemzeti Színház (<i>Márfi Attila</i>)..... 39
	Százötven éve alakult meg a Tiszavölgyi Társulat (<i>Góg Imre</i>)..... 43
HAGYOMÁNY	Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és a békepárt (<i>Pásztor Emil</i>) 45
	Megszűnt a robot! (<i>Lukács László</i>)..... 55
	Katona Gyula példás élete (<i>Dr. Gelencsér Gyula</i>)..... 57
	Egy mohi parasztdal titkairól (<i>Koncsol László</i>)..... 59
	Húsvéti locsolóversek Csíkból (<i>Mirk László</i>) 61
EMLÉKEZZÜNK	A földvári fogolytábor (<i>Balázs János</i>) 63
TERMÉS	Szászrégen rövid története (<i>Bíró Donát</i>)..... 65
	Nagyatádi Szabó István (<i>Dr. Tohány Gábor</i>)..... 71
	Kis-Küküllő vidéki népzene (<i>Pávai István</i>) 74
A HONISMERET FORRÁSAI	„Nép- és tájisme” a Vasárnapi Újság első 4 évfolyamában (<i>Vasvári Z.</i>)..... 78
KILÁTÓ	A síró gyermek szerepe a hőskölteményekben (<i>Demény István Pál</i>)..... 82
FÓRUM	Védett nevek (<i>Kérész Gyula</i>)..... 88
KRÓNIKA	A turizmus esztendejében (<i>Halász Péter</i>)..... 90
	Bunyaszekszárd (<i>Nagy Janka Teodóra-Szabó Géza</i>) 91
	Döbrentei Gábor szobrának avatása (<i>Tóth Dezső</i>) 92
	A técsői Függetlenségi és 48-as párt zászlaja (<i>Dr. Szőlőssy Tibor</i>) 93
KÖNYVESPOLC	Új finn és magyar családnév-szótáraink (<i>† Szabó T. Ádám</i>) 94
	A reformkori Buda-Pest (<i>Mezey László Miklós</i>) 96
	Magyar színház Erdélyben, 1919 – 1982. (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)..... 97
	Székelyné Körösi Ilona: Kecskeméti évszázadok (<i>Mák Ferenc</i>)..... 99
	Dr. Ábrahám Zoltán: Magyarok a nagyvilágban (<i>Tótfalvi Zoltán</i>)..... 100
	Tóth Miklós: Szilágyosmlyó (<i>Gazdag István</i>)..... 102

Székely diáktörténelem (<i>Beke György</i>).....	102
Arrabona, 31 – 33. (<i>Tuba László</i>).....	103
Bodnár Lajos: Latorca (<i>Balassa Iván</i>).....	104
Népszokások Endrődön (<i>Bartók Györgyi</i>).....	105
Bagoly János: Betűkbe szedett régmúlt (<i>Balassa Iván</i>).....	106
Székely útkereső (<i>Beke György</i>).....	107

**HONISMERETI
BIBLIOGRÁFIA**

Összeállította: <i>Belovári Gézáné</i>	109
--	-----

Az első borítón a *szepességi Hernád áttörés (Halász Péter felvétele)*, a hátsón a *técsői függetlenségi zászló* látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVI BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVAS GÁBORNÉ

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván dr., néprajzkutató, Bp. – **Balázs János** szerkesztő, Brassó – **Bartók Györgyi**, z Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Bp. – **Beke György** író, Bp. – **Belovári Gézáné** könyvtáros, MMI Bp. – **Bíró Donát**, ny. tanár, Szászrégen – **Böszörményi István** tanár, Losonc – **Bodáné Szepes Zsuzsanna**, a JPTE Könyvtárának munkatársa, Pécs – **Demeter Zayzon Mária**, szociológus, Bp. – **Demény István Pál**, a Román Tudományos Akadémia Folklór Archivumának tud. munkatársa, Kolozsvár – **Gazdag István**, a Hajdu-Bihar Megyei Múzeum ny. igazgatója, Debrecen – **Gelencsér Gyula dr.**, ny. matematika-tanár, Szentendre – **Góg Imre**, a Körös Vidéki Vízügyi Igazgatóság munkatársa, Gyula – **Halász Péter** a Magyar Művelődési Intézet tud. főmunkatársa, Bp. – **Halminé Bartó Anna** a Magyar Nemzeti Múzeum főosztályvezetője, Bp. – **Kérész Gyula**, ny. tud. kutató, Bp. – **Koncsol László** író, Pozsony – **Lukács László dr.**, a Szent István Király Múzeum osztályvezetője, Székesfehérvár – **Mák Ferenc**, a HTMH osztályvezetője, Bp. – **Márfi Attila**, a

Megyei Levéltár igazgatója, Pécs – **Mezey László Miklós**, szerkesztő, OSZK, Bp. – **Mirk László**, a Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium tanára, Csíkszereda – **Nagy Janka Teodóra** néprajzkutató, Szekszárd – **Pásztor Emil dr.**, az Esterházy Károly Tanárképző Főiskola ny. tanára, Eger – **Pávai István**, a Néprajzi Múzeum munkatársa, Bp. – **Szabó Géza dr.**, a Wosinski Mór Múzeum régésze, Szekszárd – **Szabó T. Ádám**, tud. kutató, ELTE, Bp. – **Székelyné Kőrösi Ilona**, a Megyei Múzeum főmuzeológusa, Kecskemét – **Székely Zsolt** régész, Brassó – **Szöllősy Tibor dr.** osztályvezető főorvos, Técső – **Tolnay Gábor dr.** múzeumigazgató, Mezőtúr – **Tófalvi Zoltán** újságíró, Marosvásárhely – **Tóth Dezső dr.**, az Országos Oktatástechnikai Központ ny. osztályvezetője, Veszprém – **Trugly Sándor dr.**, a Duna Menti Múzeum régésze, Révkomárom – **Tuba László**, a megyei könyvtár igazgatója, Győr – **Vasvári Zoltán** múzeumvezető, Isaszeg

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.:201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Számítógépes tervezés: CSIPKA ROZÁLIA, Nyomdavezető: SZILVA ISTVÁN. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 98.- Ft. Évi előfizetési díja 540.- Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

EZERSZÁZ ESZTENDŐ

Millenniumi krónika, anno 1896

Korábbi számainkban a millennium ünnepi eseményének a fővárosban és országosan megvalósuló jelentős mozzanataival foglalkoztunk. Most ízelítőt adunk a történelmi Magyarország különböző térségeinek és jeles történelmi helyeinek ünnepi eseményeiről.

A *Tiszafüredvidéki Régészeti Egylet* Tas és Szabolcs vezérek itteni táborozásának és a folyón való átkelésének emlékére 12 méter magas kőoszlopot emeltetett. Az oszlop tövében nyitott üregben földet helyezett el mindazon híres csatahelyekről, amelyekre 1848-ban innen indultak el a honvédek. A nemes gesztushoz Heves megye is csatlakozott 500 forint alappal.

Szabolcs megye a *szabolcsi Földváron*, Zemplén megye a *Szerencs* feletti hegyen emelt hasonló emléket. Nagykőrös városa a tetétleni pusztán az Árpád-halmon állított kőobeliszket: a hagyomány szerint Árpád serege hosszabb ideig itt tanyázott. A szobrot Gerenday Béla szobrász készítette. Az alapkőbe helyezett irat így végződik: *Mondd a világnak: hogy él és akar / Élni végtelen itt a magyar! / S álljon ez emlék, a múltnak jele / Kimélve bánjon a vész is vele.*

Kőszeg városában a Magyar Turista Egyesület helyi osztálya, az Óház nevű orom csúcsán épült millenniumi emléket adta át. Az itt épült várat Zsolt vezérnek tulajdonították. Az emlék egyúttal kilátóul is szolgált, s a város címerét ábrázolta. A falán magyarázó márványtáblát, zárkővébe okmányt helyeztek el.

Hunyad megye olyan emlékművekkel gazdagította az ezredévi emlékek sorozatát, melyek a magyar honfoglalás mellett a magyar-román együttélés jelképét is szolgálták. Az egyik a Vaskapu-hágó nyílásánál, Zákány falu közelében, a Vulkán-hágón álló emlékoszlop. A vajdahunyadi vasgyárban öntötték, az oszlop tetejére aranyozott ércbuzogányt helyeztek, egyik oldalán az ország, másik oldalán a megye címere látható, előlapján aranyos betűkkel felirat: *Vulkánhágó ősidőktől Magyarország hadászati, közlekedési vonala, melyet Hunyadi János vitéze, malomvízi Kendefy Miklós élete feláldozásával védelmezett 1455. körül, a becsapó török ellen. E dicső fegyvertény és határvédelem örök emlékezetétül állította az oszlopot Hunyad megye közönsége a honfoglalás ezredik évében.*

A *vaskapui* emléket, amely párja a vulkáninak, szintén Márkus Ferenc tervezte. Felirata: *Hunyadi János tizenötezer vitézével az 1442-i szeptember 6-án a szorosban verte szét Sehabedini beglerbégnek Erdélybe nyomuló nyolcezer főnyi török hadseregét. A dicső fegyvertény örök emlékezetétül állította az oszlopot Hunyad megye közönsége a honfoglalás ezredik évében.* Ezen az ünnepségen is két nyelven – magyarul és románul – hangzott az ünnepi szónoklat.

A Kárpát Egyesület az évforduló emlékére a *Magas-Tátrában* a Lomnici-csúcs tetejét jelölte meg díszes emlékkövel, amit előzőleg a budavári Mátyás templomban megáldottak. A másfél mázsás követ nyolc stólai lakos vitte egy 46 tagú turista társaság kíséretében. Az utat a hűvösre fordult idő és a havazás is nehezítette. Két napba telt a tábla elhelyezése. Felirata: *A magyar nemzet honalapításának ezredik évfordulója emlékére első Ferenc József bölcs uralkodása 48. évében. 1896. Íme a legmagasabb oltár ezredéves hazánkban, új ezer esztendőt kér az egetől imánk, Magyarországi Kárpát Egyesület.* Ebből az alkalomból a hegycsúcsot I. Ferenc József nevére keresztelték.

Számos megyei és városi közgyűlés, törvényhatóság, valamint egyházi méltóság rendelt ezredévi emlékül történelmi témájú festményt, állítottak szobrot és emlékművet a magyar történelem kiváló alakjainak; alapoztak, vagy adtak át intézményeket, tettek alapítványokat és készültek még ezer más módon.

Temes megye Gyárfás Jenővel festette meg azt a képet, melyen V. László esküt tesz a temesvári templomban, hogy a Hunyadiakon nem áll bosszút.

Zemplén megye Kardos Gyulától a király és a királyné életnagyságú arcképét rendelte meg, Burger Lajossal Kossuth Lajos, László Fülöppel II. Rákóczi Ferenc, Boruth Andorral pedig gr. Andrássy Gyula és Vay Miklós arcképét festették meg. A vármegye nagyszerű szülőitein kívül ötezer forintos pályázatot írtak ki annak a történelmi jelenetnek festményen való ábrázolására, melyen Rákóczi Ferenc bevonul a körörmezőn tartott országgyűlésre.

Ugyancsak II. Rákóczi Ferenc életéből merített esemény megfestésére írt ki pályázatot *Sáros megye*, témája: Rákóczit Eperjesre viszik Solari generális őrizete alatt.

Nógrád megye millenniumi festményét Papp Henrik festette.

Torda-Aranyos megyének Kriesch Aladár az 1542-es tordai országgyűlést festette meg.

Heves megye és Eger városa ötezer forintos pályázatát Székely Bertalan nyerte el Az egri nők című alkotásával.

Szabadka történelmi festményt készítettett, amelyen a város szabadalmi oklevelének ünnepélyes átadását ábrázolta Jantyik Mátyás.

Szolnok-Doboka megye a cserhalmi ütközet képét rendelte meg.

A gróf Batthyány Lajos fiumei kormányzó által kiírt pályázatot Dudits Antal: Fiume Magyarországhoz csatolásának ünnepét ábrázoló képével nyerte el.

Kunc Adolf *csornai* preláta a premontrei rend patrónusa, Szt. Norbert megtérését ábrázoló festményre tűzött ki 4000 forint pályadíjat, melyet Spányik Kornél nyert el.

A *nyitrai* püspök, Bende Imre a Szt. Családot és Szt. Imre herceget ábrázoló képekre ajánlott 3200 forintot.

Nagyvárad városa 12 ezer forintot szavazott meg történelmi festményére. A megbízást Bihari Sándor nyerte el, a kép témája: Zsigmond király a nagyváradi székesegyházban Szt. László ravatalánál fogadja Jagelló királyt. Még ebben az évben, Szt. László napján avatta fel a nagyváradi Történelmi és Régészeti Egyesület és Rómer Flóris kanonok támogatásával az új történelmi múzeumot. A gyűjtemény alapját Ipolyi Arnold műkincsanyagátéka jelentette.

Az *esztergomi* belvárosi plébánia templomban a hercegprímás készítette el azt az oltárképet, amelyen Péter és Pál apostolok a római pogányok közt keresztelnek. A kép Vaszary János műve. Az esztergomi bazilikában Simor János néhai hercegprímás Strobl Alajos által carrarai márványból faragott szobrát állították fel.

Pozsony város millenniumi ünnepén Mária Terézia szobrát, Fadrusz János művét leplezték le, s beszentelték a ferencrendiek akkor restaurált gót tornyát.

Szeged város Munkácsy Mihály Honfoglalás című képéhez készített vázlatát vette meg az ünnepre, valamint megfestette azt a jelenetet, amikor a király az 1879-i árvíz után meglátogatta az elpusztult várost. Ebből az alkalomból került sor a kultúrpalota megnyitására, melyben a Somogyi Könyvtár, a városi múzeum és a Dugonics Társaság ereklyéi kaptak helyet. A környékbeli tanyákon a város az addigi 28 mellé 9 új népiszokolát építtetett, az új-szegedi parkban pedig a szeged-szőregi csatában elesett honvédeknek emeltetett szobrot.

Roskovics Ignác *Kolozsvár* városának megrendelésére készített képet az 1848-as erdélyi országgyűlésnek arról a jelenetéről, amikor kimondták az uniót Magyarországgal. Másik országra szóló millenniumi emlékül Mátyás király szobrát szánták, melyhez az udvartartás művészeti alapjából és az ország minden részéből érkező adományok-

ból gyűlt össze a pénz. A lovas szobrot Fadrusz János szobrász, kétszeres életnagyságban, ércből készítette el. A leleplezésre csak 1897-ben került sor, de alapkövét a millennium évében helyezték el. Az alapköletéttel egyidőben ünnepi gyűléseket rendeztek a városban, fölszentelték a kolozsvári hölgyek lobogóját és letették a Technológiai Múzeum alapkövét is.

Ugocsa megye híres szülöttének, Verbőczy Istvánnak, az egykori jogtudósnak és híres országbírónak arcképét festette meg, s helyezte el *Nagyszőlősen*, a megyeház nagytermében.

Bihar megye Feszty Árpádot kérte fel történelmi képének megfestésére, mely Perényi püspök bandériumának kivonulását ábrázolta.

Debrecen városa a király 1890. szeptember 12-i debreceni látogatását örököttette meg, illetve az országos kiállításra Pataky László festőművész a XVIII. századi debreceni vásárok körképét festette meg.

Krassó-Szörény megye: Szt. László a hun vezérrel vívott csatáját megörökítő festményt rendelt Kimmach Lászlónál, egy másik képen Olgyay Ferenc az ún. aldunai Széchenyi utat örököttette meg.

Kecskemét városa Székely Bertalant bízta meg új székháza közgyűlési termének freskóképekkel való díszítésével, melyek a honalapítástól 1867-ig hat képben mutatják be legkiemelkedőbb történelmi eseményeinket. Ekkor nyitották meg Katona József Bánk bán-jával és a Nemzeti Színház tagjainak közreműködésével a város új színházát.

Miskolcon felavatták az új kereskedelmi és iparkamara palotáját.

Kassán a felújított ősi székesegyház fölszentelését ünnepelték ebben az évben.

Erdélyben a fellalusi reformátusok templomépítéssel ünnepeltek. A közadakozásra Szabolcska Mihály költő, az egyházközség lelkésze indított országos mozgalmat.

A *váci* püspök, Schusztner Konstantin, az ünnep emlékére százezer forintot ajándékozott a város kórházának és szegényeinek, tízezer forintot a kassai székesegyház Szt. József oltárának felállítására.

Mohács város kegyeletes közönsége emlékművet emeltetett a gyászos végű mohácsi ütközet hőseinek.

Zimonyban Hunyadi János szobrát állították föl, s renováltatni kívánták a város fölötti Hunyadi-vár romjait is.

Gömör megye Neogrády Antal festőt bízta meg egy népmonda megfestésével: Mátyás király főúri vendégeivel megkapálatja a szegény gömöri ember szőlőjét. Ezen kívül megfestette az 1790-es pelsőci megyegyűlést, amikor II. Józsefnek azt válaszolták: Legyen országgyűlés, lesz katonaság is.

Esztergom megye Pilismarót tájékán azt a helyet kívánta megjelölni egy obeliszk domborművén, ahol a monda szerint a török elől menekülő Dobozy Mihály leszúrta hitvesét, nehogy török kézbe kerüljön.

Lipót megye kisvárosában, Hybbén Balassi Bálint jeltelen sírjára állítottak emléket.

Alsó-Fehér megye Történelmi és Régészeti Egyesülete mozgalmat és gyűjtést indított Hunyadi János szobrának felállítására, a Marosszentimre mellett vívott győztes csatájának emlékére.

Szobrot állítottak még *Sopronban* Széchenyi Istvánnak (Izsó Miklós mintázta); *Szombathelyen* Berzsényi Dánielnek (Kiss György munkája); *Nyíregyházán* Szabolcs megye költségére Bessenyei Györgynek; *Gyulán* Erkel Ferencnek; *Nagykárolyban* a Károlyi park előtt Kőlcsey Ferencnek (mindhármat Kallós Ede mintázta); *Rozsnyón* Szabó István néhai akadémiai tagnak, a Homérosz régi magyar fordítójának (Holló Barnabás alkotása); *Komáromban* Klapka Györgynek (Róna József alkotása); *Szilágy megyében* Zilahon Wesselényi Miklósnak (Fadrusz János munkája); a *sárospataki* főiskola parkjában Tompa Mihálynak; *Nagyváradon* Szaniszló Ferenc püspöknek (Tóth István mintázta); *Zentán* Szavoyai Jenő diadalának emlékére; *Segesváron* Petőfi

Sándornak (Köllő Miklós alkotása); *Békés* város Irányi Dánielnek Donáth Gyula által készített síremléket.

Emléktáblával és emlékművekkel jelölték meg sok más történelmi személyiség szülőházát és lakóházát: *Zágon* községben Mikes Kelemennek; Kolozsváron Bocskai Istvánnak; *Hajdúhadházon* Földi János orvos és természetudósnek; *Kassán* gr. Andrássy Gyulának, Rákóczi Ferencnek, Tinódy Sebestyénnek, Kazinczy Ferencnek, Benczúr Gyulának és Henszelmann Imrének; *Pápán* Deák Ferencnek és Petőfi Sándornak; *Máramarosszigeten* Prille Kornélia színésznőnek; *Szűcsiben* Bajza Józsefnek; *Losoncon* Kármán Józsefnek állítottak emléket.

Az 1848-as honvédek, hősök, vértanúk és csaták emlékére is emeltek emlékműveket ebből az alkalomból. *Bodrogkeresztúron* a vármegyei honvédegylet a tarcali, a tokaji és a bodrogkeresztúri csaták emlékére emlékkövet; a *kolozsvári* honvédegylet a 49-ben kivégzett Tamás András és Sándor László vértanúknak állított emlékművet; *Szegeden* az Újszeged-Szőreg alatt elesett honvédek emlékére a Széchenyi téren szobrot emelt.

Halminé Bartó Anna

Barcaság múltja a régészet tükrében

A magyar történelem és régészet szempontjából a Barcaság Erdély kevésbé ismert vidékei közé tartozik. Ez a tájegység Erdély önálló fejedelemséggé válásáig a Székelyföld kiegészítő része volt. A székely ispánok Brassó és az ennek helyhatóságilag alárendelt barcasági szász községek főispánjai, politikai vezetői voltak, itteni hatalmukat iderendelt alispánok által gyakorolták.¹ A későbbi évszázadokban Brassó vezetése a szászság kiváltsága lett, de a külvárosokban – a Bolonya nevű városnegyedben – jelentős magyar lakosság élt.

A barcasági medence – mely „nem más, mint a háromszéki Szépmező megszállított folytatása, a Szépmező pedig az Olt és Feketeügy közti emelkedett térség, mely a két folyam valamivel mélyebb völgyülete által megtoldatva, 3–4 mfd szélességben terjed el az Erdővidéket Sepsiszéktől elválasztó Fekete- Erdőségtől a határszéli Kárpátok lábáig”² földrajzi, életani szempontból nyújtani tudta mindazokat a feltételeket, melyek az ember letelepedéséhez szükségesek. A legyezőszerűen szétterülő homokkő hegységeken, a folyóvölgyekben átjárók vezetnek a Kárpátok külső oldalára. Az ősember az erdélyi szorosok bejáratánál, s az azokat összekötő utak mentén kisebb telepeken élt, melyek elhelyezkedése már kirajzolja a későbbi nagy kereskedelmi útvonalak irányát. Az őskor emberének kőeszközeit szétszórtan találjuk meg. Ebben a korban az itt élő emberek nem alakították át munkájukkal a földet, amelyen életüket leélték, hanem csak a vadon termő növényekből, gyümölcsökből, s a föld állatvilágából szereztek meg ennivalójukat.³ Ezt az életmódot tükrözik a peremvidéken, Szitabodzán, a Valea cremenei teraszán, valamint a Crăciunești terasz lábánál, a Valea chichereului és Părăuluchichereului teraszán feltárt pattintott kőeszközök, vakarók, fúrók, árvésők, egy retusált penge és egy mikrolithikus penge. Első ízben a brassói Julius Teutsch és Joseph Gröf végzett itt 1911-ben régészeti kutatásokat.⁴ Később ezeket a településeket

¹ *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása, VI. Bp. 1873. 44. old.

² Ugyanott, 34. old.

³ *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete, Bp. 1988. 59. old.

⁴ *Teutsch, Julius*: A magyarbodzai aurignacien, Barlangkutatás – Höhlenforschung II/1914, 51–64. old.

Roska Márton, kolozsvári régész professzor is átkutatta, s megállapította, hogy az ún. aurignaci és a solutréi kultúra hordozói telepedtek le ezen a vidéken.⁵ E telepek, illetve műhelyek keletkezését, a kedvező, megtelepülési viszonyok mellett az is befolyásolta, hogy a közeli Dealul Negru-ban – (Fekete hegy) – a kova, jáspis, opálosodott homokkő, kvarc nagy mennyiségben fordul elő. A telepet előntő iszapba ágyalt szénmaradványokban mindenütt megtalálható az ott élés és lakás tanújele. A tűzközeszközök a fa és csont megmunkálására szolgáltak.

Az ősembernek ezt a fajtáját a jégkorszak beköszöntése űzte el helyéről, s csak az Erdélyi Érchegység egy eldugott zugában vészeltte át egy kisebb csoport azt a keserves időt. A jég elhúzódása után megjelenő ember jóformán az egész erdélyi medencét kitöltik, falvait és telepeit nemcsak a folyóvölgyek síkságain, teraszain találjuk, hanem a kis patakok s rengeteg erdővel benőtt területeken is nagy számban fedezhetjük fel. Megváltozik az életmód, az akkori ember felkereste az erdők vad gyümölcsseit, kiirtotta közülük a fákat, tanyát vert mellettük, majd hozzákezdett az erdők kiirtásához, hogy a földművelés számára is helyet teremtsen. Egyelőre még ismeretlen volt az eke, nehézes, kezdetleges kőkapákkal kapálják fel a földet a szemes termény számára, ahol pedig nem volt elegendő hely a földművelésre, ott felgyújtotta az erdőt, s a kiégett erdők hamujával jól megtrágyázott földben látott munkájához. Ekkor már háziállatok is bőséggel vannak. Ez az ember megkezdi a föld átfomálását, az emberi táj kialakítását, már nem csak élősdije a földnek. Ez a kor, az eszközök megmunkálási módja után a csiszolt kőkorszak vagy neolitikum elnevezést kapta és a Kr.e. 5140-2500 közti időt öleli fel.

A neolitikum középső szakaszából a vonaldíszes kerámia műveltség (Kr.e. 4450-4035) hordozóinak az emlékeit a brassói történelmi múzeum egykori munkatársa (M. Marcu) Szászhermányban fedezte fel. Szintén a csiszolt kőkor középső szakaszából való a Földváron feltárt őstelep, amely a Boian műveltséghez tartozik és a feltárása E. Comsának, a bukaresti Régészeti Intézet munkatársának a nevéhez fűződik.⁶ Ezidáig ennek a kultúrának ez a legnyugatibb ismert települése.

Julius Teutsch, volt brassói régész nevéhez fűződik az újabb kőkor legkésőbbi szakaszához tartozó festett kerámiás műveltség településének a felfedezése Bodfalu határában, (Priesterberg), Szászhermányban (Käseberg) és Földváron a Várhegyen (Burghügel).⁷ A híres erdsői festett kerámiás névadó települést szintén J. Teutsch említi első ízben.

A fém megjelenése az ember életében forradalmat jelentett. Az őstermészet még jobban átalakult amikor a réz, majd a bronz megismerésével erőteljesebb és hatásosabb lett a termelés és a sóbányászat révén kiépülnek az Erdélyt áthálózó kereskedelmi útvonalak. A főút az ojtói szorosnál torkollott be, s a Küküllők mentén tartott nyugat felé, átszelve a Barcaságot.

E nagy korszakok régészeti emlékeit a mi vidékünkön is megtaláljuk. A Csigahegyen (Schneckenberg) talált emberi település kutatása alkalmával feltárt cserépedények, eszközök, fegyverek a kora bronzkor emberének az életmódjába nyújtanak betekintést. Ez a település egy jelentős kora bronzkori kultúrának lett a névadója.

J. Teutsch nyomdokait követve a barcasági régészeti kutatások terén, Hermann Schroller ért el jelentős eredményeket.⁸ Az újkőkortól a bronzkor végéig szinte mindenütt szélesedik, tágul az emberlakta terület, fejlődik a földművelés, s mind nagyobb területet hódít meg az ember a maga számára.

⁵ Roska Márton: A Székelyföld őskora, Emlékkönyv. A Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára, Sepsiszentgyörgy, 1929, 260. old.

⁶ Comsa, Eugen: Cultura Boian in Transilvania, SCIV. 16. 1965/4. 629-645. old.

⁷ Teutsch, Julius: Das Burzenland in der Vergangenheit, Das Sächsisches Burzenland einst und jetzt, Kronstadt, 1925, 3. old.

⁸ Schroller, H: Die Stein und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933, 79. old. 55. tábla.

Hermann Schroller után, az egykori Burzenländer Sächsischen Museum, azaz Barcasági Szász Múzeum őre, Alfred Prox fejtett ki jelentős tevékenységet a régészeti kutatások terén, aki a Barcaság barlangjait, valamint a bronzkori településeit tanulmányozta. Kutatásainak eredménye a Schneckenberg-i kultúra két fejlődési szakaszának a tisztázása, valamint a kapcsolatteremtés a Kárpátokon túlról származó Glina III. kultúrával. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik az első Tei kultúras település feltárása a Barcaságban.⁹ Brassó város területén, a Bertalanhegyen (Gesprengberg) szintén egy kora bronzkori, a Schneckenberg-i kultúrához tartozó település került elő. A Schmidt-féle téglagyár udvarán kora bronzkori kerámiát találtak. A Rakodóvölgy is lakott volt ebben a korban, tanúsítja ezt az előkerült rézkori régészeti anyag: egy agyag csupor, mandulaalakú kővésők, réz és kora bronzkori kerámia, valamint két kelta pasztyagöngy. A Brassóból, Köcsuklándról, Árapatakról és Krizbáról előkerült kőszekevényes sírok a kora-bronzkor emberének temetkezési szokásaival ismertetnek meg. A Rakodóvölgyben feltárt bronzkori település folytonosságát bizonyítja a kor középső szakaszát képviselő Wietenbergi kultúrához tartozó régészeti anyag.

A Schneckenberg (Csigahegy) mellett, másik fontos névadó bronzkori település a Nouában került elő. A Noua-kultúra temetője az átmenet a bronzkorból a kora vaskorba, vagy Hallstattba. A kora vaskor nyomait a földvári település őrizte meg. Azt várhatnók, hogy ebben a korban, amikor a kezdetleges kapás földművelést az új eszköz, az eke forradalmasítja, s a drága bronz helyébe az olcsó vas került, a fejlődés egyszerre meggyorsul. Ehelyett azonban más történik, a lakott és művelt területek mind összébb és összébb zsugorodnak, úgyhogy lassan már csak a nagy folyók partjai mentén van élet, s a nagy kereskedelmi utakon halad a forgalom. Ezen a lassú pusztuláson még a város- és útépítő római hódítók sem tudnak segíteni, pedig mindenünnen összeszedett telepésekkel igyekeznek feltölteni a pusztuló népességet.

A késő vaskor (vagy La Tène kor) szép emlékeit mutatja be J. Teutsch a brassói Salamon torony (Salamonsfelse) melletti településről, melyek virágzó közösség életéről tanúskodnak. Florea Costeanak, a Brassói Történelmi Múzeum régészének Alsórákoson végzett ásatai egy dák szentély feltárásával gazdagították a Barcaság késővaskori népességére vonatkozó ismereteinket.

A Barcaságot átszelő ókori út – amely összekötötte Erdélyt az ojtói szoroson keresztül a Fekete-tenger partján levő görög kereskedelmi városokkal –, nagyobb jelentőséget nyert a Kr.u. I-II. században. Az itt kialakult emberi közösségek gazdasági fejlődésére utal egy pár görög éremlelet, amely Thassos-i, Maroneia-i és római köztársasági ezüstpénzeket tartalmazott.

Kr.u. 105-106-ban, a Traianis (Kr.u. 98-117) által vezetett hadjárat nyomán másfélszáz esztendeig a Barcaság római uralom alá került. Hamarosan kiépítették a határvédő vonalat, a „limest”, amely katonai táborokból (castrum) és őrtornyokból (burgus) állott. Egy ilyen erősített katonai tábor volt Barcarozsnyón, ahol a második világháború előtt, az Astra anyagi támogatásával, M. Macrea végzett régészeti kutatásokat. Ezt folytatták később N. Gudea és I. Pop, kolozsvári, illetve brassói régészek.¹⁰ Az Olt mentén, Földvárnál, valamint Olthévíznél Kurt Horedt tárt fel római katonai táborokat.¹¹

⁹ Prox, Alfred: Die Tei – Kultur im Burzenland, Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museum 4. Kronstadt, 1940, 86-101. old.; Ugyanő: Die Schneckenbergkultur, Kronstadt, 1941.

¹⁰ Gudea, N. – Pop, I.: Das Römerlager von Risnov (Rosenau), Cumidava, Braşov, 1971.

¹¹ Horedt, K.: Die Südsiebenbürgischer Limesstrecke Dakien, Studien zu den Militärgrenzen Roma, Bd. 2. Köln/Bonn 1971, 331-338. old.

A korabeli éremleletek azt bizonyítják, hogy a római uralom dél-kelet Erdélyben, így a Barcaságban is Kr.u. a III. szd. közepén, Gallienus (Kr.u. 260-268) császár uralma alatt szűnik meg. Ekkor nyomultak be a gótok és a karpok az Olt völgyébe. A Barcaságban ránk maradt gót emlékeket a Szászhermányban feltárt település anyaga szolgáltatott.¹² Szintén a gótoknak tulajdoníthatók Brassóból, a Salamon-toronynál talált sarkantyúk,¹³ valamint egy pár, az alján ujjbenyomással díszített csésze, amely a brassói Történelmi Múzeum régészeti gyűjteményében található. A gótok a IV. század második felében, a hunok nyomására hagyták el az Olt völgyét. A hunok számára azonban Erdély erdőkkel borított földje alkalmatlan volt a megtelepedésre. Egy – állítólag – Brassó környékéről – Krasznáról – származó, nem igazolt lelőhelyű kis aranycsaton kívül nem ismerünk hun temetkezésre, következőképpen tartósabb megszállásra utaló hun leletet Erdélyből.¹⁴

A gótok elvonulása után, az Olt völgyében a gepidák veszik át az uralmat. Anyagi kultúrájuk emlékét bizonyítják a háromszéki Kézdiszentkeresztben feltárt település benyomott díszítésű, V-VI. századi edényei.¹⁵

A gepidák uralmának, dél-kelet Erdélyben az avarok vetnek véget Kr. u. 567-ben. Az avarok, mint lovas nép, nem szállják meg a Barcaságot, ellenben az Ojtoz-i szoroson keresztül benyomulnak a keleti szlávok, az antok, majd a nyugati szlávok, akiknek a lassú terjeszkedése eléri dél-kelet Erdélyt is.¹⁶

A Háromszéki-medencében felfedezett korai, VII. századi szláv települések átterjednek a Barcaságba is (Brassó-Magura). A korai szláv régészeti anyag roppant szegény. A lakosság ekkor földbe sülyesztett, néha cölöpváz nélküli, egyszerű sátortetős, füstös, sötét lyukakban élt s kezdetben még fazekaskorongot sem használt. Sírjaik telepeiknél is szegényebbek. Az erdélyi szlávok az akkori szláv világ peremére szorult, talán ez a szegénység magyarázata. Az Erdélybe behatólag bolgár telepések – 828-895 között – hatására a szláv művelődés jelentősen átalakul, gyakoribbá válik a fazekasságban a nehéz kézikorong használata, megjelenik az urnák alján a fazekasmesterekre utaló fenékbélyeg, s olyan díszítésmódok terjednek el, amelyek a dunai bolgár fazekasságra vezethetők vissza. A bolgárok Dél-Erdély-i uralmának 895 után a honfoglaló magyarok vetnek véget.¹⁷

A Felső-Olt vidékén bolgár-török eredetűnek gyanítjuk néhány folyó nevét, mint a Barót, a Brassó (Barasu) és a Barca.¹⁸ A hely- és folyónevek szláv eredete kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a szlávok ezen a vidéken is megérték a magyar honfoglalást. Mai hazájukban az első székelyek mindenfelé még nyelvében élő gyér vagy sűrűbb szláv lakossággal találkozhattak. Az Olt völgyében a honfoglaló magyarok átvették a szlávoktól a helyneveket. Az Erdélybe betelepülő szászok viszont a magyar helyneveket veszik át.

Kurt Horedt szász történész szerint a magyarok Erdélyt több szakaszban foglalták el.¹⁹ Szerinte a Nagy Küküllő vonalát 1100-ban, az Olt völgyét pedig 1150-ben érik el. Megállapítását kérdésessé teszi egy Sepsiszentgyörgyön, az Eprestemón talált magyar

¹² Horedt, K.: Siebenbürgen in spätrömischen Zeit, Bukarest 1982, 29. kép.

¹³ Teutsch, J.: i.m. 4. kép, 36-37.

¹⁴ Bóna István: A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből, Tanulmányok Farkas József tiszteletére, Debrecen, 1991. 10. old.

¹⁵ Székely Zoltán: Așezări din secolele VI-XI.p.Ch. in Bazinul Oltului superior, SCIVA, 1992, 3., 43. old.; 15. kép., 1a, 1b, 16. kép, 1a, 1b.

¹⁶ Ugyanott.

¹⁷ Bóna István: 1991. 10. old.

¹⁸ Bóna István: Magyar-szláv korszak. In: Erdély rövid története, Bp. 1993. 136. old.

¹⁹ Horedt, K.: Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII. 1958, 113. old. 30. kép.

lovassír, melynek melléklete egy bizár típusú, kétélű kardból állt, mely az X. századból való és mint „előretolt határbiztosítás” emlékét kell kezelni.²⁰

A magyarok a Töröcsvári és a Bodzai szorosok bolgár és besenyő támadások elleni biztosítása érdekében a Barcaságot már a X. század második felében ellenőrzésük alatt tartották. Megtelepedésük a Barcaságban határvédelmi céllal történt. Ezt bizonyítják a Brasovia várában talált XI. századi román stílusú Szent László vártemplom romjai, valamint a Brassó városának helyrajza is. II. Géza, (1141-1162) betelepíti a Barcaságba a szászokat. Ezt a területet a szászok előtt a székely-magyarok lakták, akik ekkor keletre vonulnak, s megszállják az Olt völgyét. Ezt bizonyítják a szász templomok alatt előkerült magyar temetkezések, jellegzetes mellékleteikkel, melyeket Kálmán király (1095-1116) pénzei kelteznek. Ilyenek Szászfehéregyháza – Wiesskirchen, Homoróddaróc – Draas Kelnek – Kelling, Nádpatak – Rohrbach stb. templomai, valamint Szászsebes, Szászorbó és Szászkézd hasonló templomai és temetői. Ez utóbbi három helynév a későbbi Háromszék székely székeinek a nevét őrzi: a Sebesi/Sepsi-, Orbai- és Kézdiszék.

II. András magyar király 1211-ben a német lovagrendnek adományozza a székely és a szász föld közötti Barcaságot, kiváltságokat adva nekik. Betelepítésük azzal a céllal történt, hogy dél-kelet Erdélynek ezt a részét védjék a kunok és a besenyők támadásaitól.²¹ A lovagok székhelye Földváron, Marienburgon volt, melynek a neve napjainkig fennmaradt. A teuton lovagok növelik a szász telepések számát, mivel szükségük volt munkaerőre, hogy fedezni tudják háborús szükségleteiket, valamint, hogy növeljék haderejüket. Kiváltságaikat a magyar király többször is megerősítette. Az 1224-ben kibocsátott kiváltságlevél, az *Andreanum autonómiát* nyújtotta a szászoknak s meghatározza az általuk lakott területet. A királynak a lovagrendhez fűződő reményei nem váltak be, mivel ezek nem vettek részt a keresztes hadjáratában, az engedélyezett favárak helyett kővárakat építettek, pénzt vertek, s arra törekedtek, hogy hatalmukat a királyság rovására megerősítsék és kiterjesszék. II. András ezért 1225-ben kiűzte őket. Német településeik viszont itt maradtak, s Brassó (Kronstadt) központtal külön királyi ispán alatt szász kerületbe szervezkedtek.²²

Áttekintve a Barcaság településének alakulását az őskortól a kora középkorig, megállapíthatjuk, hogy ezen a vidéken folytonos volt az élet a legrégebb időktől. A régészeti leletek alkalmasok arra, hogy belőlük egy terület életének alakulását figyelemmel kísérjük. Megtudjuk azt is, hogy a történelem folyamán különböző kultúrák születtek ezen a földön, melyek hatást gyakoroltak a szomszédos területek népeinek műveltségére. De az itt élő népesség is fogékony volt a különböző műveltségi áramlatok befogadására.

Székely Zsolt

Ipolykiskeszi X-XI. századi temetője

Az Ipolykiskeszin (Malé Kosihy) 1985-ben megkezdett nagyméretű földmunkálatoknak köszönhetően a falu határában a Felső Kenderföldek nevű dűlőben honfoglalás- és kora Árpád-kori sírok kerültek elő. A nyitrai Régészeti Intézet munkatársai

²⁰ Bóna István: 1991. 10. old.

²¹ Rösler, Gustav: Die Deutschen Ritter im Burzenland, Das Sächsische Burzenland einst und jetzt, 1925, 15-26. old. – Bakó Géza: Cavalerii teutonii in Tara Birsei, Studii 1, 1957, anul X. 143-160. old. – Rusu A. A.: Cetăți din voievodatul Transilvaniei, (sec. XI-XIV.), doktori tézis, 1987. 19. old.

²² Makkai László: A rendi társadalom kialakulása In: Erdély rövid története Bp. 1993. 161. old.

Milan Hanuliak régész vezetésével azonnal hozzákezdtek a leletmentéshez és az 545 sírből álló temetőt két év leforgása alatt sikerült teljes egészében feltárniuk. Az ásató a közelmúltban jelentette meg könyvét (Malé Kosihy. Pohrebisko z 10-11. storočia. Nitra 1994.) a Materialia Archaeologica Slovaca sorozatban, melyben rajzos táblákon közli és kimerítően elemzi a temető leletanyagát, amely fontos dokumentuma a honfoglaló magyarság Ipoly menti letelepülésének.

Az ipolykiskeszi temetőt a honfoglaló magyarok első nemzedéke alapította a X. század elején. Erről tanúskodnak a temetőnek azok a lovassírhajók amelyekben a honfoglalókra oly jellemző részleges lovastemetkezésekkel találkozunk. Ez a temetkezési mód lényegesen különbözik az avarokétól, hiszen ők az esetek döntő többségében egész lovat temettek. A honfoglalók a temetés során leölt lovat megnyúzták, húsát a halotti toron elfogyasztották, majd ezt követően a kitömött bőrt a fejlet és lábszárcsontokkal helyezték a sírba, általában a halott lábaihoz. A temető sírhajók nagyrészt téglalap alakúak és leggyakrabban lekerekített sarkúak, mélységük 40-90 cm között váltakozott, tájolásuk túlnyomórészt nyugat-északnyugat – kelet-délkeleti. Fakoporsók nyomait az ásatónak mindössze kilenc sír esetében sikerült megfigyelnie, a halottakat hátton fektetve, testük mellett kinyújtott karokkal helyezték a sírba, de több esetben az egyik, vagy mindkét alkart a hasi részre, illetve a medencére fektették. Néhány elhunyt szájába halotti obulusként a korabeli uralkodók pénzeit tették.

Az egykori kedvenc hátsalovaikkal eltemetett honfoglaló magyarok sírjaiban ott találjuk a lószerszámokat, így a jellegzetes csikózáblákat és a körte alakú vaskengyeleket. E harcosok sírjaiból természetesen nem hiányoznak a fegyverek sem: az egykori reflexíjak merevítő csontlemezei és a vas nyílhegyek, valamint az egykor bőrből és nyírfakéregből készített tegezék vasalásai. A legelőkelőbb harcosok derekát ezüstveretekkel díszített fegyveröv ékesítette, mely a honfoglalóknál is rangjelzőként szolgált; két esetben a lovak szerszámzatát is veretekkel díszítették.

Az ipolykiskeszi temetőben a gazdagabb asszonyok sírjaiból is szép leletek kerültek elő, ezek közé tartoznak az ezüst- illetve bronzlemezből készített növényi mintás hajfonatkorongok, melyek a Kárpát-medencei honfoglalás kori leletanyag kiemelkedő darabjai. További jellegzetes leleteik a különféle fülbevalók és hajkarikák, gyöngyök, sima és fonott nyak- valamint karperecek, a gyűrűk, valamint az egykori ruhákat díszítő gombok és csüngős veretek.

A közösség utolsó temetkezései valamikor a XI. század végén történhettek. Ezt támasztja alá Salamon királynak (1063-1074) a 410. sírből előkerült pénze is. A X. század második felétől a temető leletanyaga fokozatosan átalakul (bizonyos fokig elszegényedik) s egyre gyakoribbá válnak az ún. S-végű hajkarikák, a XI. századra jellemző köznépi temetkezések. A Milan Hanuliak által feldolgozott temető az Ipoly mente egyik legkorábbi honfoglalás kori temetője, s nagyjából egykorú a folyó magyarországi oldalán feltárt, Bakay Kornél régész által közzétett (Honfoglalás- és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén. Szentendre 1978) szobi és letkési temetőkkel. Korai leletkezésre utalhat az is, hogy törzsnévi (Keszki) helynév közelében fekszik, s nyelvtudományunk megállapításai alapján a törzsnevekből alakult földrajzi nevek még a X. századba tartozó elnevezések.

Milan Hanuliak feltárása a legjelentősebbek közé tartozik a honfoglaló magyarság régészeti emlékeit kutató munkák sorában. Szerves része annak a szlovákiai tudományosságnak, melyet legutóbb Nevizánszky Gábor a nyitrai Régészeti Intézet munkatársa a következőképpen foglalt össze egyik kitűnő tanulmányában: „Egy több évtizedig tartó intenzív kutatóprogram, amely elsősorban Délnyugat-Szlovákiát vette célba, rendre felszínre hozta a különböző korokból származó régészeti forrásanyagot, s annak ellenére, hogy a honfoglaló magyarok hagyatékának megismerése nem tartozott a kiemelt fontosságú témák közé, sorra kerültek elő olyan fontos leletegyüttesek is,

amelyek segítségével már pontosabb képet kaphatunk a X-XI. század emlékeiről... Szlovákia mai területén ezidáig 114 olyan lelőhelyet ismertünk, ahol a X. századi magyarsághoz kapcsolható sírlelet vagy temetőrészlet vált ismertté... A feltárt forrásanyag többsége közölt, s jelentős része általában tíz évvel a feltárást befejező kapavágás után került kiadásra."

Dr. Trugly Sándor

Móricz Zsigmond a millenniumról

„S a kiállításon látta a Népszínház néhány előadását és egyet a Nemzetiben, valami francia szalondarabot, amelyet lenézett, s nem értette, hogy a nemzet ezredéves ünnepén hogy lehetett mindenféle léha és jelentéktelen, vagy pláne idegen nemzet életének darabját adni...”

(*Móricz Zsigmond*: Forr a bor. 1931. =Regények III. Bp. 1976. 542. old. – Mondandóját az író hősnének, Nyilas Misinek a szájába adja.)

„Én akkor tizenhét éves voltam, s hatodik gimnazista Sárospatakon. Szüleim nagyon szegények voltak; apám ácsmester volt, s én büszke voltam mesterségére, mert urunk Jézus Krisztus apja is ács volt Názáretben... Arról szó sem lehetett, hogy ő engem fel tudjon vinni vagy küldeni Budapestre, a kiállítást s a fővárost látni... Tanítványt vállaltam vakációra, s egész nyáron boldogan dolgoztam azért a tíz forintért, ami elég volt az útra... S aztán jött egy pillanat, mikor úgy volt, hogy ezt is fel kell áldozni a családi élet oltárán, s én akkor először életemben szembeállottam az apai akarattal, s az anyám segítségével elértem... elértem, hogy egy esős, borús őszi napon mégis eljutottam a szennybe, füstbe és elázott korteszászlókba öltözött Budapestre, s láttam.

Nekem a külsőségek nem számítottak. Engem a kiállítási tarka bódék meg nem szédítettek. Én kibocsátottam a saját lelkem ragyogó fényét a városra, s roppantá növeltem képét, színét és jelentőségét. Ennek a magyarságnak tündérien csodálatos létezését akkor ismertem fel, hogy miként él itt a világ éden kertjében egyedül és társtalanul, testvértelenül, az emberiség ezermilliónyi tömegében, mint egy édeni sziget... Epikus harsonával köszöntötte szívem ezt a drága kis fajtát, a magyart, s boldog voltam.

S ilyen érzésekkel mentem haza az édesanyámhoz. S az őszi alkonyban kísértem őt szobából udvarra, udvarról szobába s minden munkája közben, és beszéltem, beszéltem lelkendezve, és nem mérsékeltem magam sem a kritikában, sem a tombolásban.”

(*Móricz Zsigmond*: Vallomás. 1927. =Tanulmányok II. Bp. 1982. 656-657. old.)

„A kiállítás évében a sárospataki piacon nagyvásár volt... Egy üres és jeltelen helyen tíz fillért, vagy talán csak kettőért, nagy lármával kiabálta az árus, hogy ott a *Kossuth Lajos hangját* lehet hallani.

Dermedten s dideregve a belső láztól, fizettem be a filléreket, hogy meghaljam, mit mondott Kossuth Lajos a hozzá Turinba elvándorolt ezertagú magyar küldöttségének.

A fülemre kellett emelni egy kis fekete kagylót, s aztán megindult valami berregés, s hallottam távolról, mintha egész Turinból hangzana, az isten, a félisten szavát...

A hang hallatszott, amely eddigi életemben állandóan mint valami varázslatos létezés lelkesített.”

(*Móricz Zsigmond*: Kossuth Lajos. 1930. Tanulmányok II. Bp. 1982. 751. old.)

„1896 a boldog béke csúcspontja.

Az ezer év minden dicsősége, önérzete és nyugalma benne van ebben az évszámban. Ha most visszanezünk, igazán nem is értjük ezt a beteljesedést...

A 'boldog béke' illúziója a társadalmi nyugalom adta meg.

Lakodalom volt ez az egész boldog béke...

Én ebben az évben pataki diák voltam: nekem erről az évről soha el nem halványodó ragyogás emlékével dalol a múlt”.

(*Móricz Zsigmond*: Boldog béke, jöjj vissza egy szóra! 1939. Tanulmányok III. Bp. 1984. 471. old.)

A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE

Az alföldi Klebelsberg-iskolák¹

70 esztendővel ezelőtt, a közoktatásügyi tárca 1925. novemberi költségvetési tárgyalásán hangzott el Klebelsberg Kunó kultuszminister következő mondata: „...miniszternek csak akkor szabad beszélni és programokat felállítani, ha a szót nyomon követheti a tett.”

Szó és tett egysége, az ötletek és tervek következetes és szívós keresztülvitele egész munkásságát jellemezte, így az 1925–1930 között lezajlott tanyai iskolaépítési akciót is. Az akció részleteiről korábban nem beszélt a nyilvánosság előtt, de régóta foglalkoztatta a probléma, a magyar iskolaügy helyzete. Tudjuk, hogy kulturális koncepciójában milyen jelentős szerepet kapott az elemi népoktatás jövője. A magyar közoktatásról már a miniszterségét megelőző hivatalnokai évei alatt is igyekezett pontos és reális képet kapni: felméréseket végeztetett, hatalmas statisztikai anyagot dolgoztatott fel az iskolák számáról, állapotáról. Az eredménnyel már ekkor sem volt – nem lehetett – elégedett. Trianon után pedig az iskolaügy terén is sokkoló hatású veszteségekkel kellett szembenézni.

A békeszerződés következményei súlyosan érintették az egyébként is nagyfokú elmaradottsággal küzdő magyar oktatásügyet. Az iskolaépületek kétharmad része – köztük a dualizmus korában épített, magyar tannyelvű, állami jellegű népiskolák – az új országhatárokon kívül maradtak. Főként az Alföld területén okozott gondot, hogy a tankötelesek számához képest nagyon kevés iskola működött. Amikor Klebelsberg 1922-ben átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését, az általa „maradék Magyarországnak” nevezett terület 8 millió lakosa közül több mint 1 millió 6 éven felüli analfabéta volt. Az elemi iskolai oktatás meglévő tárgyi, épületbeli feltételei nem voltak elegendőek a hat osztályos iskoláztatás megvalósításához sem, miközben a korabeli Európa akkor már a 8 osztályos népiskola megvalósítása felé haladt. Klebelsberg vallotta és gyakran hangoztatta: „Nekem az a hivatásom, hogy a közfigyelem fényszóróját arra a tényre vetítsem, hogy Eötvös József törvénye után 60 évvel a népiskolai törvény kellőképpen végrehajtva még nincs...” A kulturális célok – és az erre fordítható összegek megszerzése – érdekében fáradhatatlanul harcoló

¹ 120 éve, 1875. november 13-án, az Arad megyei Magyarpécskán született gróf Klebelsberg Kunó, egykori kultuszminister, az 1920-as évek meghatározó művelődés-politikusa. Az évforduló alkalmából – a Gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány és Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata szervezésében – 1995. november 27-én emlékülést tartottak a Szegedi Városháza Dísztermében. Az emlékülés résztvevőit *dr. Szalay István*, Szeged polgármestere köszöntötte, aki előadást is tartott A Klebelsberg életmű üzenete a XX. századvégi Szegednek címmel. *Dr. Pomogáts Béla*, az Írószövetség elnöke Klebelsberg szellemi örökségének időszerűségét elemezte. *T. Mohár Gizella*, a szegedi Tanítóképző Főiskola tanára Szeged korabeli kulturális életét; *Székelyné Kőrösi Ilona*, a Bács-Kiskun megyei múzeumok tudományos titkára az 1920-as évek tanyai iskolaépítési akcióját mutatta be. A szegedi felsőoktatásról *dr. Mészáros Rezső*, a JATE rektora szólt, a Dóm történetét pedig *Ábrahám István* prépost plébános ismertette. Koszorúzási ünnepségre is sor került a Rókusi iskolánál, az Újszegedi Óvodánál, a Klebelsberg-telepi iskolánál, majd a Dóm atempomában. A Történelmi Emlékcarnok bejáratánál, a Klebelsberg Emlékhelynél *dr. Simon Ferenc* megemlékezése hangzott el. Az évforduló alkalmából emlékkönyvet jelentetett meg a Gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány, Klebelsberg Éva szerkesztésében.

Klebelsbergnek a tudományos, művelődési és egészségügyi intézmények látványos fejlesztése mellett az iskolahálózat bővítését is sikerült elérnie. A tettek, azaz a nagyszabású tanyai iskolaépítési akció megszervezésére a népszövetségi kölcsön felvételét követően kerülhetett sor. Az 1925-1930 között lezajlott, központilag irányított, jól szervezett építkezés egyedülálló a magyar iskolák történetében, bár kisebb mértékűekre korábban is sor került.

Az akciót az erről szóló törvényalkotás előzte meg. 1925 júniusában készült el az a tervezet, amelyet az országgyűlés közoktatásügyi és pénzügyi bizottsága megtárgyalt. A dokumentum *A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról* címet viselte. A parlament 1926. február 11-én vitatta meg, 1926. évi VII. tc-ként került be a Magyar Törvénytarba.

Az iskolaépítési program öt esztendőre szólt, és ezen az időszakon belül, a legégetőbb gondok megoldására, 5000 népiskolai objektum megvalósítását tűzte ki célul, ez 3475 tanterem és 1525 tanítói lakás felépítését jelentette. Az akció lebonyolítása közben készült felmérések alapján Klebelsberg már jelezte, hogy az ötéves iskolaépítési programmal nem oldódik meg az iskolaügy gondja, s további fejlesztésre lesz szükség. A megkezdődött programot sürgősségi akciónak tekintette.

Az iskolák felépítését államsegéllyel tették könnyebbé, erre az állami költségvetésből 25 millió aranykoronát (=60 millió pengőt) biztosítottak. Az új iskolák építési költségeinek 50%-át fedezhették államsegélyből. Az építési költségek végösszegéből már előre levonták a fuvar, az ígás, és a kézi munkaerő árát, mivel ezzel a környékbeli lakosok járultak hozzá iskolájuk építéséhez. A hiányzó összegeket a lakosság által fizetett iskolai pótdió biztosította. Az 1926. évi népiskolai törvénnyel létrehozták az Országos Népiskolai Építési Alapot, amelyből rövidlejáratú kölcsönöket folyósíthattak az igénylő községeknek.

A népiskolai törvény és az építési akció nem terjedt ki a fővárosra. Az új iskolák létesítését főként az Alföldre tervezték, ezen belül legtöbbit a Duna-Tisza közére. Kiemelkedően magas volt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területére szánt objektumok száma: 1018 az 5000-ból. Súlyozott szerepet kapott még többek között Jász-Nagykun-Szolnok, Heves, Szabolcs és Szatmár megye; a nagyhatárú tanyás városok közül pedig Kecskemét, Szeged és Debrecen.² Az akció során az Alföld néhány pontján egyszerre épült föl valamennyi tervezett népiskola. Ilyen részlet-akcióra került sor például a kecskeméti tanyavilágban, 1926-ban. Az iskolaépítési akció egészéről elmondható, hogy gyorsan és szervezeten zajlott le. A törvénytervezet 1926 februári parlamenti vitája után 8 hónapon belül sor kerülhetett az Alföldön felépült 361 új tanyai iskola felavatására, köztük a 28 új kecskeméti iskolaépület átadására. A kitűzött határidő, 1930 végéig valamennyi tervbevett népiskolai tanterem és tanítói lakás elkészült. 1930. október 25-én avatták fel az ötezredik számot viselő objektumot, a Szeged-rókusi iskolát.

Az 1926. évi VII. tc. és az iskolaépítési akció különösen fontos volt a Duna-Tisza közti települések számára. A terület nagy részét magába foglaló mai Bács-Kiskun megye – amely a történeti Pest megye déli részéből és a régi Bács-Bodrog vármegye északi részéből alakult – napjainkig az ország legnagyobb tanyás megyéje. A tanyai lakosság növekvő aránya a századforduló éveitől folyamatosan újratermelte az iskoláztatási gondokat, s a népoktatási törvényben rögzített követelményeknek azok a közösségek is nehezen tudtak eleget tenni, amelyek egyébként fontos feladatként kezelték az iskolaügyet. A külterületek miatt az iskolákkal ellátott városok népoktatási statisztikái is megdöbbentő képet mutattak a zsúfoltságot és az analfabéták számát tekintve.

² Részletesen: Tájékoztató elemei iskoláink fejlesztéséről 1925-30. Bp. 1930.; Magyar Népoktatás Bp. 1928.

Az akció az Alföldnek ezen a részén is komoly előrelépést jelentett a tanyai iskolahálózat bővítésében, de nem jelentette – nem is jelenthette – a problémák teljes és végleges megoldását. Hogy az egyes települések mennyire tudtak élni a lehetőségekkel és milyen eredményt hozott számukra az akció, azt több tényező befolyásolta: a birtokviszonyok és a közösség anyagi erején túl a kulturális örökség, az iskolaszervezési hagyományok, az iskolák jellege, a felekezetek közötti egyetértés és összefogás vagy éppen az építkezéseket hátráltató ellentétek. Más szinten álltak a régi kulturális hagyományokkal rendelkező mezővárosok – tanyás határaiak problémáival együtt is – mint az új telepítésű aprófalvak vagy az uradalmak majorjai, ahol esetenként még az 1920-as években is zugtanítók és vándortanítók pótolták az iskolát. A jól szervezett és gyors építkezésre Kecskemét mutatott példát, ahol felkészülten várták az akciót és ahol 1926-ban már fel is épült az új iskolák zöme. A legkirívóbb ellenpéldákat az uradalmak és a homoki új parcellázások területén találhatjuk.

A „sürgősségi akció” során – 1926-1930 között – új iskolák százai épültek az Alföldön. Így a Duna-Tisza közén is, a Pest környéki falvakban éppúgy, mint Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét tanyavilágában, a kiskunsági falvakban és mezővárosokban, sőt a Dunamelléken és néhány észak-bácskai településen is.³

Az iskolaépítési akció szervezettségében és számos részletkérdésében ma is tanulságos és példamutató. Rendkívül körütekintően végezték az építkezések előkészítését. A teljes, kiépítendő iskolahálózat tervét a korábbi évek rendszeres statisztikai adatgyűjtéseire alapozták, de egyeztettek az érintett települések vezetőivel. A minisztérium munkatársai résztvettek a helyszíni szemléken, egyeztető megbeszéléseken. Az iskolatelkeket igyekeztek úgy kiválasztani, hogy azok könnyen megközelíthető, építésre alkalmas, egészséges, száraz helyen legyenek. Fontos kérdés volt a telkek mérete. Államsegélyt csak azok az építetők kaphattak, akik biztosították a megfelelő méretű iskolatelket. Már a törvényjavaslat indoklása is tartalmazta: a tanyai iskola számára tágas és egészséges iskolatelek szükséges, hiszen fontos az iskolaudvar, a játszótér, a tornatér, és számítani kell az épület esetleges bővítésére is. Többnyire az iskola mellett vagy annak közelében jelölték ki a tanítói illetményföldeket is.

Nem kisebb feladatot és felelősséget jelentett az iskolák kivitelezési munkáinak megszervezése, az építési vállalkozók megbízása. Az iskolaépítési akcióra vonatkozó helyi iratanyag zöme árajánlat, pályázat, szerződés, amelyekből kitűnik: a vállalkozók kiválasztása jelentette a legnagyobb körütekintést igénylő és a legtöbb adminisztrációval járó munkát, de a jó előkészítés egyben garanciát is jelentett arra, hogy műszakilag és esztétikailag is megfelelő épületeket vehessenek át. Az új iskolák építésére pályázatokat írtak ki és versenytárgyalásokat rendeztek. Az iparosok kiválasztásánál nemcsak az árajánlat, hanem a szakmai hírnév, az addig végzett munka minősége is fontos szempont volt. Igyekeztek helybeli munkaerőt foglalkoztatni, hogy ezzel is az iskolaépítő település polgárainak nyújtsanak kereseti lehetőséget. Az állami támogatás feltételei közé tartozott az is, hogy az iskolaépületek a lehető legjobb minőségben, szilárd anyagból, kőből, téglából épüljenek.

Az olcsó vályog használatát csak kivételes esetben engedélyezték, akkor is megfelelő alapozással. A Klebelsberg-iskolákról elmondható: a korábbi iskolaépületekhez viszonyítva igényesebbek, időtállóbbak voltak; természetesen drágábbak is. A jó minőségű és drágább építőanyagok beszerzése – főként a vasútállomástól távol fekvő falvak és tanyák számára – jelentős többletköltséget okozott, mégis belátták, hogy hosszú távon ez a takarékos és ésszerű megoldás. Az építkezések a helyi közösségek

³ A Duna-Tisza köze tanyai iskolaépítkezéseiről lásd: Sz. Kőrösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna-Tisza közén. Levéltári Füzetek (Bács-Kiskun megye) XI. Kecskemét, 1994.

nyilvánossága előtt, fokozott érdeklődés közepette zajlottak. A kistelepülések többségében a kézi és igás napszámot a helybeliek természetben vállalták, így maguk is részesei voltak a munkának. Az épületek műszaki átvételekor a helyi vezetőkön kívül vármegyei és minisztériumi tisztviselők és az államépítészeti hivatal szakértői is jelen voltak.

Az átgondolt és alaposan megszervezett, gyakorlati megvalósításának számos részletében ma is tanulságos akció előkészítése során a kultuszminisztérium az iskolaépületekre títustervet dolgoztatott ki. Teljesen új épületek esetén a terveknek eredeti vagy módosított formákban történő felhasználása szintén feltételül szolgált az államsegélyek és kölcsönök kiutalásához. „Ennek az intézkedésnek az a célja – olvasható az indoklásban –, aminek megvalósításáról a vezetésem alatt álló minisztérium műszaki ügyosztálya útján kívánok gondoskodni, hogy a rendelkezésre álló csekély fedezet korlátai között az iskolaépületek, bár egyszerű kivitelben és minden fényűzés nélkül, de csínnal és az illető vidéken szokásos formáknak megfelelően épüljenek, legfőképpen azon az elváráson alapult, hogy az iskolaépületek szilárdak, tartósak, higiénikusak és célszerűek legyenek. Ezt a célt az általam adandó tervek használatával hasonlíthatatlanul könnyebben elérem, mintha minden építető maga készítené a terveket.”⁴

A bőséges választékból egy-egy település számára ajánlott títusterveket többnyire elfogadták, de amennyire lehetett, törekedtek a minél egyszerűbb kivitelre. „Jó volna, ha minél szebb épületeket emelhetnénk, de a díszesebb kivitelű iskola fenntartása többbe kerül, mint a célszerű, de egyszerű iskoláé” – vallották a vidéki iskolaügyi munkatársai, például a kiskunfélegyháziak.⁵

Azokra a területekre, ahol a lakosság számára elérhető távolságban nem volt templom, oltárfülkével, kápolnahelyiséggel bővített épületek tervrajzait javasolta a kultuszminisztérium. Az építkezést ez természetesen megdrágította, de megoldotta a tanyasiak lelki gondozásának kérdését, amelyet mind a minisztérium, mind az egyházi iskolafenntartók nagyon fontosnak tartottak. Szép kivitelű, oltárfülkével vagy tornyos kápolnával ellátott iskolák épültek például a kalocsai érseki egyházmegye területén. (Ilyen volt többek között a Bácsalmás-vöröserdei iskola, a keceli, borotai, mélykúti és jánoshalmi tanyai iskolák egy része.)

Az iskolaépületek zöme tanítói lakással együtt épült. A lakások hozzávetőlegesen annyiba kerültek, mint maga az iskola. A kultuszminisztérium azonban az itt elérhető megtakarításnál fontosabbnak ítélte a tanítók stabil és kulturált lakáskörülményeinek megteremtését – mint olyan tényezőt, amely a tartalmi munkára is hatással van.

Az iskolákkal és a tanítói lakásokkal egyidőben elkészültek a melléképületek, illemhelyek, kutak, járdák, kerítések is. Nagy figyelmet fordítottak az udvarok azonnali rendezésére, a fásításra, virágosításra, és a gazdasági gyakorlókertek kialakítására is. Az iskolakertek szépítéséhez a kultuszminisztérium is hozzájárult: dísznövényeket tartalmazó egységcsomagokat osztottak ki az új iskolák között.

A sikeres iskolaépítési akció a kezdetektől fogva kellő visszhangot és figyelmet kapott. A vidéki iskolaavatók nagy ünnepek közepette zajlottak, Klebelsberg mellett számos minisztériumi tisztviselő, sőt maga a kormányzó is résztvett ezeken; mintegy hangsúlyozva a vidék és a vidéki iskolák fontosságát, és igazolva, hogy jó helyre kerültek az e célra megszavazott összegek. A kecskeméti tanyai iskolák felavatására 1926. október 4-én került sor Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter részvételével. A méheslaposi külterületi iskolánál rendezett ünnepségen jelképesen felavatták az Alföldön addig felépült 361 népiskolai létesítményt is. „Mennyivel jobb – írta az ünnepséget megelőző napokban a kultuszminiszter – hogy a

⁴ Magyar Törvénytár 1926. 63. old.

⁵ Sz. Körösi I. 1994. 30. old.

kecskeméti nép kirajzolt a tanyákra, és nem csődült fel Budapestre!... Kecskemét belterületén a mindennapi tankötelesek száma 4302, a külterületen ellenben 6655. Ezek számára épültek a tanyai iskolák, hogy valahára vége legyen annak a szegényletes állapotnak, hogy a kecskeméti tanyai lakosság 40,6 %-a nem tud írni és olvasni.”⁶ A látványos külsőségekkel megrendezett ünnepekről a helyi és az országos sajtótermékek egyaránt tudósítottak és idézték Klebelsberg Kunó kecskeméti beszédének részleteit is:⁷ „A tanyaképződés második honfoglalás, de óriási kötelezettségeket ró a magyar kormányzatra és közigazgatásra. Most a tanyai iskolával utána megyünk a külterület népének, amely hozza magával a tanyai népkönyvtárat és a tanyai rádiót. Épülnek a tanyai templomok és tervezzük a tanyai népházakat.” A Kecskemét-méheslaposi iskola falán ma is látható az a márványtábla, amelyet az iskolaépítés emlékére helyeztek el 1927-ben. A város 1928-ban díszpolgárává választotta a kultuszminisztert.

1927 szeptemberében a Nagykovács határában épült iskolákat avatták. Klebelsberg Kunó itt is megragadta az alkalmat művelődéspolitikai nézeteinek terjesztésére. „Szokásom, hogy szeretek a helyszínen meggyőződni a vidék kulturális állapotáról, a helyi szükségletekről. Azt hiszem, nagyon szerencsétlen kormányzati rendszer volna, amely a vidékkel nem tartaná fenn az állandó kontaktust, amely az országot csak hivatalos rendeletekkel, papírossal akarná kormányozni. Ne felejtjük el ugyanis, hogy az ország nemcsak Budapestből áll...” Ott volt a kultuszminiszter a ceglédi iskolák avatásánál, ahol az Alföld kulturális fejlesztéséről beszélt; többször megfordult Félegyházán, és sorolhatnánk tovább az iskola- és emléktábla-avató ünnepeket, az ezekkel összekapcsolt vidéki körutakat, amelyek valóságos kultúrmisszióvá nőttek az 1920-as években. Csúcspontja volt ezeknek a vidéki ünnepeknél 1930 októbere, Szeged és a Dóm tér ünnepe, amikor egyetemet, Nemzeti Emlécsarnokot, püspökségi főiskolát és internátust avattak és felszentelték a Dómot. Négy évvel korábban a kecskeméti ünnepségen az első alföldi tanyai iskolák jelképes felavatására került sor. 1930 október 25-én Szegeden, a Rókusi iskolában elmondhatta a kultuszminiszter: a sürgősségi akciót befejezték, átadták az 5000. népiskola objektumot is. „Nagy történelmi igazságtalanságot teszünk jóvá az Alföld népén, a keleti Magyarországon ezekkel a népiskolai építkezésekkel” – mondta, itt elhangzott beszédében is utalva a kormányzatnak az Alfölddel szembeni tartózkodására. Klebelsberg Szeged is díszpolgárává választotta.⁸

A Klebelsberg-féle iskolaépítési akció idején megépült iskolák minőségi változást hoztak a környező tanyák életébe. Ahogyan a Jánoshalmához tartozó kistrái tanyavilág lakói írták egyetlen tantermről: „E terem mindenünk; templomunk, iskolánk.”

Az új tanyai iskolaépületek nem csupán az elemi iskolai oktatás színterei voltak. Szinte kivétel nélkül minden iskola rövid időn belül a környék kulturális centrumává vált. Nemcsak a népiskolai ünnepek, nyilvános vizsgák alkalmával jelentek meg a szülők az iskolában, hanem az egyházi rendezvényeken, a hetenként vagy kéthetenként tartott tanyai istentiszteleteken és más összejöveteleken is. Az iskolák mellett kialakított gyakorlókertek, faiskolák hozzájárultak a környéken lakók kertkultúrájának fejlesztéséhez. Ezek az épületek jelentek meg az első rádióantennáknál, itt hallgatták az első rádióműsorokat. A rádió mellett az iskolák számára beszerzett vetítőgépek, gramfonok, lemezek a gyermekek és a felnőttek művelődését, kitekintését egyaránt segítették. Sok helyen a gazdakörök rendezvényei is az iskolában kaptak helyet, sőt itt volt az orvosi rendelés, a közigazgatási kirendeltség, esetleg az utolsó posta is.

⁶ Az Alföld egészsége és műveltsége. Budapesti Hírlap 1926. okt. 3. Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és tanulmányai 352-355. old.

⁷ U.o. 362. old.

⁸ A szegedi iskolaépítkezésekről lásd *T. Molnár Gizella*: Klebelsberg, az iskolaépítő (Szeged, én)

A tanító fontos szerepet töltött be a tanyavilág életében: „...a gyermek tanításán kívül a felnőtteknek is kulturális és gazdasági vezetője” – mint a Kiskőrös és Járás című lap írta a tanítóság hivatásáról.⁹ Sok olyan tanítóról tudunk, aki évtizedeken keresztül tanított ugyanabban az iskolában s együtt élte meg a tanyai emberekkel azok minden gondját és örömét. A Klebelsberg-akció során épült Kiskunhalas – sűrűtajói iskola tanítónője kereken 50 évig, a felavatástól a körzetesítésig ugyanott tanított: „Én nyitottam meg ezt az új iskolát 1927-ben és mint nyugdíjas, én csuktam be a kaput az utolsó gyerek után.”

Klebelsberg Kunó művelődéspolitikai elképzeléseinek és a kultuszminisztérium irányításának, valamint a helyi kezdeményezéseknek köszönhetően az iskolaépületek a két világháború közötti években intenzív népművelési tevékenységnek adtak helyet. Az analfabéta-tanfolyamok, az ismeretterjesztő előadások szervezői és előadói, az amatőr színjátszók irányítói is leginkább a tanítók voltak. Az iskolaépítési akcióval egyidőben a VKM megszervezte a tanyai népiskolai könyvtárak hálózatát (1500 iskola kapott könyvtárat ezekben az években). Ezek kezelése is a tanító feladata volt.

A tanyakérdés hosszú ideig foglalkoztatta a különböző szakterületek tudósait, és a hatóságok, a közigazgatás képviselőit egyaránt. A két világháború közötti években a tanyavilág lakossága – a Duna-Tisza köztét tekintve – egyre nőtt. Kiadványok, konferenciák, sajtóviták foglalkoztak a külterületen élők problémáinak megoldásával. Sokan képviselték azt a véleményt, amelyet a Nagykőrösi Híradó sorozatának egyik cikkírója: a tanyakérdést jó utak építésével és minél több iskola létesítésével lehet megoldani.¹⁰ Klebelsberg Kunó így írt a kérdésről 1929-ben: „Az Alföldnek elsősorban népiskolákra van szüksége, a szaporodó, a tanyákra kirajzó nép közé ki kellett menni a tanyai iskolák típusával, mert nincs meddőbb, sőt veszedelmesebb, mint ma azon elmélkedni, hogy célszerű települési mód-e a tanyai, igen-e vagy nem. A tanyai település az Alföldön egy nagy adottság, amellyel szembeszállni nem lehet, s aminek megváltoztatása az aranypengők százmillióiba kerülne a magyar nemzetnek, nekünk pedig ilyen összegeink nincsenek, vagy ha lennének, egészen másra fordítanánk azokat és bizony nem arra, hogy a tanyákat lebontsuk és a nép számára zárt községekben új házakat emeljünk.”¹¹

Klebelsberg kortársai megtették, amit tehettek e téren. Nem rajtuk múlt, hogy a magyar tanyák és a magyar fölművelők sorsa merőben másként alakult, mint például az általuk mintának tekintett dán és holland parasztoké, hogy a korszerűen felszerelt és a városokhoz kellő infrastruktúrával kapcsolódó farmgazdaság csak álom maradt.

Klebelsberg egy 1926 áprilisában elmondott beszédében így szólt a művelődéspolitikus felelősségéről: „A kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó. A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek és megmozdul a nemzeti társadalom és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet.”¹²

Valamennyien tudjuk, hogy a sokáig agyonhallgatott, alig méltatott kultuszminiszter szavai mennyire időszerűek ma is. Csakúgy, mint a Szegedi Szemle 1931. szeptember 2-i számában megjelent, Klebelsberg méltató cikk sorai: „Egy kultuszminiszter helyzete a többi tárcák vezetőihez képest bizony hátrányos, mert a népnevelés emberének

⁹ Kiskőrös és Járása 1926. nov. 13.

¹⁰ Nagykőrösi Híradó 1927. máj. 22.

¹¹ Az Alföld, a kossuthi gondolat és a tömegműveltség. Pesti Napló 1929. júl. 7.

¹² A magyar gyermekvédelem Beszédei, cikkei és tanulmányai 318. old.

alkotása csak hosszú esztendőök után igazolja az érte hozott áldozatokat, míg a többiek munkája normális esetben rögtöni eredményeket produkálhat. A kételkedők és mindenáron gáncsolódók a felelősségrevonás történelmi pillanatában majd mérlegre tehetik Klebelsberg Kunó gróf megmaradt, kézzelfogható alkotásait, amelyek impozáns módon növelték az egész ország vagyonát – szemben azokkal a más természetű és szédületes összegeket kitevő áldozatokkal, amelyek a letűnt évtizedek folyamán úgy fogytak el, nyom nélkül, mint a füst.”

Székelyné Kőrösi Ilona

A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig II.¹

A szellem hajlékai: a scholaházak

Bár a mestertartás, az iskolaépítés, majd később annak fenntartása meglehetősen nagy terhet jelentett, a sóvidéki falvak lakói vállalták az ezzel járó kiadásokat és ahol lehetett külön termet, classist biztosítottak a mester számára.

Hogy milyen volt ez a scholaház? Elég megemlíteni néhány adatot. Az eperjesi vizitáció 1782-ben a következőket jegyezte fel Siklódon: „...a Mester háza is igen kicsiny, a classis pedig annál kisebb, a nem alkalmas a tanításra, sem asztal sem pad nintsen benne, a gyermekek nem férnek el benne, hanem egy része a Mester tűzhelyén hever, azért az Ecclesiát admonealja a Sz. Vizitatio, hogy jó nagy classist csináltasson, s abban padot, széket, mert ha másszor is úgy találja a Vizitacio, az Ecclesiát megbünteti érte.”²

1799-ben Alsó Sófálván: „...a lévita (elkészítő) ház, mely áll egy fedél alatt öt hajlékokból: külön fedél alatt classis, ugy csűr és két pajta, sütökemence hajlék, s ől; mely épületektől marad még annyi pusztaság, hogy lehet egy tisztességes Lak-hely.”³

1841-ben Fábián András sóvárad mester a melléje rendelt segédtanítónak így mutatja be az iskolát: „...az oskola mesteri ház is elég alkalmas, mert sok rejtek helyei vagynak, minél fogva a Mesteri első ház a tanítónak, a klasszis a tanítónak lakásul szolgálhat, tessék hát kegyelmednek akár a mesteri első házat, akár a klasszist is elválasztani, Az hátulsó ház klasszsinak határozottat.”⁴

A Sóvidék esetében is a scholaházak rendszerint háromosztatúak, szobából, pitvarból és kamrából állottak. (Sóvárad esetében három szobából!) Mellette minden esetben megtalálhatók a gazdasági épületek, a csűr, a sertés- és tyúkök, Sóváradon a kukoricakas, a szekértartó, a sütökemence, a Sóvidék feljebb fekvő falvaiban pedig az asztagláb, ahol szénát, vagy a cséplésre váró gabonát tárolták. Eltérően a maroszéki falvaktól, tájaink ismeretlen a szalmával fedett sövénykerítéses mestertelek, a vályogból összerakott zsúpfedeles iskola. A hatalmas kiterjedésű erdők jóvoltából vastag, gömbölyű gerendákból építették a scholaházat. A siklódi adatból következtethetünk az

¹ A tanulmány első részét a Honismeret 1996. 1. számában közöltük. (Szerk.)

² Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Protocollum Ecclesiarum Refor. Dioecesis Udvarhelyiensis 1709. Synodus Partialis 1720. június 26: „causa levata Stephani Literati alias Vágási Rectoris Sofalviensis tanquam Actoris, contra et adversus Conjugem suam fugitivam Juditham Miklós (...) Deliberatum: Kergető Sententia aditik Vágási István Deák Atyánkfianak, hogy hitetlenül eufugiált Feleségét annak rendi s modgya szerint persequallya.” 576. old.

³ Mészáros István: Katolikus kisiskoláink 1714-1773 között. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Bp. 1980. 77. old.

⁴ Vidéki: Atyhai néptanoda és téli olvasó egylet. Vasárnapi Újság 15/1848. 93. old.

épület rendkívül szegényes bútorzatára is. A gyermekek legtöbb helyen lócára ülve tanultak. Csak a XIX. század elejétől válik általánossá a hosszú, az egész osztálytermet szelvében átfogó pad. Az eddigiek során említett adatokból arra is következtethetünk, hogy a tanítás – a siklói, szolokmai, alsósófalvi, „sóbánya melletti scholában” – hosszú évtizedeken át a mester szobájában történt.

A sóvidéki iskolák elengedhetetlen tartozéka volt a cserepes tűzhely. Egészen a XVI. század elejéig visszanyúló hagyományai vannak a csempekészítésnek. Régi házak bontásakor gótikus, reneszánsz barokk jegyeket magukon viselő kályhacsempék kerültek elő. Így érthető, hogy a vizitációs jegyzőkönyvekben gazdag irodalma van a cserepeseknek.⁵

Még a múlt század elején is az iskolák ablakaira a Csokonai költeményéből jól ismert *lantornát* feszítettek. Ez biztosított némi fényt a délelőtti, délutáni tanításhoz. A korondi unitárius iskolában csupán 1833-ban cserélik fel a lantornát üveggel.

A lakosság számának gyarapodásával az egytantermes, szegényesen berendezett, hideg épületek szűknek bizonyultak. A vizitációs jegyzőkönyvek, a jozefinizmus által bevezetett, később eltörött, majd 1846-ban újraéledt, havonta végzett köri ellenőrzések állandóan szorgalmazták az iskolák karbantartását és újak építését.⁶ De a nagyobb, tágasabb iskolák elkészülése még így is hosszú ideig váratott magára. A XIX. század hetvenes éveiben emelték azokat a kő és téglapépületeket, amelyek közül néhányban ma is folyik oktató-nevelő munka. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell, hogy a sokféle terhet viselő székely community számára nem volt olyan könnyű dolog egy többszobás épület felhúzása, karbantartása. Anyagi erejükből többre nem futotta.

„...a Gyermekek a tanítására egy Tanítót különösen tartanánk”

A „rendtartó székely falu” világához az iskolamester is szervesen hozzátartozott. Megjelenésétől kezdve a település életének cselekvő részese: a házasságkötések, keresztelők, temetések sem zajlottak le nélküle. Létén vagy nem létén, egyszerűen és felkészültségén múlott a faluközösség írni-olvasni-számolni tudása.

Az általános erdélyi szokásnak megfelelően a sóvidéki tanítót is általában egy-két, esetleg három évre választották. A választás rendszerint április 24-én, Szent György napkor, vagy Szent Mihály napján (szeptember 29-én) történt. A mesterválasztás, vagy marasztás az egyházközség kiváltságai közé tartozott. A tanító maga is egyházi személy (*persona ecclesiastica*) volt, és tevékenységét minden esetben az egyháznak rendelték alá. Szigorú törvények szolgálták az egyház iskolák feletti, szinte korlátlan hatalmát: „A Ministerek (papok) a scholában minden esztendőben négyszer bemenjenek, s meg vizsgálván a Schola Mester micsoda methodussal tanítsa az Ifjúságot?” határozta el 1661-ben a désfalvi unitárius zsinat.⁷

A zsinat végzéseik különben nemcsak a Mester teendőit, hanem öltözködését is meghatározták: „A papok és mesterek egyházi tisztük teljesítése közben illendő ruhát viseljenek, ellenkező esetben a papok három, a mesterek egy forint bírságot fizetnek” rendelték el az 1629-es ádamosi unitárius zsinaton.⁸

⁵ Főkonzisztórium levéltára. Kolozsvár. 268/1797.

⁶ Ugyanott 11/1772.

⁷ Ugyanott. 305/1788. A marosi egyházmegye részleges zsinata az 56 egyházközséget 17 körűra osztotta fel, és mindenik körűtba egy lelkésztt ée egy világi személytt választott meg felűgyelűnek. Sűvárád az első körűtthez tartozott. 1787-ben subalternus inspector: Péterfi László sűvárádi lelkész és Madaras Elek. A Marosi református egyházmegye levéltára. Esperesi iratok. 43/1787.

⁸ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. A székelykeresztűri unitárius esperesség levéltára. nr. 5. 12.

Geleji Katona István 1649-ben kiadott református egyházi kánonjai valamint az unitáriusok, a katolikusok törvényei a tanítótól a lehető legmértékletesebb életmódot követelték: „...az etédi zsinat kötelességévé tette a senioroknak (espereseknek), hogy figyeljenek az iskolamesterek életmódjára.” (...) Vigyázzanak, hogy a tanítók „ne csak tudományban, hanem életükben, erkölcsükben legyenek épek, hogy feslett erkölcsökkel, életekkel okot ne adjanak a szent religiának káromoltására és meggyalázására...”⁹ Érthető tehát, hogy 1697-ben miért emlegetik elretentő példaként a sófalvi tanító esetét: „Az Söfalvi Mester Fartzadi András Scholában nem tanításáért, etzaka scholan kívül valo járásáért, sok részegeskedéséért, kardoskodasiert, ket tisztesseges Asszonyok[na]k probalgatasaert, dohányzásáért, lapoczkás táncznak járásáért meglapátoltatásra méltónak iteltetet, mint ilyen sok rendetlenségéiert.”¹⁰ Az egyházi törvények századokon át – tilalmazták a családalapítást, a családos tanítók megválasztását. Kováts György szolokmai tanítóról még 1830-ban is azt jegyezte fel a vizitáció: „Babája nincs, nem is volt.”¹¹

Honnan jöttek a sóvidéki tanítók? A református Alsó- és Felsősófalva, Parajd, Siklód, Sóvárád, Szolokma elsősorban a székelyudvarhelyi református kollégiumból, a marosvásárhelyi schola particulából (1718-tól kollégium), nagy ritkán a kolozsvári református kollégiumból hozott iskolamestereket. Atyha, Korond, Parajd és Szováta katolikus tanítói a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumból, a gyulafehérvári papnöveldekből kerültek ki. Korond unitárius tanítóit a székelykeresztúri és kolozsvári unitárius kollégiumból toborozta. A sóbánya melletti iskola mestereit a központi bányaigazgatóság nevezte ki. Azonban Cserey Farkassal szólva – a „szegényetske sors” bizony nem vonzotta különösebben a kollégiumok diákjait.¹² A sóvidéki iskolák egészen a XVIII. század végéig amúgy sem voltak tekintélyes jövedelmű állások, nem tartogatták külföldi egyetemekre indulóknak. Jöttek tehát ide a pedagógusi pálya legszélére sodródott, néha megkeseredett, vagy mindenbe beleunt, dorbézoló tanítók is.

Ha lehetősége volt rá a tanító a mesteri állást rendszerint felcserélte a jóval jövedelmezőbb lelkészséggel. Vágási István például 1713-ban sófalvi mester volt, egy évre rá pedig már papként szerepelt.¹³ A mester teendői nem korlátozódtak a gyermekek tanítására. Egyszemélyben legtöbbször a falu jegyzője, kántora is volt. Fogalmazta a szerződéseket, végrendeleteket és a leveleket, de szükség esetén a lelkészt is helyettesítette. A Korondra és Atyhára vonatkozó források között számos adat van arról, hogy a tanítók kereszteltek, vagy eskettek a távollevő pap helyett. Kötelessége volt a hajnali, esti harangozás, a temetéseken való éneklés és sokféle aratáskor, csépléskor, szüretkor kétékezi munkásként is alkalmazták. E sokrétű tevékenysége révén vált a tanító nélkülözhetetlen, megbecsült alakjává falvainknak. Találónak írták 1797-ben a parajdi református eklézsia tagjai: „Nincsen veszedelmesebb lépés a boldogtalanságra,... akámely társaságnak örökös elnyomítására, mint a tudatlanság. Jelen vagyok minden Eklézsziában valaholot nintsen egy jó Actualis Tanító Mester, ki a kised gyemekben a tudomány szikráját élesztgetné; éppen ezen tudatlanságból származott rossz következtetésekben fetreng eleitől fogva a mi szegény Parajdi Reform. Sz. Eklézsziánk, Jo Oskola Mester, avagy Tanito nélkül nevelkedvén fel gyermekeink.”¹⁴

⁹ Marosi református egyházmegye levéltára. Vizitációs jegyzőkönyvek II/8. 514.

¹⁰ Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Visitatio Protocollum 1800. Alsósófalva 1802. jan. 30.

¹¹ Montanei Thesaurarius Levéltár. Állami Levéltár Kolozsvár. II/29. 1787.

¹² Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi Existentium. Vizitáció Siklódon 1782. jan. 17.

¹³ Marosi református egyházmegye levéltára. Vizitációs jegyzőkönyvek II/5. 183.

¹⁴ Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Protocollum Visitationum Ecclesiarum Reformatarum in Dioecesi Udvarhelyiensi Existentium. Vizitáció Siklódon 1783-ban.

Az alsósófalviak jóformán még külön sem váltak a felsősófalvi anyaegyházról, s 1772-ben máris kijelentik: „...az Gyermekek tanítására pedig egy Tanítót különösen tartanánk.”¹⁵ Mindez természetesen nem jelentette, hogy a faluközösség a hanyag tanító ellen mindig panaszt emelt, vagy eltávolítását követelte. Az évenként tartott vizitáció alkalmával megkérdezték az egyházközség tagjait: „A mester erkölcséről, háza népe viseletéről, hivatala folytatásáról, gyermekek tanításáról.”¹⁶ 1825-ben a korondi unitáriusok „egy instanciát adának bé Mester Ürmösi József ellen, exponálván ebben a gyermekek tanításában való restségét, a classisnak tisztán nem tartását, sőt bornyú és sertés rekeszként tartását, s egyéb feles hibáit is, mely is communicatióra kiadatik a Mester atyafiának.”¹⁷

Még 1834-ben is így panaszkodnak a tanító ellen a sóváradiai: „...miotta Váradon lakik senkit annyira vinni nem tudott, hogy az éneket magától elkezdni, vagy egy Testimoniumot meg írni meg tanult volna. A Visitatio után soha sem tanít, az Eklézsia tagjai meg nem betsüli, Judásoknak nevezgeti, melyekért helyette egy alkalmazhatóbb O. Tanítót kívánnak.”¹⁸ Sokkal súlyosabb váddal illetik 1802-ben az alsósófalvi Intze Istvánt: „A mikor meg ittasodik a Gyermekekkel rútol bánik, némelyik(ne)k azt mondja hogy a többit nyúzza meg, másik(na)k azt parantsolya hogy a Nadrága szíjját huzza ki, hogy azzal a mást akaszszák fel a lábánál fogva.”¹⁹

Arra is van példa – nem is egy! –, hogy a tanító tettelesen is bántalmazták. 1736-ban Pál Deák korondi tanítót verekedésért perelt Szász Istvánnal és testvérével, Szász Ferencsel. A bírósági döntés alapján a tettesek vagyonát felbecsülték, lefoglalták és 230 forint kárpótlás fizetésére kötelezték.²⁰ Hasonló eset történt – szerencsére jóval békésebb befejezéssel – 1831-ben Sónáradon.²¹

A tanító munkájáról, szakmai felkészültségéről, a faluhoz a gyermekekhez való viszonyáról a vizitációs jegyzőkönyvek adnak részletes felvilágosítást. Magától értetődően elsősorban a kirívó eseteket, a hiányosságokat említik, a kiváló, önfeláldozó tanítók neve mintha nem is szerepelne. Pedig a vizitációs jegyzőkönyvekben ilyen bejegyzések is vannak. 1777. február 2-án jegyezték fel Kádár Mihály sóváradai tanítóról: „Ludimagister laudatur”.²² 1781-ben ugyancsak Sónáradon: „Rector Bontz György. A Mester dicsértetik mindenekben.”²³

1783-ban így értékelték a siklódi tanító igyekezetét: „Az oskolába talált a Sz. Visitatio Ferfi Gyermekeket Harminczat Leány Gyermekeket négyet; meg probaltattak a Napjai a Declimatioból, az alább valok az olvasasból, a többi az aláb valo szepten classis szerint emekeltenek Nagj Samuel nevü tanito Mesternek keze alatt.”²⁴

¹⁵ Szplokmai református egyházközség levéltára. Protocollum ecclesiae Reformatae Szolokmaiensis. Anno 1782.

¹⁶ Marosi református egyházmegye levéltára. Vizitációs jegyzőkönyvek. II/6. 1119.

¹⁷ Ugyanott. LIV/29.

¹⁸ Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Liber ecclesiarum. 1715. 7/3. p. 208.

¹⁹ Vizitációs jegyzőkönyvek. II/1. 259.

²⁰ Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Protocollum Ecclesiarum. 1709. p. 702-703.

²¹ Kolozsvári Állami levéltár. Eszterházi lvt. Korondi csomó.

²² Vizitációs jegyzőkönyvek. II/8. 364.

²³ „Litigálván az Sófalvi Ecclesia tagjai az B. Osk-ola mester maradása felett, az 1713. március 23-án tartott Synodus Partialis assessorokat küld ki vizsgálatot tartani: és az mellyik rész lészen nagyobb annak kívánsága állyon meg.” Székelyudvarhelyi Református egyházmegye levéltára. Protocollum Ecclesiarum 1709. 263.

²⁴ Ugyanott. Liber Ecclesiae. 1643. 72-73.

1813-ban a vizitáció így értékeli a szolokmai tanító igyekezetét: „Mind a tanító Mester, mind a gyermekek dicsértetnek”.²⁵ Két évvel később, 1815-ben: „Tanulnak olvasást, Szent históriát, vallást, számolást, éneklést, feljárások idejéhez és készségekhez képest látszik előmenetelek.”²⁶ 1814-ben Sóváradon „Az Oskola Mester jó censurat producalt feles tanítványival”.²⁷ A vizitációs jegyzőkönyvekből nyomon követhetjük a mester szakmai fejlődését, a faluközösségbe való beépülését is. 1845. december 31-én még azt jegyezte fel az ellenőrzést végző köri lelkész a Sóváradon tanító Kádár Istvánról: „Az iskolában találtattak 35 fiú és 5 leány gyermekek. Akik közül a nagyobbak tanultak közönséges históriát Török szerint, magyar históriát Csorja szerint, a másodrendűek vallást Látzai szerint, Szenthistoriát a kisebbek betűzést, szótagolást, írást is mutattak, de kettőn kívül gyengén.” Alig telt el három hónap, a vizitáció 1846. márciusában már így értékelt a mester munkáját: „A Tanító Kádár István uramnak igyekezete látszik, noha tanításbéli gyakorlata még tökéletesbülést igényel, amit remélhetni is.”²⁸

Az előbbi jelentéssel mintegy utalni szeretnénk arra, hogy a jozefinista államigazgatás határozatai nyomán a marosi egyházmegye 1787-es részleges zsinata elhatározta, hogy az iskolákat „alárendelt felügyelők” (subalternus inspectorok) vizitálják és „...évente kétszer az Examenek végbe menetele után írjanak az egyházmegyei consistoriumnak; ugyszintén, mind Mestereknek, mind Gyermekeknek igyekezetekről, s előmenetelekről, vagy a Tanulók szüleinek engedetlenségekről.”²⁹

Bár a bürokratikus ügyintézés, a nagyobb részt erélytelen határozatok semmilyen változást nem eredményeztek az iskolák életében, mégis ettől kezdődően a felekezetek jóval többit törődtek iskoláikkal, s 1788-ban elkészült a korabeli iskolák lehető legteljesebb keresztmetszetét nyújtó, mindenre kiterjedő felmérés. II. József halála után a 3-4 falu iskoláját ellenőrző felügyelők beszüntették a munkájukat, majd 1844-től kezdődően a korábban elvetett reformot elengedhetetlen szükségyszerűségként élesítették újra. A jelentésekből a XIX. század közepi marosszéki – tehát sóvárad, szovátai – népoktatás rendkívül pontos keresztmetszete bontakozik ki.³⁰

Sajnos hosszú időn keresztül egész vidékek iskolaügye a bécsi nagypolitika jelentéktelen függvénye lett. A székely határőr ezredek megszervezésével ez a nagypolitika sokszor beleszólt a székelyföldi iskolák életébe is. 1772-ben a parajdi református egyházközösség így vesztette el nagy nehezen megszerzett tanítóját. Dési L. György református püspök november 9-én kelt levelében a következőket írta a marosvásárhelyi Református Kollégium tanárainak: „...mikor székely deákok akarnak kimenni belső hivatalra, ki ne bocsássa Kegyelmetek, míg a háromszéki obester Kis Mihály úrtól jó Commendatio mellett Szabadságot nem nyernek; mert ha anélkül kimennek, a papi vagy mesteri hivatalból fogják el szent miniszteriumuknak gyalázattyára, mint nem régen megesett a példa, Parajdra ment ki Udvarhelyről egy deák mesternek szabadság nélkül, elfogatott és miképpen szabadulhatott, nem tudom.”³¹

²⁵ Ugyanott. *Protocollum Visitorum*. 1780.

²⁶ Marosi református egyházmegye levéltára. I/4. sz. *Matriculs*. p. 89. Vizitációs jegyzőkönyvek. II/8. 288. Az emlegetett pénznemek: Az 1648-as sóváradai adatban említett pénz a dénár. Értéke: fél krajcár. A garas értéke: 3 krajcár, illetve 6 dénár, illetve 50 krajcár=1magyar forint. 1 véka=20 liter, 1 sing=0,62 m

²⁷ Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. *Liber Ecclesiae*. p. 152.

²⁸ Ugyanott. *Protocollum seu matricula Ecclesiarum Reformatorum in Dioecesi Udvarhelyiensi Existentium*. Anno 1779. p. 225.

²⁹ Ugyanott. p. 112. 1797-ben a parajdi református egyházközösség a sóbánya jövedelméből 16 rhénes forint 69 dénárral részesült. Főkonzistorium levéltára. 268/1797.

³⁰ Ugyanott. 268/1797.

³¹ Ugyanott. 199/1800.

A tanító sorsát gyakran megkeserítette a lelkéssel vívott küzdelem, a néhol ádáz, néhol egyenesen az iskola létét veszélyeztető ellenségeskedés is. Különösen kiélezett ez a küzdelem a Sóvidéken, ahol a bérek amúgyis jóval alacsonyabbak voltak, mint a módosabb településeken, vagy a jobban termő vidékeken. „Megtapasztalta a Sz. Visita(ti)o, hogy a Siklodi T. Praedicator es Rector között nagy viszálykodás vagyion, melyben az Ecclesiáis nem kicsinbe botránkozo meg, nyilván vagyion penig az is T. Praedicator nagjob oka a veszekedesnek, az ecc(lési)a ezt látván megis edgyeztette már edszer ő Ke(gyel)meket, megis fen vagyion a veszekedés közöttök, (...) a mellyiben találatik a viszálykodásnak oka azt az a Sz. Ecclesia kenyér nélkül hadgya.”³²

1703-ban a sóváradiaiak ezért panaszkodtak Kovásznai Kelemen lelkész ellen, mert „sokszor a mesterrel visszaél, virrog (veszekszik), miért, nem tudjuk, maga tudja”.³³ 1724. március 15-i zsinaton „Szathmári Ferenc Senior vádolja Stephanus Orsik al(ia)s Solymosi siklodi Rector, hogy mikor a püspökhöz intézett levelet Marus Székig Mandarasisg kellett expedialnia, elindulván megrészegedett engém az expeditiojért rutul diffamált, sőt éktelenül káromkodott is, teremtettével, attával.”³⁴ Elképzelhető, hogy milyen károsan hatott mindez a tanítás színvonalára.

„A súlynak is, a francnak is kétharmada a papé, egyharmada a tanítóé”

Hosszú időn át a fenti közszájon forgó megállapítás mintegy sommás kifejezője volt a pap és a tanító jövedelme közötti aránynak, jobban mondvá aránytalanságnak. Általánosan elterjedt szokásként a hívek által kifizetett kepe kétharmada a papé, egyharmada a mesteré volt. A mester jövedelme az egyházközség erejétől, a gyerekek számától függött. Mindezt a tanítóválasztáskor megfogalmazott díjlevél összegezte. A fizetőképesség arányában hívhattak felkészült, vagy kevésbé felkészült mestereket.

Sóvárad kivételével, ahol a mester egy évi jövedelme 1788-ban 97 rhénes forint és 17 krajcár volt³⁵ (messze meghaladva a széki 50-60 forintos átlagot!), a sóvidéki tanító járandósága még a létminimumot sem biztosította. A szolokmai rektor egész évi jövedelme – ugyancsak 1788-ban – mindössze 11 forint 30 krajcár volt!³⁶ A búza akkori értékét, az átlagos fogyasztást figyelembe véve, hozzávetőleges számítás szerint a XVIII. század végén csak kenyérré évente 25 forintot fizetett a tanító. El lehet képzelni hogyan élt a szolokmai pedagógus!

Természetesen Sóváradon sem kapott egyik napról a másikra az átlagot meghaladó javadalmazást. A vizitációs jegyzőkönyvekben gyakran hivatkoznak az 1643-as díjlevélre: „két kalongya Buza, két kalongya Zab, egy egy szekér fa, melynek harmada a mesteré. (...) Akinek 20 kalongyán felyül vagyion Buzája, adjon a Prédikátornak kalongya 2, Zabot is hasonlóképpen. Ha ki nem telik a numerus a Mesternek metr(eta)1 (egy véka) zabot is metr(eta)1. Az özvegyek 3 sing vásznat adnak, de amely Asszonynak vetése vagyion, az is a kirendelt mód szerint fizessen. Ezt a bért minden

³² Feslősófalvi református egyházközség levéltára. I/24. szám. Protocollum.

³³ Sóváradon 1648-ban „Sebe György hagyott a mester számára egy almafát”, 1758-ban pedig „Biró Márton conferált a Mester számára a Szénégetőben... egy Alma fát.” Marosi református egyházmegye levéltára. I/4. sz. Matricula. p. 87-88., 212.

³⁴ Sóvárad: Főkonzisztórium levéltára 95a/1788, az udvarhelyszéki falvak. Ugyanott. 135/1788. A jövedelmek összesítését a korabeli becslés szerint adjuk. A gabona mértékegységek összevetése: 1 köböl=4 véka. 1 kalongya búza 1 véka, 1 kalongya zab 1,5-2 véka termést adott.

³⁵ Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára. 88/1824.

³⁶ Marosvásárhelyi Állami levéltár. Székelykeresztúri unitárius esperesség levéltára. nr. 5. 220.

Emberék meg adjanak, ha ki meg nem adná flor. 3 büntesse". Ezenkívül hajnali harangozásért 3 dénár, egy-egy harangozó kenyér. 1648-ban ez még kiegészült: „a vékasok a melly öt öt pénzt a véka búza mellé adnak, annak tertia pars mesteré, mikor mester vagyon, ugy hogy két ember tiz pénzt a Pastornak adgyon a harmadik a mesteré.”³⁷

A Sóvidéken jobbra ismeretlen a Marósszékben, Háromszéken vagy éppen Udvarhelyszék más részein elterjedt iskolák feletti főnemesi patrónusi jog. Az eddigi kutatás mindössze egyetlen ilyen adatot tárt fel: 1737-ben és 1738-ban Pál Deák korondi „Ludimagister” elismervényt állított ki, hogy gróf Gyulaffi Lászlótól felvett előbb 7, majd 6 magyar forintot.³⁸

Mindenik család vagyoni helyzete arányában járult hozzá az iskolamester eltartásához. 1701-ben Siklódon a „Mesternek adnak minden házból egy kalondgya Buzát, egy egy kalondgya zabot. A Fél Béresek kik vékájába fizetnek, adnak fél véka Buzát, zabot egy vékát. Az Eözvegy asszonyok, kiknek vetések nincs egy egy singh vásznat. Minden házból egy-egy szekér fát, két része a Praedikatoré, harmad része a Mesteré.”³⁹

A sóbánya természetesen nemcsak a vidék életében, hanem tanítóinak járandóságában is jelen volt. 1715-ben a kántori, tanítói jövedelem felsorolásánál említik: „A Fejedelem collatiobol penig a Sófalvi kamaráról 25 kocka, Malombérből penig buza cub. 10, a dészmából.”⁴⁰

Az alsósófalviak a pap és mester fizetésére vonatkozóan egyezséget kötnek: (1.) Minden Gazda külön külön ad a Papnak 2 kalondgya Buzát a Mesternek 1 kalondgya, zabot is annyit ha egy Háznál többen vagynak is. (2.) Akinek 10 Kalondgya Buzája terem, tartozik ezen egész Bért megfizetni, a kinek pedig annyi nem terem, tartozik szemül fizet ni a T. papnak 2 Véka Buzát, és 4. Véka zabot, a Mesternek felét. (3.) Az 1805-ben Jan: 10-én tartatott partialis határozása szerint az egy Háznál lévő több Gazdák közül tsak az egyik tartozik szalmájában fizetni, a többi szemül, egy kalondgya Buzáért egy Vékát; egy kalondgya zabért pedig két Vékkát. (4.) Az Özvegy Asszonyok ha Gazdaságot folytatnak egész Bérrel tartoznak. (5.) A Szegény özvegyek a Papnak 24 D., a Mesternek 12. Dénárokkal. (6.) A Keresztelésért tartoznak adni egy tyukot, vagy a helyett két font Hust. (7.) Minden Marhás Gazda tartozik a Papnak egy Szekér Fát adni, a Mesternekis annyit.”⁴¹

Összehasonlításképpen álljon itt egy háromszéki díjlevél: „1800 táján a bölöni unitárius iskolában az iskolamester a következő fizetést kapta: 80-90 kalongya búza, ugyanennyi zab, s tandíjúl minden tanuló szüleitől egy csirke. Ehhez járult hozzá a lakás és néhány hold szántónak és kaszálónak a használata.”⁴²

Jóval nehezebb, s bizonyos ideig reménytelennek látszott, a parajdi református iskola tanítójának alkalmazása. Maguk a közösség tagjai írták 1797-ben: „A Parajdi havasolja követsés és sovány föld lévén annyit nem fructifical, hogy a Tiszt Papunk bérin kívül a Mestert is eltarthassuk. Kénytelenek vagyunk Gyermekeinket más Mesterhez járatni.”⁴³

Miután az espereshez intézett kérése nem talált meghallgatásra ugyanaz az Enyedi Órás János részletes jelentést küldött a Főkonzistoriumnak: „Méltoztassék kegyesen... maga böltsessége szerént valami állandó fizetést a Mester tarthatás végett felgondolni.

³⁷ Erdélyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Protocollum visitatorium. 1780.

³⁸ Ugyanott.

³⁹ Parajdi református egyházközség levéltára. VIII/C/11. (1815).

⁴⁰ Erdélyi Thesauraritus Levéltára. Acta nr. X. 6. sorozat. 66. csomó nr. 173. 1773. V. 18.

⁴¹ *Ileana, Bozac*. Școlile de la salinile din Transilvania la sîrșitul veacului al XVIII-lea. Annarul Institutului de Istorie. 1960. 286. old.

⁴² Marosi református egyházmegye levéltára. LIV/22. 1841.

⁴³ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Székelykeresztúri unitárius esperesség levéltára. nr. 5. 75.

(...) Ha pedig teljességgel más mód nem találatik – a Gyermek tanítója fizetése aránt méltoztassék... a maga autoritása szerént ebben az esetben a kevés Papi Bérből az Actualis Mester tartathatására valamit kiszorítani.⁴⁴ Sombori István, az eklézsia kurátorra 1800-ban a püspökhöz és a Generalis Szent Synodushoz küldött levelében panaszolja: „...teljes tehetségünk szerént a Tanító Mesterünknek vagyis Kántorunknak alkalmas házat és hozzávaló istállót építettünk, melyben mindenkor egy Tanító Mester tisztességesen ellakhatik, vagyon is eklézsianknak igen jó Tanító Mestere,... de igen kevés bére lévén arra nem érkezik, hogy gyermekeinket oktassa, mivel a bérevel meg nem érkező, a mellett kereskedéssel keresi kenyerét, mert esztendőre csak tíz kalongya búzája és nyolc kalongya zabja jár. (...) Mesterünknek, ha maga szorgalmatosságával élelmét nem keresi teljes lehetetlen, hogy azon kevés bérral házat és hitestársat tartson, hatsak mindenféle bérnek adásában harmados nem lészen.”⁴⁵

A püspökség végzése valamit könnyített a parajdi tanító sorsán. 1800-tól kezdődően az egész béresektől egy félkalongya búzát, félkalongya zabot, a vékásoktól egy véka búzát, egy véka zabot kapott. „Minthogy a parajdiak Sófálvától szakadtanak el, Sófálván pedig Páros pénz menetele alatt 10 krajcár jár a Papnak és Mesternek, emeljük a Parajdiak is a páros pénzt 10 krajcárra, melynek 8^a a papé, kettő a Mesteré legyen. Az özvegyektől jární szokott 8 garasból kettő legyen a Mesteré. Fát amnuatim a Pap engedjen által 20 szekeret”.⁴⁶

Híába minden végzés, a pap jóindulatán múlott, hogy a tanító megkapta-e a bérből neki jutó részt: „Mostanában meghalt Tiszt. Csejdi Miklós volt papunk, böltsen megítélte, hogy azon fizetésért lehetetlen szolgálatot tenni és a tíz kalongyát húsz kalongyára nem csak hogy felvitte, hanem azon kívül gyakran és többnyire majd minden napi asztalával is segítette.”⁴⁷

A falusi tanító jövedelmének jelentős része az egyházi földek használatából származott. A Sóvidéken általában 4-5 hold területet használt. Általánosan elterjedt szokás szerint ő adta a vetőmagot, míg a szántást, vetést, a betakarítást az egyházközösség tagjai végezték el.

Arra is találunk adatot, hogy a magtalan, idős emberek örökségük egy részét – földet, gyümölcsfát – a mesterre hagyományozták. 1648-ban Sóváradon, Sebe György hagyott a mester számára egy almafát „Cseres Máthé vágása szélin fellyül, a Szöcs Istók öröksége felső végiben”.⁴⁸ A Sóvidék fennebb fekvő falvaiban ilyen hagyakozásra sem volt példa.

A tanító jövedelmét kiegészítette az iskolás gyermekek után fizetett, változó nagyságú tandíj. A Sóvidéken – akárcsak Erdély falvainak jelentős részében – az olvasás elsajátításával, gyakorlásával a tanítás többnyire be is fejeződött. A latin tanítását csak a sóváradiak és siklódiaiak kérték. Az általános képlet szerint a XVIII. század végén (az 1788-as összeírás alapján) a tanulókat két csoportba osztották. Az elsőbe tartoztak az olvasni tanuló (abecedarista, elementarista), a másodikba pedig a kívülről tanuló, összeolvasók (memoriter descentes).

Sóváradon 1788-ban az elementaristák után 12 krajcárt fizettek. Fele annyit, mint amennyit a többi maroszléki faluban fizettek⁴⁹, a kívülről tanuló, összeolvasók 24 krajcárt. A két csoporttól származó jövedelem – 12-12 tanulótlól – 6 rhénes forint, 48 krajcár. A Sóvidék akkori, legtehetősebb településében a tanító évi összjövedelme: 97

⁴⁴ Mészáros István: Népoktatásunk 1553-1777 között. Budapest. 1972. 34.

⁴⁵ Székelyudvarhelyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Protocollum visitatorum. 1800. 97-98. old.

⁴⁶ Ugyanott.

⁴⁷ Parajdi református egyházközség levéltára. Jelzetlen okiratmásolat.

⁴⁸ Fényes Elek: Magyarország statisztikája. III. Pest. 1842. 101.

⁴⁹ Vizitációs jegyzőkönyvek. II/2. 689.

rhénes forint, 17 krajcár.⁵⁰

Természetesen voltak Marosszéken olyan falvak, ahol a tanító járandósága ennél is magasabb volt. Ákosfalván, Berekeresztúron, Mezőbándon, Mezőmadarason, és Székelyvajában. Mezőpaniton a tanító évi összjövedelme 123 forint, míg Háromszék egyes falvaiban 140 forinton fellett.⁵¹ Ehhez képest lényegesen kisebb, elenyésző a többi sóvidéki falvak tanítóinak járandósága. (Sajnos – megfelelő levéltári adatok hiányában – csak a református és unitárius iskolák tanítóinak jövedelmét ismerjük). A parajdi református felekezeti iskola tanítójának fizetése – akárcsak a szolokmaié – 1788-ban mindössze 11 rhénes forint volt! Az iskolába járók száma ugyan 73, de közülük csak 40 fizetett tandíjat. (A szegény szülőket a tandíj kötelezettsége alól mentesítették).⁵² Felsősfalván a lányok például csak 10 krajcárt fizettek. Mindezek ellenére Alsó- és Felsősfalva tanítójának jövedelme jóval magasabb a közepes átlaghoz tartozott –, mint a parajdi, vagy a szolokmai tanítóé. Az alsófalvi tanító járandóságát 1788-ban 55 rhénes forint 30 krajcárra, a felsősfalviét pedig 54 forint 42 krajcárra értékelték.⁵³

Összehasonlításként említem, hogy hat évvel korábban, 1782-ben az alsósfalvi tanító jövedelme alig fele, 27 forint 48 krajcár volt, a felsősfalvié pedig 49 forint 48 krajcár.⁵⁴

A sóváradai tanító anyagi helyzetéhez közel állt a siklódié. Az összjövedelem: 72 rhénes forint 34 krajcár. Apróbb juttatásai közé tartozott az úgynevezett „sabbathare” is. Népszerű szokás volt, hogy a gyerekek szombatoként tanítás helyett játszottak, vagy a szüleiknek segítettek. Ellenértékeként kevés ajándékot hoztak Siklódon minden tanulótól egy-egy tyúkjást kapott.⁵⁵ A korondi unitárius felekezeti iskola tanítójának jövedelmét csak terményben közlik a források. 1824-ben 85 kalongya búzát, 87 kalongya zabot, 2 szekér szénát és 72 szekér fát kapott. Ugyanakkor a Szentmihályi tanító 180 kalongya búzát és 150 kalongya zabot.⁵⁶

Bár a szakirodalom a hajnali, estéli harangozást megalázó feladatként emlegeti, a források azt bizonyítják, hogy tájainkon a tanítók általában szívesen végeztek azért a kevés többletjövedelemért is. Némely sóvidéki falvakban egyéb járandóságokkal is kiegészítették a tanító jövedelmét. Korondon a falu határában lévő Árcsófürdőn a vendégeket megkocsikáztatták vagy leveleiket továbbították. Ezért évente általában 15 forintot kaptak. Ennek egy része a mestert illette meg. Ugyanakkor a tanulók számától függően. – „Didactorum” néven pénzbeli juttatásokat is kaptak.⁵⁷ A tanítók gyakran tiltakoztak a bér elmaradása miatt, néha azonban olyan nagy volt a szegénység, hogy a tanító maga mondott le az őt megillető részről. A soroskosztozás megalázó helyzetét tárja elénk a Vizitáció 1834-es korondi bejegyzése: „A hallgatók közül igen sokan gabona és kenyér nélkül lévén, az ujj Mesternek a presbiterium határozása szerint 2 holnapra, 3 hetekre kosztot fogadott, melyért fizetett: 19 Magyar forintokat és 20 pénzt.”⁵⁸

A szegényes fizetés, a sovány jövedelem közelről sem biztosította a megélhetést, ezért a mesterek arra kényszerültek, hogy valamilyen mellékkereset után nézzenek.

⁵⁰ Montanei Thesaurarius levéltára. 1129: 1268/1787 – 4571,4646/1790.

⁵¹ Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára. Keresztúrszéki vizsgáloszéki jegyzőkönyv. 1814-1832.

⁵² Vizitációs jegyzőkönyvek. II/392.

⁵³ Székelyudvarhelyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Protocollum visitorium 1780.

⁵⁴ Vizitációs jegyzőkönyvek. II/1. 392. – Vö. Sipos: i.m. 119.

⁵⁵ Székelyudvarhelyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Visitatio Protocollum. 1800. Vizitáció Siklódon 1809. jan. 17.

⁵⁶ Vizitációs jegyzőkönyvek LIV/31 1848. – Sipos: i.m. 120.

⁵⁷ Székelyudvarhelyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Protocollum seu Matricula Ecclesiarum Reformatarum 1779. 323-324.

⁵⁸ Főkonzisztórium levéltára 305/1786.

Ne gondoljon senki valamilyen jelentéktelen, garasos pluszjövedelemre. Sok esetben éppen a mellékkereset jelentette a megélhetést. 1780-ban azért panasznak a siklódiak, mert Miklósfalvi István mester a „takarodó harangozást ritkán végzi. Bor kortsomát tartott, mely miatt háborúság volt, s Bíró Györgynét német szóval a házból kikergette.”⁵⁹ 1785-ben az alsósófalviak „panaszolnak Dáné János ellen, hogy... az Gyermekeket magával viszi az erdőre venikéért (venyigéért), magyaró vesszőért. A Sertéseit az Pityvarban hízlalta, holott jó Pajtája vagyon.”⁶⁰ Parajdon pedig „ki csizmadiaságával, ki pedig egyéb Mesterségével kereste kenyérét.”⁶¹ Hiába intették a felsőbb hatóságok, hogy a tanítók ne fecsérelyék idejüket mellékfoglalkozásokra, az erélytelen intézkedéseknek sehol nem volt foganatja. A tanítók sorsa 1848-ig nagyjából azonos mederben zajlott le.

Sokkal kilátástalanabb, reménytelenebb volt a sóbányák mellett működő iskolák tanítóinak helyzete. Javadalmazásuk – a sőt leszámítva – kizárólag pénzbeli juttatásból állott. Egyik panaszlevélen jóformán meg sem száradt a tinta, a következőt máris indították a felsőbb hatóságoknak. 100 forintból – ha csupán a kenyér 25 forintba került évente – megélni nem lehetett! 1788-tól kezdődően a sóbányák tanítói valamivel magasabb bért kaptak: a családos tanítók 120, a nem családosok 102 forintot, hat szekér fát és a szokásos kósó mennyiséget. Általában 10 köből sőt. De még így is olyan kevés ez a járandóság, hogy többször kérték: inkább alkalmazzák őket mázsálóként, vagy őrként. Maga a tanügyi inspektor is látta a kilátástalanságot, azonban a jószándék nem volt elegendő. Sajnos így csak a leggyengébben felkészült tanítók jöttek, a tanítás színvonala pedig messze elmarad a felekezeti iskoláktól.⁶²

A három iskola azonos időben való működtetése jóval meghaladta az akkor még kisközségként szereplő Parajd erejét. 1790-ben a helybéli reformátusok így indokolták az eklézsia egyik földjének áruba bocsátását: „...Mesteri lakó hely nem lévén, eddig is nagy bajjal a Mestereket seller házba kellett tartani.”⁶³

Messze környéken a legtöbb járandóságot a sóváradai iskolamester mondhatott magáénak. 1841-ben a túl öreg Fábián András mellé segédtanítót hívtak. Elhatározásukat így indokolták: „vagyon Bér adó gazda 320, az melyből százötven fizeti kalongyául, százötven pedig vékául, 20 pedig özvegy. Minden gazda rendesen tartozik a papnak két kalongyát, az Mesternek egy kalongyát, zabot pedig minden gazda az papnak két, egy vékát az Mesternek. Az Nemes Eccl(ézsia) fizet az megye pénzéből a Gyermekek tanításáért 10 Rforintot.”⁶⁴

A sóvidéki iskolák látogatottsága

A sóvidéki tanulónépessegre vonatkozóan sem a lustrák, sem a Pragmatica Sanctio korában végzett népszámlálás, sem az 1713-as és 1722-es adóösszeírás semmilyen adatot nem tartalmaznak. Hozzávetőleges számítások, a későbbi népszámlálások, összeírások adatainak egybevetésével állíthatjuk, hogy tájainkon a lakosság mintegy negyede ötöde tudott írni-olvasni. Egy részük csak olvasni tudott. Ilyen vonatkozásban érdemes idézni Kőváry László megállapítását 1847-ből: „Népnevelésben igen alant,

⁵⁹ *Ileana, Bozac*: i.m. 283. old.

⁶⁰ *Kovácsi Antal*: Népiskoláinkról. Keresztény Magvető 1868. 211-212. old.

⁶¹ *Erdődi János*: Egy nap Korondon. Nemzeti Társalkodó. 9/1839. II. 15. 117-119. old.

⁶² *Szigethi Gyula Mihály*: Nemes Udvarhelyszék statisztikája. Nemzeti Társalkodó. 2/1831. II. 10.

⁶³ *Sipos Gábor*: Marosszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig. Művelődéstörténeti Tanulmányok, Bukarest, 1980. 120. old. Vö. a 105. jegyzettel.

⁶⁴ Parajdi református egyházközség levéltára. VIII/C/19.

azaz párhuzamosan állunk Európával, vagy más szöveggel, Poros és Szászshonon kívül egy ország sem tett eleget népiskolája körül, s mi sem vagyunk jobbak.”⁶⁵

Neveléstörténetünk egyik örökösén visszatérő kérdése a gyér iskolalátogatás, a tanulók nagyrészenek távolmaradása az iskolától. A természetlen földek megművelése, az állattartás és legeltetés, a só- és edényfuvarozás, az egész család erejét lekötötte. Nem a „székely konokság” az oka az iskolától való távolmaradásnak, hanem a nagy-nagy szegénység. Így aztán nem lehet azon csodálkozni, hogy sokszor még Szent Márton napkor (november 11-én) a szokásos iskolakezdekésor sem volt gyerek az iskolában. 1834-ben jegyezték fel a korondi unitáriusok felekezeti iskolájában: „Oskolába járó gyermekek nintsenek ebben a népes Eklkléziában, melyért mind a tiszt. Pap, mind a Mester megszólítván, elsőbenis azzal mentik magokat, hogy ez a gyermekeket a ma a idejében felkérte, az Atyákat eleget ösztönözte, de ennél többre nem mehetek. Ezután megszólította a s. Vizitatio a jelenvalókat is, akik marhákkal való járással, szekerességgel, hogy a gyermekek elfoglaltatnak, azzal világosították fel a dolgot.”⁶⁶

Hiába volt meg az igyekezet, ha legtöbb családnál hiányzott a ruházat és a lábbeli. A szájhagyomány szerint még e század első felében is a nagycsaládok egész gyermeke sorra járt a család egyetlen cipőjében. A többiek otthon maradtak a cserepes és a góc mellett. Az úgynevezett tanév még az általánosnál is rövidebb volt. Ahogy egy kicsit melegedni kezdett az idő, azonnal indultak a mezőre, a legelőkre. 1783-ban Miklósi István, siklódi iskolamester a gyenge eredmények okát ebbe látta: „...karácsonyig nem adják fel a gyermekeket, s miheljt a hó el mégjen mindjárt kiveszik őket.”⁶⁷

Ugyanez volt a helyzet Felsősófalván 1787-ben is: „...hat esztendőtl fogva 13-ig találtak fiugyermekek nr. 66, leánygyermekek nr. 45. Az iskolába járt fel nr. 24, Leánygyermekeke nr. 31. A többiek a kenyeretlenség és szegénység miatt nem járhat fel.”⁶⁸

A nagy szegénység következtében az iskola néha egy évig is szünetelt. 1846-ban a parajdi református felekezeti iskolával kapcsolatosan jegyezték fel: „Oskola nints, melynek okát az Oskolamester a szülékben mondja, mind kik nem járattják fel a gyermekeiket. A szülék az Oskolamestert hanyagsággal és imitt-amott járással vádolják.”⁶⁹

A múlt század közepi statisztikai összeírások vigasztalan képet mutatnak az elemi oktatásról. 1842-ben Udvarhelyszékben minden száz iskolaköteles gyermekből csak

⁶⁵ Vidéki: i.m. 89. old.

⁶⁶ 1847-ben jelentette Szász János sóváradai iskolafelügyelő: „A sóváradai iskolában megjelenvén, találtak 44 fiú és 13 leánygyermekek, kiknek nagyobb része buetüztöt és olvasott: a nagyobb idejű tanulók tanultak könyv nélkül Sz. História, Látzai Kathékézist, és Török Közönséges Históriaját. Ez utóbbit falusi iskolákban céltalannak tartván, ajánlanám a Gazdasági Kistükört és Edvi Illés iskolai kézikönyvét és a fali ABC. használatát. (...) Az olvasókon kívül a könyv nélküli jól tanulók feleltek – de feleletjükből kitezett, hogy a lecke csak kezökben adva, de megmagyarázva nintsen. Szájjal való Tanításnak is kevés nyoma látszott. A számtanban pedig általánosan gyengének találtak. Írást nem mutattak elő – minthogy az iskolaház irtása alkalmatlan: délkor szoktak otthon írni a Tanító nyilatkozata szerént, és délután szokták bémutatni. Az irtásra nézve javasoltam, hogy írassa velök részenként maga előtt, s az iskolaház alkalmatlan volta miatt a maga házához híván bé: de javaslatomnak sikere nem lett.” Marosi református egyházmegyei levéltár. LIV/31.

⁶⁷ Székelyudvarhelyi református egyházmegye gyűjtőlevéltára. Visitatio Protocollum. 1800. 1804. jan. 18.

⁶⁸ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Székelykeresztúri unitárius esperesség levéltára. nr. 3. 222.

⁶⁹ Vidéki: i.m. 93. old. – *Náhlík Zoltán*: A lancaster iskolák hazánkban. Korunk 1968. 1540-1541. old.

negyven járt iskolába.⁷⁰ Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy az országos arány sem jobb ennél, sőt, Európa polgárosultabb vidékein is rendkívül nagy az írástudatlanság száma. Tehát rendkívül hosszú és küzdelmes volt az út Ujfalvi Sándornak Háromszékről írt, de nagyjából az egész Székelyföldre vonatkoztatható XIX. századi megállapításáig: „A székely gyermekei neveléséért mindent elkövet. Már születésekor előre papot, mestert, ügyvédet, tisztartót, praefectust, orvost s katonatisztet lát benne. Ezért fiát már zsenge korban kergeti a falusi iskolába, ahol írni-olvasni megtanul. Innen a helvét vallásúak Udvarhelyre, Enyedre, az egyhitűek Székelykeresztúrra, Tordára és Kolozsvárra szállítják gyermekeiket.”⁷¹

A Sóvidék falvaiban – akárcsak Erdélyszerte – az egyházi hűségre való nevelés, az egyházi énekek elsajátítása érdekében nyáron is feljártak az iskolába. Bár a rendelkezések szigorúan büntetéseket helyeztek kilátásba, valójában az úgynevezett nyári tanítás teljességgel soha nem valósult meg.⁷² Érdemes idézni az unitárius esperesi vizitáció 1830-as korondi adatait: „nagy kedvetlenséggel érti a Visitatio, hogy többszöri megintés után is ezen Eklézsiában a nyári tanítás folyásban nintsen. Mentik a reprezentánsok az Ifjakat azzal, hogy a nyári napokon havason vagy marhapásztorokodás mellett kelet ülniük, rész szerint szekerességre járjanak.”⁷³ Sajnos az iskola elvégzése után az amúgy is kezdetleges írás-olvasás készség elsorvadt, legjobb esetben a névalírásra szorítkozott.

A sóvidéki iskolák tanulólétszámára vonatkozó első adatunk 1748-1749-ből, Sóváradról származik. A mellékelt táblázat bizonyára megfelelően szemlélteti a tanulólétszám alakulását. (ld. 31. old.)

Az iskolalátogatók száma hónaponként, vagy hónapon belül is változott. Ennek igazolására az 1845/46-os év sóváradai példáit említjük:

Iskolaköteles	Iskolába jár					
	okt. 4.	okt. 31.	dec. 11.	jan. 12.	febr. 13.	márc. 20.
Fiú: 70	-	18	35	58	62	40
Leány: 30	-	-	5	15	24	10
Összesen: 100	-	18	40	73	8	50

A kimutatás is igazolja: tájainkon a „tanév” valójában decemberre, januárra és februárra korlátozódott. A sok munkaerőt igénylő mezőgazdasági munkák, a betakarítás, a fa beszerzése elhúzódott november végéig, december elejéig. Télen viszont a nagy hó, a nagy-nagy szegénységből következő ruha és lábbeli hiánya miatt maradtak távol a gyerekek az iskolától. Az egyházi és világi előljárók iskolalátogatást sürgető erőfeszítései legtöbbször eredménytelenek maradtak. A gyermekek mintegy 60%-a nem járt iskolába! Ez jóval nagyobb mint a korabeli erdélyi átlag.

Az oktatás tartalma

Ezzel kapcsolatosan van a legkevesebb adatunk. Néhány faluközösséget magába foglaló tájegységről lévén szó, nem is vállalkozunk részletekbe menő bemutatásra. Ehhez szintézisre, az egész Székelyföldre kiterjedő összefoglaló munkára lenne szükség.

⁷⁰ *Böjte Jolán*: Kisdédóvásunk kezdetei. *Korunk*, 1977. 576-578. old.

⁷¹ *uo.*

⁷² *Vidéki*: i.m. 93. old. – *Dankanits Ádám*: Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók Nyelv- és irodalomtudományi Közlemények. 1968. 102. old.

⁷³ *Album Gymnasii Udvarhelyiensis*. 1689. Csikszeredai Állami Levéltár.

Sor- sz.	A falu neve. Az iskola típusa	1748/49	1788		1810/11		1845/46				1847/48			
		Iskolások száma	Iskolások száma		Iskolások száma		Iskolába járók száma		Iskolába nem járók száma		Iskolába járók száma		Iskolába nem járók száma	
		fiú-lány	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok
1.	Alsósófalva: Református iskola	x	20	40	14	5	x	x	x	x	x	x	x	x
2.	Atyha: Római katolikus iskola	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
3.	Felsősófalva: Református iskola	x	25	33	22	8	x	x	x	x	x	x	x	x
4.	Korond: Római katolikus iskola	x	x	x	x	x	30	20	70	60	x	x	x	x
5.	Korond: Unitárius iskola	x	x	x	38	7	x	x	x	x	x	x	x	x
6.	Parajd: Református iskola	x	38	39	14	9	x	x	x	x	x	x	x	x
7.	Parajd: Sóbánya melletti iskola	x	15	15	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
8.	Parajd: Római katolikus iskola	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
9.	Siklód: Református iskola	x	26	21	32	8	50	6	x	x	42	20	30	34
10.	Sóvárad: Református iskola	5	23	4	x	x	68	30	10	15	55	11	x	x
11.	Szolokma: Református iskola	x	12	5	22	3	28	23	x	x	30	10	x	x
12.	Szováta: Római katolikus iskola	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x

- x) Nincs adat. Sajnos a táblázat igen vigasztalan, lehangoló képet nyújt az iskolalátogatás mértékéről. A katolikus és unitárius felekezeti iskolák esetében alig van számszerű adatunk, a székelyudvarhelyi református egyházmegye múlt század eleji adatai is elvesztek. Így a kép nem teljes, kiigazításra szorul.

A tanítás tartalmának, módszereinek alakulásában – akárcsak a falusi iskolák létrejöttében – az első döntő lökést a reformáció jelentette. A „keresztény hit ágazatainak” elsajátítása megkövetelte az olvasás és írás ismeretét. Ezt egészítette ki az éneklés, a XVII. századtól kezdődően pedig a számtani alapismeretek tanulmányozása. Az iskolai rendelkezések olyan általános utasításokat tartalmaztak, amelyek valamennyi iskolára érvényesek voltak. Teljes egészében az iskolamester hozzáállásától, felkészültségétől, lelkiismeretességétől függött a tanítás színvonala. A mai tanév fogalma évszázadokon át teljesen ismeretlen volt, a tanítás a délelőtti, délutáni két-három órás foglalkozásból állott. Az iskolát nem osztották osztályokra, hanem tantárgyak szerint csoportosították.

A források arra utalnak, hogy az elemi fokú oktatás anyanyelven folyt. A XVII. század végétől, XVIII. század elejétől – elsősorban a továbbtanulás érdekében – a szülők maguk kérték a latin nyelv tanítását is. 1789-ben a sóváradiak így panaszkodtak Boncz György iskolamester ellen: „...az Deák nyelvre nem tanítja Tanítványait, melyhez képest kéri a Tract. Visita(t)io, hogy a Mesternek parancsoltságát meg a Deák nyelvnek is tanítása.”⁷⁴ Hasonló igénnyel léptek fel a siklódiak is: „...aki felnevelkednek a latinitásban, s a levélírásban deficiálnak...”⁷⁵

Tehát a két népes, viszonylag magasabb jövedelmű iskola tette lehetővé, hogy a latin nyelvet külön tantárgyként tanítsák. Mindezt nemcsak a továbbtanulás határozta meg. A latin nyelv ismerete bizonyos tekintélyt, rangot jelentett a faluközösségben.

Természetesen mindez sem változtatott a népoktatás alapvetően vallásos jellegén. A Református Főkonzisztórium – a reformtörekvések szellemében – 1786-ban utasításában követelte az aritmetika, a lustária, geográfia és mezei „ekonomia” oktatását is.⁷⁶

Az unitárius iskolák tanrendjéről írta Kovács Antal: „A falusi iskolákra nézve az első rendszeres tervet 1817-ben találom a mesteri utasításban. Túlteng benne a latin, sőt előfordul a német is, aztán kis- és nagy káté, szent história, énekes, számolásból a négy alpművelet, Erdély földrajza, a történelemből is valami és bár a gazdaságról is tanulhatnának valamit.”

Az unitárius elemi iskolákban az 1848-1849-es polgári demokratikus forradalmat megelőzően a következő kézikönyvek voltak forgalomban: *Ábécé*, mesékkel és erkölcsi történetekkel egyben, Székely Sándor *Földleírás és hazai történetek*, Természeti és gazdasági ismeretek-vázlata, számvetőkönyv, Brassai Sámuel: Az ábécé és számvetés, Sárosi Sámuel és Gyöngyösi István katechizmusa. Azonban olyan kevés volt a tankönyv, hogy Brassai Sámuel 1848. február 17-én a Vasárnapi Ujság néhány példányát is felajánlotta „olvasó könyvnek leendő használata végett.”⁷⁷

A falu életében is nagy esemény volt, ha néhány napján tankönyv érkezett. Parajdon jegyezték fel 1836. december 18-án: „A Sz. Visitatio az oskolái gyermekeknek tanítására adott által Os. Mester Bartha Sámuel uram kezébe Magyar és Erdélyország Nagy Mappáját fain Regálé pappiroson és 10 darab geográfiai könyvet.”⁷⁸

⁷⁴ Székelyudvarhelyi református kollégium levéltára. Leges Scholae orth. Udvarhelyianae. – Album Illustris Gymnasyi Reformatorem Areopolitani Neo-Subscriberum legibus Ac. paratis salute 1770. Csikszeredai Állami Levéltár. fond. 39. nr. 45., 53.

⁷⁵ *Jakó Zsigmond – Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662-1848.* Bukarest. 1979. 70. old., 187. old.

⁷⁶ Marosvásárhelyi Állami Levéltár. Marosvásárhelyi református kollégium levéltára. B-2. Liber Scholae Marusvásárhelyiensis. Anno 1678.

⁷⁷ A kolozsvári református kollégium levéltára. B-2. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668-1817) és Liber expeditionis (1718-1808). – Török István: A kolozsvári ref. collegium tanulóinak névsora. A kollégium 1905/1906. évi értesítőjének melléklete.

⁷⁸ Székelykeresztúri múzeum levéltára. A Székely-Keresztúri Unitárius Középtanoda anyakönyve. 1813-1907. V. 419., 448.

A XIX. században a Sóvidék református falusi iskoláiban a következő tankönyvek terjedtek el széles körben: Csorja: *Hazai és közönséges história* (Nagyenyed 1841), Török János: *Közönséges história* (Marosvásárhely 1845), Edvi-Illés népolvasó-könyve és a *Geographia gyermekek számára* címet viselő tankönyv.⁷⁹

Súlyos terhet jelentett a középkorból örökölt nehézkes sillabizálás. A tájainkon két-három hónapra szűkült iskolai évben a gyerekek csak 3-4 évet is eltöltöttek az olvasás megtanulásával. Hasonló nehézséggel történt az írás elsajátítása is. A kis osztálytermekben összehúzóult 40-50, néha 70-80 gyermekkel egyszerre foglalkozott az iskola-mester. A testi fenyítés – mint a korábban tárgyalt felsőfalvi példa is bizonyítja – mindennapos volt.

A múlt század közepén a falusi kisiskolásokat három csoportba sorolták. Az elsőbe a „betűzők, szótagolók”, a másodikba az „olvasók”, a harmadikba pedig a „könyv nélkül tanulók” tartoztak. A tanítás során a gyermekek érdemjegyeket nem kaptak, előmenetelükről a vizsgák során értesültek a szülők. Általában kétszer tartottak ilyen nyilvános vizsgát, az év végi volt a döntő jelentőségű, amelyre rendszerint virágvasárnapján került sor.⁸⁰

A Sóvidéken a modernebb tanítási módszerek – itt elsősorban a Lancaster-féle kölcsönös tanítási módra gondolunk – jóval később terjedtek el, mint a szomszédos Marosszéken, vagy Udvarhelyszék polgárosultabb községeiben. Ezzel is magyarázható, hogy a gyermekeknevelés új intézményeit, a „kiseddóvók” is jóval később alakultak meg, mint más településeken. A környékről mindössze egyetlen ilyen adatunk van, s az is a szomszédos Etéd iskolatörténetével kapcsolatos.⁸¹

A sóvidéki falusi iskolák – magas anyagi áldozatok, erőfeszítések árán – hozzájárultak e kis tájegység gazdasági, társadalmi és szellemi felemelkedéséhez. Elképzelhetetlenül szerény keretek mellett is emberek százait, ezreit ismertették meg az írás-olvasás művészetével. Így kap egyetemes jelleget a falusi népiskolák hálózata: ők készítették fel mindazokat, akik Erdély neves kollégiumaiban tanultak. A mesterek pedig – akár a sors kényszerítő körülményei miatt, akár ébredező hivatástudatból – vállalták a faluközösségek életében a fáklya szerepét. Bár nagyon sokszor nem állottak hivatásuk magaslátán, bár nagyon sok a mulasztás, a nemtörődömség, mégis több-kevesebb tudatossággal vállalt iskolát teremtő buzgóságuk elindítója annak a folyamatnak, amelynek eredményeként a XIX. század közepétől kezdődően valósággal megostromolják a környék középfokú iskoláit. A Sóvidék így válik az értelmiségi utánpótlás egyik fontos központjává. Bár a későbbiek során is az egyik fájó pont a beiskolázatlanok, írástudatlanok magas száma, tapasztalható egyfajta ellenkezés is az iskolával szemben, azonban az évszázadok során formálódott, csiszolódott falusi kisiskolák kialakítottak egy ma is ható igényt: minden családból lehetőleg minél több gyermek tanuljon tovább.

Tófalvi Zoltán

⁷⁹ Henk van de Graf: A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690-1795. Kolozsvár. 1979. 71.

⁸⁰ Szeremlei József: A Heidelbergben tanult magyarok névsora. Sárospataki Füzetek 1862. 566. old.

⁸¹ Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. Irodalomtörténet 1955. 349. old.

Emlékezzünk Veres Pálnéra¹

A XIX. század nevezetes nógrádi szülötteinek, Madách Imrének, Mocsáry Lajosnak, de még Mikszáth Kálmánnak is földije és kortársa volt Veres Pálné, Beniczky Hermin, aki a maga nemében egyedülálló életművével nemcsak időben és térben, de jelentőségben is egyútt említhető a nevezett férfiúkkal.

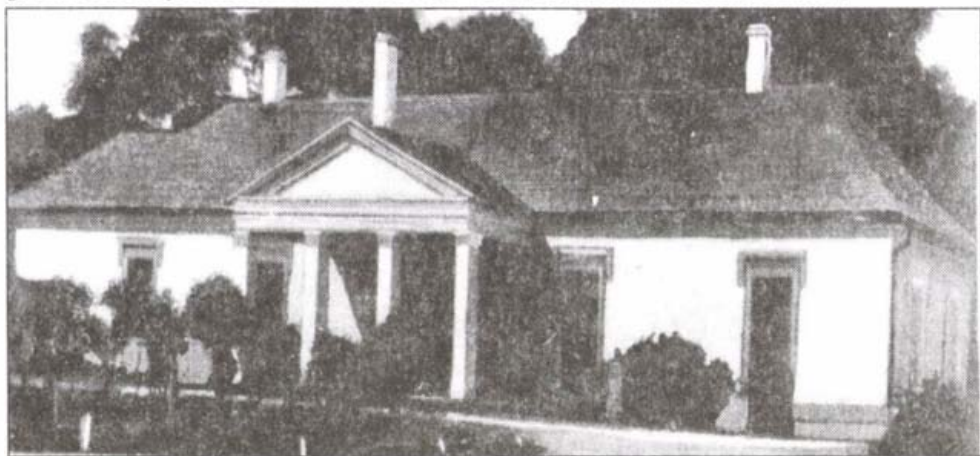
Nevét Pesten belvárosi utca és gimnázium viseli, szerény szobra a Deák-téri autóbusszpályaudvar melletti parkban áll, a dél-nógrádi Vanyarc községben emléktábla jelöli lakó- és végső nyughelyét. Hogy a köztudatban van-e és hol van a helye, az kérdéses, úgy az Ipolyon innen mint azon túl is. Hogy mivel érdemelte ki az említett emlékhelyeket, hogy tulajdonképpen ki is volt ez a békebeli nagyszony, erre a kérdésre félő, hogy nem sokan tudnának érdemleges választ adni, sem a pesti Veres Pálné utcában, sem pedig szülőhelyén, a ma már szlovákok lakta Lázi pusztán, amely közigazgatásilag a szomszédos Terbeléd községhez tartozik. A műveltebb átlagpolgárnak esetleg „beugrik” az állandósult szókapcsolat: „Veres Pálné, a nőnevelés úttörője”, talán arról is hallott valamit, hogy kapcsolatban állt Madách Imrével, aki neki ajánlotta a Tragédiát, s annak első példányát személyesen vitte el Veresékhez Vanyarcra.

A benicei, pribóci és micsinyei – azaz Turóc – ill. Zólyom-megyei – Beniczky család nógrádi ágából származó Beniczky Pál és a svéd eredetű, Gömörben élt Sturmman Karolina gyermekeként 1815. december 13-án született egy Ipoly menti kis klasszicista kúriában Beniczky Hermin. Korán árvaságra jutva, nagyapja, Sturmman Márton vasgyáros, vállalkozó nevelte fel Tógyörkön. 1839-ben férjhez ment farádi Veres Pálhoz, Nógrád vármegye főjegyzőjéhez, illetve alispánjához, akivel aztán egy tót lakosságú falucskában, Vanyarcon éltek. Egy leánygyermekük volt, Szilárda. Az ő neveltetésére,

¹ Egyre romló körülmények között, de őrsi emlékeit, ápolja hagyományait a szlovákiai magyar nemzeti közösség. A Csemadok losonci alapszervezete 1995. december 13-án megemlékezett az Ipoly menti régió nagy szülöttéről, Veres Pálnéről. 180-ik születésnapján lebbentették fel a feledés fátylát a nőnevelés úttörőjéről, aki 1815 Luca napján látta meg a napvilágot a Losonchoz közeli Lázi pusztán. Az emlékesten két előadás hangzott el: *Andor Csaba* a budapesti Madách Irodalmi Társaság elnöke, Madách Imre kortársainak kiváló ismerője a költő szerelmes verseit elemezve derített fényt Veres Pálné és a sztrégovai szellemóriás kapcsolatára. Veres Pálné életét, munkásságát jelen sorok írója ismertette. Írásomban ebből az előadásból idézek, azzal a céllal, hogy minél szélesebb körben megismerjék Veres Pálné életművét, tudatosítsák annak jelentőségét a magyar művelődéstörténetben.

csakúgy mint Benczky Hermin saját neveltetésére, általában a XIX. századi helyzetre az volt a jellemző, amit Mikszáth Kálmán találóan így festett le: „Akkoriban a leánynevelés kicsiből telt... Többnyire a helybéli kántortól tanultak írni, olvasni, számolni, tetejébe egy kis zongorázást, mely azonban alig ment messzebb valamivel a Szeretnék szántani-n; a varrást, főzést a mama tanította meg, a vallási dolgokat a pap az első úrvacsoránál, a táncrea beadták egy tételre a városba valami rokonhoz, s ezzel be volt a nevelés fejezve, jöhetett a jó parthie, ha akar! A tehetősebb, ún. kastélyos uraknál sem küldték a lányt szívesen idegenbe, Kassára vagy Pestre, hanem oda is falusi tanító járt s mikor már annak a tudománya kifogyott, valami ellenszenves vén német frajla vette át a nevelést, aki belecsepegtette az idegen szellemet és a beteges német szentimentalizmust a kisasszonyokba. A legjobb képességű leány ismerte Schillert, Goethét, hallott, tudott egyet-mást mindenről, csak saját hazájáról s irodalmáról, magyar női kötelességéről, nemzeti érzelmekről nem tudott semmit... éppen így gondolta ezt ki valaha a ravasz Kaunitz (a bécsi udvar kancellárja – B.I.) hogy az asszonyokat, a jövőendő generációk anyáit kell előbb németekké tenni, a többi azután csak forma...”

Veres Pálné szülőháza, a Benczky-kúria, a Losonc melletti Lázi pusztán, Nógrád megyében

Ezen az állapoton akart Veres Pálné változtatni. Leánya férjhez menetele után ennek szentelte minden idejét. Az ösztönzést akaratlanul is Madách Imre adta meg, (aki 1840-től rendszeresen, 1855 után pedig különösen gyakran látogatott a Veres-házaspárhoz) azzal, hogy akadémiai székfoglalójában – „A nőről, különösen esztétikai szempontból” – azt írta, hogy a nő, bár „korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre soha nem jut... teremő génius hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik, soha a művészetet előre nem viszi”. Veres Pálnét ez az eszmefuttatás mélyesen felháborította, levélben fejtette ki ellenvéleményét, miszerint nem a nők hibája, fogyatékosága, hogy el vannak maradva, hogy kevesebbet tudnak, mint a férfiak..., hanem a rendszer hibája, mely elhanyagolja neveltetésüket. Madách nyilván nem az általa tisztelt, sőt szeretett Veres Pálnét akarta szellemi párbajra kihívni, ő azonban „felvette a kesztyűt” és tettekkkel bizonyította igazát, példátlan kitartással megalapozta a honi nőnevelést. Madách ezt már nem érte meg...

Veres Pálné kezdeményezésére megalakult 1868-ban az Országos Nőképző Egyesület, melynek első és örökös elnöke persze ő maga lett. Az egyesület először is felvilágosító munkába kezdett – ma úgy mondanánk propagandát folytatott – a nemes cél érdekében, sőt „lobbizott” is a legmagasabb körökben, kitartóan népszerűsítette a nőnevelés eszméjét, bizonygatta annak szükségességét, keresett hozzá eszmei és anyagi támogatókat egyaránt. És talált is, például Jókai Mór személyében!

1869-ben kilencezer magyar nő aláírásával folyamodványt nyújtottak be az országgyűlésnek, egy magasabb női iskola felállítását kérve. A kérvényt maga Deák Ferenc terjesztette elő, aki eleinte viszolygott az elképzeléstől, de Veres Pálné őt is meggyőzte igazáról, szándékai nemességéről. A kezdeti általános idegenkedés után báró Eötvös József közoktatási miniszter is az ügy mellé állt.

A Veres Pálné által elhintett mag végül is kicsírázott, életképes növényé terebélyesedett: megszületett a polgári felsőbb leányiskolák rendszere, lehetővé vált a nők számára az egyetemi továbbtanulás is. Az első ilyen, magasabb fokú nőképző iskolát Veres Pálné buzgólkodása folytán az Országos Nőképző Egyesület maga nyitotta meg 1869-ben. Gyulai Pál igazgatása alatt a legkiválóbb fővárosi tanárok tanították a művelődni vágyó leányokat, mégpedig az első évben fizetségükről lemondva. Érdeemes, érdekes bepillantani az intézmény tantervébe, melynek kimunkálásában természetesen Veres Pálné is részt vett.

I. évf. – lélektan, nevelés – és egészségtan, esztétika, általános művelődéstörténet, magyar nyelv, német és francia nyelv, természettan, számtan, rajz. II. évf. – gondolkodástan, erkölcsstan, magyar művelődéstörténet, magyar irodalomtörténet, alkotmánytan, német és francia nyelv, vegytan – a háztartásra alkalmazva –, számtan, rajz. Történelmet és lélektant azért tanítottak megkülönböztetett figyelemmel, mert Veres Pálné szerint csak az a nő szeretheti igazán hazáját ki ismeri annak történetét, és csak az a nő töltheti be nemes, nemzetnevelői hivatását, ki hazáját szereti, s a gondozására bízott gyermeki és általában emberi lélek nyilvánulásait is ismeri.

Veres Pálné együtt élt az iskolával, fáradhatatlanul szervezte a működéséhez szükséges feltételeket, alapítványi támogatásokat. Hosszú, munkás élete végén még tankönyvet is írt. A sors megengedte neki, hogy 80 évesen megérhette lélektan-könyvének megjelenését, sőt azzal a boldogító tudattal távozhatott, hogy a tanulni kívánó, tehetséges magyar leányok előtt megnyíltak az egyetemek kapui.

Veres Pálné Beniczky Hermin 1895. szeptember 28-án halt meg Váchartyánban, leánya Rudnay Józsefné házában. Érdemeit számos nekrológ sorolta, méltatta. Idézzük Mikszáth Kálmánt: „De meghalt-e, hiszen csak teste porladozik a vanyarci kriptában férje mellett, s az már amúgy is erőtlén volt. A mi benne értékes és becses volt, azt felosztotta Magyarország művelt hölgyei között, s bár ezer meg ezer részre oszlott, mégis mindenki bírhatja egészen.”

Böszörményi István

A „tudós Prépost” Koller József születésének 250. évfordulójára

1745. december 16-án született Máramaros megye Huszt nevű mezővárosában. Apja Koller Antal kamarai prefektus, akit királyi tanácsosi minőségben Pozsonyba helyeztek. 1760-ban a dunántúli kerületi tábla ülnöke. Anyja Kotzet Teréz. Testvéröccse János a magyar testőrségnél szolgált, azonban korán elvesztette szemevilágát, s mint kapitány halt meg a Pozsony megyei Szomolányban. Itt volt a nagymányai Koller család ősi birtoka melyhez nemcsak „csinos úri lak”, hanem a Kálvária hegy magasságában kőfallal kerített kápolna is tartozott.

Koller József Pozsonyban végezte a gimnáziumot, majd a nagyszombati egyetemen filozófiát és jogot tanult. 1762-ben Pécssett folytatott teológiai tanulmányokat. Mivel ezek elvégzése után felszentelésre még fiatal volt, Klimó György, Pécs tudós püspöke 1764-ben Bécsbe küldte, hogy az udvari Könyvtárban Michael Denis történész irányí-

tásával a pécsi egyházmegyére vonatkozó anyagot kutassa. Amíg dolgozott, megtanult franciául a Bécsben tartózkodó menekült francia papoktól. 1766-ban Rómában az Apollinare szemináriumban és levéltárakban folytatja munkáját, ahol szintén a pécsi püspökség történetére vonatkozó okiratokat és forrásokat tanulmányozta és másolta. Egy éves itáliai tartózkodás után tért haza, miután Pisában teológiai doktorrá avatták. 1767. decemberében Klimó püspök pozsonyi házi kápolnájában alszerpappá majd 1769-ben áldozópappá szentelte. A tehetséges fiatal tudós a püspök udvari papja, komoly feladatokat kapott: Magyarország első nyilvános könyvtárának prefektusa és a megyei növendékpapság tanára. 1773. áprilisától szentszéki tanácsos, 1775. december 14-től pécsi kanonok, 1795. május 19-től Keresztelő Szent Jánosról nevezett pécsi várbeli prépost, 1803. március 26-tól a pécsi káptalan nagyprépostja. 1824-ben Király József pécsi püspök helyettesévé nevezi ki, majd a püspök halála után káptalani helynöki minőségben a pécsi egyházmegye ügyeit látja el. Szepesy püspök is megbízta helyettesítésével. 1832. szeptember 2-án 87 éves korában halt meg. A Jelenkor című, Pesten megjelent folyóirat 1832. szeptember 8-i száma így méltatja: „Az ő bő tudományát nyilván hirdetik számos, részint nyomtatott, részint kéziratban maradt tudományos munkái. Életében minden vagyonát a szegényekre osztá, s ugyan ezeket tevő holta után örökösvé.”

Latinul írt, de megtanult több keleti nyelvet, valamint a németet, az olaszt, a franciát, a horvátot. Irodalmi működésében Klimó püspök buzdítása és áldozatkészsége támogatta, akinek leghőbb vágya volt hogy Pécssett egyetemet létesítsen. E cél érdekében dolgozott, fáradozott évekig – beadványokkal és kérésekkel ostromolva a Szent Atyát és Mária Teréziát. 1767-ben Koller József személyesen adta át Antonelli bíbornok kezébe Klimónak XIII. Kelemenhez intézett kérvényét, melyben magának és utódainak a pécsi hittudományi főiskolán a doktori fokozat adományozási jogával való felruházását kérte.

Pécs, az urbs insignior – ahogyan Nagy Lajos király nevezte –, ősidőktől fogva nagyra hivatott város. „Magis accomoda inter alias regni civitates” – ismeri el V. Orbán pápa, Nagy Lajos egyetemének megerősítője. Talán nincs még egy város hazánkban, mely annyira összeforrott volna az egyházzal, mint Pécs. Történetének lapjai hosszú időn át szinte azonosak s egyidőben íródtak egyházmegyéjének történetével. Elég, ha a magyar irodalom magvetőjére: Maurusra, a humanista költő-főpapra: Janus Pannoniusra, vagy Pécsnek meg az országnak első egyetemet szerző Vilmos püspökére gondolunk a sok közül. Klimó György a püspöki szék elfoglalása után nagy tervének megvalósításába kezd: visszaállítani a hajdani Pécs fényét, hatalmát, szellemi életét. Meglátja, hogy Pécs a magyar, német, olasz és szláv népek középpontjában áll és az olasz kultúra kapuja – itt egyetemre van szükség. Az universitas gondolata állandóan foglalkoztatja, és a leendő egyetem számára megalapítja a püspöki székházban könyvtárát. A használati szabályzat utolsó sorai szinte közmondássá váltak: *...ditiore abito, frequentius redito*, – Gazdagabban távozzál és gyakrabban térj vissza.

A XVIII. század egyházi literatúrája sokat köszönhet a Klimó megbízásából dolgozó tudósoknak. Egyházmegyéje papjai közül olyanokat bízott meg történeti munkákkal mint Szalágyi István, akire Pannonia egyháztörténetének írását bízta, míg Koller József-re a pécsi egyházmegyéét. Munkájukat támogatta, lehetőséget nyújtva a külföldi kutatásokhoz. A Vatikán szellemi kincsei, a bécsi udvari könyvtár, a pozsonyi levéltár értékei, valamint az Európa országaiból megküldött anyagok lehetővé tették a méltán híres munkák; *Szalágyi István: De statu ecclesiae Pannonicae libri VII. Quinqueecclesiis 1777-1800.* Engel J., – valamint *Koller József: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. 1-7. tom.* Posonii – Pesthini 1782-1812. Landerer – Trattner, majd a bevezetéseket tartalmazó kötet, a *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum.* Posonii 1804. Landerer – megjelenését.

Haas Mihály így ír a részletekről: „Szalágyi előbb készült el munkája első kötetével, mint Koller a magáéval, és ezt nem csekély ösztönzésül használta föl a nagy püspök Kollert illetően. „Ime, – így szólt hozzá – ez megelőz, rajta, hogy nagyon el ne maradj tőle.” De nem csak Maecenas, buzdító, hanem útmutató corrector és bíráló volt a nagy főpap maga, mind a két munkára nézve. Valahányszor Koller egy-egy püspök életével kész volt, Klimó dolgozatát átvizsgálta, kijavítá, rendbeszedé. A hetedik püspök életénél azt mondá Kollernak: „Most már látom, derekasan és jól haladsz, nincs már rám szükséged.”

Mint látjuk, a Pécs és Baranya történetére vonatkozóan alapvető fontosságú monográfiák háttérében Klimó György személye áll. Koller József műve előszavában őt jelöli meg mint szerzőt és a mű „diktálójának” nevezi.

Klimó 1751-1777 közötti levelezéséből érthetővé válik az a szerep, melyet a püspök a nagyívű történeti szintézis létrejöttében betöltött. Megkereste kora hazai és külföldi tudós társaságait, történészeket, hogy régi okmányokat és a birtokukban lévő, és a pécsi egyházmegyére vonatkozó anyagokat rendelkezésére bocsássák. Többször találkozni Fridvalszky János jezsuita polihisztor nevével, aki Kolozsvárról küldött jegyzéket azokról az okmányokról, melyek pécsi vonatkozásúak voltak. Sokat segített Garampi, a Vatikáni Archivum prefektusa, aki a magyar történelemre nézve oly gazdag levéltár anyagát bocsátotta rendelkezésre. 1769. február 7-én olasz nyelvű levél megy Pécsről Rómába, melyből kiderül hogy Koller történeti művéhez a legtöbb okmányt onnét kapták. A viszonzás sem marad el: néhány földrajzi és történelmi mű, valamint a *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum* kéziratának első kötete indul Itáliába. Bisztriczky Jánost a bécsi magyar kancellária regisztrátorát Pozsonyból írt levelében keresi meg Klimó. A levélhez melléklet csatlakozik a pécsi püspökök jegyzékével és a kéréssel, hogy a királyi könyvekben lévő pécsi vonatkozások gyűjtése nagy segítségére lenne a készülő monográfiának.

A tudós dominikánus Mamachi-nak Rómából küldött közlései nagyban elősegítették a török idők, illetve a török előtti állapotokra vonatkozó kutatásokat. A salzburgi egyház levéltára is sorra került a pécsi egyházmegye történetének megírásakor. Klimó György Firmián salzburgi hercegérsekhez fordult püspöksége történetének, korábbi hovatarozásának ügyében.

Klimó György a nagy mű első kötetének megjelenését sem érthette meg, noha annak elkészülése az ő áldozatkészsége, buzdítása, segítsége nélkül elképzelhetetlen. Ezért hártotta el Koller a személyének szóló dicséretet. Mecénása iránti megbecsülése és szerénysége a tudós emberi tulajdonságait tükrözi.

A szent koronáról írt műve – *De sacra regni Hungariae corona commentarius. Quinque – Ecclesiis 1800. Typis Christinae Engel* – az első monográfia e nemzeti kincsről, méltán alapműve a későbbi kutatásoknak, ezt mindig örömmel vallotta sajtójának. Értékét nagyban növelik a korona jobb és bal oldalról, valamint felülnézetből készült illusztrációi, a koronázási jelvények és a palást képe. Ezeket Binder János Fülöp rézmetsző készítette, aki 1760-ban telepedett meg Budán és itt működött 1765-1800. közt. A történelmi munkák mellett jelentősek teológiai írásai – mint a szentmise áldozat szertartásait tárgyaló (*De ritibus et ceremonis in SS Missae sacrificio*) – a pécsi egyházmegye liturgiai gyakorlat rendjével és előírásaival foglalkozó munkák, melyeket még több, dogmatikai értekezés is követ. A nyomtatásban megjelent művei közül a Pécsen nyomtatottak a helyi könyvnyomtatás fejlettségét is dicsérik.

Koller tevékenységében sok időt fordított a püspöki könyvtár anyagának rendezésére. Ő végezte el annak a 444 darabból álló kéziratanyagnak a feldolgozását is, mely eredeti okmányokat, királyi parancsokat, leveleket, káptalani bizonyítványokat foglal magában. Ezeket az értékeket Koller József vásárolta Olaszországban Klimó püspök megbízásából. 1766-ban Rómába utaztában több nevezetes várost is útba ejtett: Velen-

cét, Bergamot, Milanot, Genuát, Firenzét. A kéziratokat Koller évszám szerint rendezte „in folio” 4 kötetbe. Az iratok tartalmát röviden föléjük írta. A rövidítések feloldását és gót betűs szövegek átírását is elvégezte. Az iratokat kora írásmódja szerint lemásolta, hogy a jeles gyűjtemény használatát elősegítse.

Mint ember – a világ tudta nélkül – az evangélium szellemében élt. Mindenét szétosztotta, magára fordított a legkevesebbet. „Házi szegényeit” havonként támogatta és ha pénzből nem futotta, kölcsönkért. Kanonoki házában minden évben tizenkét tanuló ifjú ellátását vállalta, akiknek havi zsebpénzt is juttatott. Számos bajba jutott embertársán segített. Gazdag könyvtára nagy részével még életében a püspöki könyvtárat ajándékozta meg – így tett a Pozsony megyében, Szomolányban lévő családi birtokkal is, amit rokonainak engedett át. Végrendeletében vagyonának két részét a káptalanra, harmad részét Pécs város szegényeire hagyta.

A káptalani házak beszédes tanúi életének. A mai Káptalan u. 5. sz. alatti régi, szép emeletes épület 1775-1792-ig volt otthona, a jelenlegi épületnek a bejáratától nyugatra elterülő részét foglalta el. Innét költözött a „normál iskola” szomszédságában, attól nyugatra fekvő emeletes épületbe, az első káptalani házba. 1792-től 1832-ig, haláláig élt itt. A jelenleg Janus Pannonius u. 4. sz. alatti barokk épület megőrizte a korabeli melléképületeket; az udvari részen a ház nyugati és keleti oldalához csatlakozó, és a két oldalt összekötő épületet, mely annak idején raktár valamint istálló volt és innét lehetett egy feljárón a felső kertbe jutni. A felső kertben két részre osztott virágház volt, a kert közepén szökőkúttal. A korabeli feljegyzések szerint az ún. „pavilon” a kert ékessége volt. Itt fogadta Koller kanonok gróf Hofmannsegget, a híres természettudóst, aki 1793-1794-ben Magyarországot utazta be, hogy gyűjteménye számára madarakat és rovarokat gyűjtsön. Pécsi tartózkodása alatt különösen Koller kanonok „háztartását” dicséri. Így ír erről: „...Az itteni papok között csak egyetlen egy van, aki kellemes háztartást vezet: Koller kanonok ez, egy okos, tanult férfiú, aminő akárhol is megbecsülendő, kivált itt, ... Hét nyelvet egész jól beszél, pedig ezek egymástól eléggé különböznek, mint a magyar, német, latin, francia, olasz, tót és rác. E nyelveket itt mind beszélnek s gyakran egy ebéd alatt három, sőt négy nyelven társalognak egyszerre. Minden falusi lelkész tud 3-4 nyelvet, és pedig a magyart, németet, latint és ráczot.”

Kétszáz évnel is több telt el a vendégeskedés óta. A kerti pavilon és a normál iskola udvara között magas kőfal húzódott. Itt építette 1830-ban Szepesy Ignác, az általa alapított Pécsi Püspök Joglyceum számára, Piacsck József tervei szerint, a város legszébb klasszicista épületét. Emeleti termeiben talált második otthonra a Klimó könyvtár, kiegészülve Szepesy Ignác, valamint a pécsi kanonokok könyvtárainak anyagával. 1923 óta a Pozsonyból Pécsre került Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának is otthona lett a Klimó könyvtár épülete, melyet az akkori pécsi püspök, Zichy Gyula bocsátott az egyetem rendelkezésére. Az 1960-as években eltűnt a kőfal. A terjeszkedő bibliotéka könyvkötőműhelye a kerti pavilonba került, melyet az Egyetem, a hozzá tartozó kerttel mint bérlő, használatba vett a Káptalantól. A „tudós Prépost” Koller József ma is befogadja és vendégül látja az arra rászorulókat, akár művei, könyvei, könyvtára, akár a könyvkötőműhelyé lett pavilon napsugaras és beszédes csendjében.

B. Szepes Zsuzsanna

Száz éves a Pécsi Nemzeti Színház

Bár Pécs városa már a múlt század derekán önálló színházat tudhatott magának, a vándortársulatok elhelyezési gondjai mégsem szűntek meg. Az 1840-ben átadott Mária utcai kőszínházat az évek múlásával kinőtte a rohamosan fejlődő, polgárosodó mecsekalji város. Az elaggott és életveszélyessé vált Oertzen-féle házat 1886-ban

záratták be a városi hatóságok.¹ Ezzel egyidőben már az új színházépület felépítésén, anyagi hátterének biztosításán fáradoztak a városatyák.

Az új színház telke

A régi színházépület telkének méretei miatt újabb helyszínt kerestek, figyelembe véve, hogy az új épület lehetőleg központi, könnyen megközelíthető helyen épüljön fel. Így esett a választás az akkori Majláth (ma Kossuth) tér néhány üres, az Irgalmas rend tulajdonában álló fundusára. Ez az elképzelés is megghiúsult a borsos vételár miatt, de a nagy méretűre szánt impozáns épület nem illett bele a Majláth tér rendezési tervébe sem. Ekkor az Irgalmas rend másik ajánlatáról kezdtek tárgyalásokat Nendtvich Sándor városi főmérnök közreműködésével.² Viszont a tértől északra fekvő Nepomuk (ma Munkácsy) utcai telkek szűk méretei miatt ismét holtpontra jutottak a tárgyalások.

A színházépítés ügyében az 1889-es esztendő hozta meg a döntő fordulatot, mikor a mai Dominikánus ház mellett fekvő Katonai Csapatkórház omladozó épületét megszerzte a város. A Honvédelmi Minisztérium feltételül szabta meg, hogy a város új, modern honvédkórházat köteles építeni a régi helyére, s csak ezt követően kezdhetik meg a volt dominikánus monostor lebontását, s az új épület felépítését. Az új kórházat a Xavér templom feletti városi telken építették fel, s 1889 szeptemberében adták át (a mai Bőrklínika épülete).³ A város intézményei, hivatali, köz és magáncélú épületei ebben az időszakban épültek fel. Az új színházépület felépítése is részese volt az akkor kezdődő óriási építkezési folyamatnak, a város képének mostani kialakításának.

A színházépítési pályázat

A város előljáróinak a nagyszabású vállalkozáshoz megfelelő alaptőkét kellett előteremtenie, ezért Baranya vármegye közgyűlésétől kértek segítséget. A megye vezetői támogatták a megyeszékhelyen felállítandó színház felépítését, de az általuk kezdeményezett, s 1890-ben lezajlott községi gyűjtőakció csak néhány száz forinttal növelte a színházi alap bevételét.⁴ A város polgársága viszont csaknem 8000 Ft-ot adott össze a nemes célra. Ezzel egyidőben a Belügyminisztérium 120 000 Ft-ot utalt át a vállalkozás megkezdésére, így a város vezetése megkezdhette az építkezés előkészületeit.

Az időközben megalakult Színház Felépítését Szervező Bizottság 1890 májusában országos tervpályázatot hirdetett, pályázati feltételként megadva a Király u. 16. sz. telek pontos méreteit, s az épülettel kapcsolatos fontosabb kívánalmait. A november 30-i határidőre összesen 7 pályamű érkezett a polgármesteri hivatalba. A pályaművek elbírálásban a városatyák mellett részt vett Ybl Miklós a Magyar Mérnök és Építész Egylet alelnöke és Czizler Győző a Budapesti Királyi József Műegyetem tanára is. A pályázatok közül kiemelten értékelték a Pártos-Lechner féle tervdokumentációt, de kifogásként merült fel, hogy a pályamunka „egy tetszőleges szabad tér igénybe vételét feltételezvéen készült el”. Végülis Steinhardt Antal és Lang Adolf pályázata nyerte el a bíráló bizottság tetszését. A két legsikeresebb pályamű alkotóit újabb, szűkebb pályázatra kérték fel az alábbi feltételek betartásával⁵: a befogadó képesség ne lépje túl az 1000 főt; az építkezés költségei ne haladják meg a 200 000 forintot; az épület főtenge-

¹ *Márfi Attila*: Színház a millennium tiszteletére. (A Pécsi Nemzeti Színház építéstörténetéhez.) Baranya 1990/1. 72. old.

² Baranya Megyei Levéltár iratai (továbbiakban BML Pvt.ir.) 83./1887.

³ BML Pvt. Jegyzőkönyv (továbbiakban Jkv.) 1240./1889.

⁴ BML Alispáni (továbbiakban ai.) ir. 2939./1893., 12 746./1890.

⁵ BML. Pvt. ir. sz. n./1893.

lye a Király utcára függőlegesen álljon; pontosan meghatározták az elő és pótszínpad, az öltözők és próbatermek számát s fekvését. 1892 januárjában a második pályázatot is a Steinhart-Lang építész páros nyerte el, míg Lechner Ödön nevével fémjelzett pályamunkára 2000 Ft vigaszdíjat ítelt meg a testület.

A színház felépítése

Az eredetileg 200.000 Ft-ra becsült építési költség előteremtését követően 1893 júniusában indították meg a nagyszabású vállalkozást a csapathórház lebontásával.⁶ Az építkezés szakfelügyeletét *Munzchart Géza* városi főmérnök látta el, míg a művezetést a budapesti építészpáros irányította. A kőműves munkák kivitelezője, *Schlauch Imre* pécsi építési vállalkozó volt. A korabeli újsághírek szerint az építkezésen nap mint nap kb. 500 munkás dolgozott. Még az év decemberében tető alá került az épület, s ekkor tartották az új színház „Bokréta ünnepét” is.⁷ A következő év elején pedig már a vakolási munkálatokat és a belső szerkezeti elemek beszerelését is elkezdhették. A tavasz beálltával az épület külső és belső díszítési munkálatainak állhatott neki a Zsolnay Kerámiagyár művész- és szakmunkásgárdája. Azt eredetileg kőből tervezett szobrokat végülis pirogránitból készítették el. Valószínű, hogy a neves pécsi szobrász, *Kiss György* nemcsak a kupolát díszítő Génuszt mintázta meg. Neki tulajdonítják a homlokzaton látható négy magyar alkotóművész portréját is: a színház északra néző homlokzatán *Csiky Gergely*, *Erkel Ferenc*, *Kisfaludy Károly* és *Szigligeti Ede* mellszobra látható. A timpanon-dombormű, a két nőalak és a hármasszoborcsoport valószínű, hogy a szobrászművész és a Zsolnay Gyár kollektívájának a műve. A színház egyéb épületdíszítő ornamensei viszont vitathatatlanul a gyár alkotóműhelyéből kerültek ki.⁸

1895-ben tovább folytatódtak a színház belső berendezései, bútorozási, díszítési munkálatai. Mivel ezek a műveletek megfelelő ütemben haladtak, már tavasszal megtarthatták volna az ünnepélyes megnyitót, de a premiért az új színházi évad időpontjához igazították. A millenium tiszteletére felépített színház kb. 1500 néző befogadására volt képes. Az impozáns, gyönyörű épület felépítésén 23 vállalkozó dolgozott, java-részt pécsi, vagy környékbeli mesterek. A bonyolultabb műszaki berendezések elkészítését és beszerelését pedig budapesti vállalkozók végezték el. Az eredetileg 200 000 forintra taksált költségvetés természetesen az évek múlásával fokozatosan emelkedett, a műszaki beruházások befejezésével pedig már 400 000 Ft körül alakult a színházépítés végösszege.⁹ A nem csekély anyagi áldozattal létrehozott Pécsi Nemzeti Színház ünnepélyes gálaestjére végülis 1895 októberében került sor.

Az előkészületek

Az ünnepség előkészületeként Kardos Kálmán főispán Budapestre utazott, hogy minél magasabb rangú vendégeket hívjon meg az ünnepi gálára, ezzel is emelve a pécsiek számára rendkívüli esemény rangját¹⁰. A kormány tagjai mellett Frigyes Főherceg is jelezte érkezését az ünnepségre. A nagyszabású megnyitót 1895 október 5-re tervezték a városatyák, de már napokkal előtte nagy sürgős-forgás volt a városban. Az első színingagazgató, Somogyi Károly társulata is e napokban érkezett meg, lázasan készülődve a premierre. A fővárosi díszvendégek különvonatát előtte való nap fogadta a város és a vármegye vezetőiből álló fogadóbizottság. Az Indóháztól a színházig

⁶ *Várady Ferenc*: Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1896. I. Kötet. 448. old.

⁷ *Madas József*: Pécs belváros telkei és házai. Pécs, 1978. 339. old.

⁸ *Romváry Ferenc*: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 243. old.

⁹ BML. Pvt. ir. 30./1897.

¹⁰ Pécsi Napló 1895 IX. 19. 5. old.

vezető utcákat fellobogózták, a kíváncsi, ünneplőbe öltözött pécsiek dízsorfala előtt hajtottak a rangos vendégek a Városházára. Ezt követőleg rövid városnézésre is sor került, majd az előkelőségeket díszében látták vendégül. Másnap tovább folytatódott a város hivatalainak, intézményeinek megtekintése. Ezt követőleg az átadásra váró színházban délután 4 órakor Váradi Antal az ünnepi alkalomra írt Ébredés című prólogjának jelmezes főpróbáját tekintették meg az érdeklődők.¹¹ A várva várt eseményre, az ünnepélyes nyitóelőadásra pedig este 7 órakor került sor.

A premier

A meghívott díszvendégek között ott voltak a város és a megye vezetői, a kormányt képviselő Perczel Dezső belügyminiszter és Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter, továbbá a helyi előkelőségek, s nem utolsó sorban a színház felépítésében résztvevők népes tábora.¹² Az illusztris vendégsereg előtt először Serly Lajos erre az alkalomra komponált megnyitózenéje csendült fel a pécsi 44. gyalogezred zenekara tolmácsolásában. Ezt követőleg a már említett Váradi mű következett, mely allegórikus képeivel a város honfoglalás óta eltelt történetét mutatta be négy történelmi jelenetben. Az utolsó képsoroknál megjelenítették a színház épületét is, amint Somogyi direktor és társulata „elfoglalja” Thália pécsi templomát. Harmadik műsorszámként Hubert Károly: Fohász című dalát halhatta a nézősereg a Pécsi Dalárda előadásában. Ezt követőleg a színtársulat is színre lépett Dálnoki Lajos: A harang című dramolettjét eljátszva. Végül, utolsó műsorszámként a társulat Verő (Haurer) György: A szultán című egyfelvonásos operettjével fejezte be a késő éjszakába nyúló ünnepi gálaműsort.¹³ A helyi lapok sokáig méltatták a nagy eseményt.

Az akkori pécsi városvezetés és a helyi polgárok áldozatvállalásának köszönhetően Thália pécsi temploma biztos otthont nyújtott az évszázados múltra visszatekintő pécsi színjátszásnak. Az új, önálló színházépület megteremtésével a város kulturális és művészeti élete is fejlődött, végleg búcsút mondva a vándortársulati korszaknak. A város a modern, magyar nemzeti színjátszás útjára lépett.

A száz éves épület ma is a város egyik büszkesége. Fennállása centenáriumán megújítva, ünnepi külsőben fogadhatja a kulturális értékeire mindig is büszke pécsiek és minden érdeklődő ünnepi tisztelgését.¹⁴

Márfi Attila

A Király utca a Széchenyi tér felől 1890 körül

¹¹ Pécsi Napló 1895 X. 4. 3. old.

¹² *Márfi Attila*: Pécs és színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886-1949). Magyar Színházi Múzeum és Intézet. Bp. 1990. 30. old.

¹³ Pécsi Napló X. 5. 3-8. old.

¹⁴ A színház képe az első borítón látható (*Szerk.*)

Százötven éve alakult meg a Tiszavölgyi Társulat

A Tisza, a Duna után hazánk legjelentősebb folyója. Az Alföldet szeli ketté, igazi nemzeti folyónk. A szabályozások előtt völgye minden évben, – az év nagyobb részén át – legtöbbször tavasztól, a nyár végéig vízzel volt borítva. Hogy nagyrészt hasznavehetetlen medencét megnyerjék a rendszeres földművelés számára, a Tiszát szabályozni kellett. E munka azonban lassan haladt előre. A múlt század második és harmadik évtizedében egy kissé elevenebb élet kezdődött a vízszabályozások terén. Az 1830. évi tiszai nagy árvíz hatására, a Vízi és Építészeti Főigazgatóság Hajózási Osztálya 1834. február 2-án megbízta Lányi Sámuel napidíjas igazgató-mérnököt, a Tiszavölgy felmérésének megkezdésével. A munkák végzéséhez kijelöltek mellé nyolc beosztott mérnököt és ugyanannyi segédmérnököt is. A vízszabályozás megkezdésének előkészítéséhez tartozott az is, hogy 1837-ben Vásárhelyi Pált kinevezték a vízügyi szolgálat budai központjába, a Vízi és Építészeti Főigazgatósághoz, első hajózási mérnökké, 1841-től hajózási felügyelővé.

Az országban az árvizek tovább növekedtek. Ezek hatására a törvényhozás országos választmányt küldött ki, hogy az ország folyóinak körülményeit tanulmányozza, s a szabályozásról az országgyűlésnek javaslatot tegyen. A választmány jelentése 1843. február 5-én készült el.

A Tisza-völgy ármentesítésének megkezdését az 1844. és 1845. évi árvizek kártételei után, a vármegyék egyre inkább sürgették. József nádor 1845. január 12-én értekezletre hívta az ebben az ügyben érdekelt törvényhatóságok képviselőit, a nagyobb földbirtokosokat és a Helytartó Tanács néhány tagját. Még be sem fejezte Lányi a Tisza felmérést, amikor József nádor – az eddigi javaslatokat figyelembe véve – 1845. június 1-én Vásárhelyi Pált megbízta a folyó szabályozási tervének elkészítésével.

Közben a bécsi udvarnál is megértették a vízügyi tevékenység fontosságát. A Helytartó Tanács mellé Közlekedési Bizottságot szerveztek. A bizottság elnökévé a lángeszű és vasakarátú gróf Széchenyi Istvánt választották. 1845. augusztus 16-án Széchenyit kinevezték a Közlekedési Bizottság elnökévé (királyi biztosnak), s így ráhárult a Tisza és mellékfolyóinak szabályozási feladata.

1845. szeptember 27. – október 17. közötti társulati szervező útján Széchenyi végigutazta a Tisza-mellékét. Sok helyen megfordult, buzdított, tárgyalt, barátokat szerzett a Tisza szabályozás ügyének. Visszatérve Pestre, sietett jelentést tenni tapasztalatairól a nádornak, elgondolásait kifejtő röpiratát, az *Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg* címmel. Ezt kinyomtatva, megküldte az összes érdekeltnek. A Tiszavölgyi Társulat alakuló ülését 1846. január 19-re hívta össze Pestre a Károlyi-palotába. A palotát mai formájában gróf Károlyi György, Károlyi Antal unokája tervezte 1832-ben, az egyik forrás szerint először Pollack Mihállyal, majd Anton Pius

Gr. Károlyi György

Riegl bécsi építésszel. A kivitelezést Hofrichter József vállalta el, aki azonban 1835-ben meghalt. A munkát 1840-ben Koch Henrik fejezte be. Az 1838-as nagy pesti árvíz idején Wesselényi Miklós – az „árvízi hajós” – a palota emeleti nagytermében 200 hajléktalant helyezett el, akikről a gróf és a felesége gondoskodott. Az ünnepélyes házavatás 1841-ben tartották. Az építkezés egyik érdekessége, hogy abban mestere Koch Henrik ajánlására az ifjú Ybl Miklós is részt vett.

Noha a Károlyi-palotát többször is átalakították, mai U alakú formáját már az 1840-ben befejezett átépítésekor megkapta. Ekkor alakult ki az egyszerű tagolású klasszicista homlokzat, amelynek tengelyében hármaskapuzat áll; a két gyalogkapu között behajtó a kocsik számára. A szép kapucsarnokot dór oszlopok három hajóra osztják. Az épület homlokzatán a kapuk fölötti széles vasrácsos erkély oromzatán a Károlyi család címerét – Kleiber József munkáját – helyezték el.

Széchenyi István kezdeményezésére több országos jelentőségű mozgalom indult ezen épületből. Itt tárgyaltak az árvíz sújtotta Pest felépítéséről, itt alakult meg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Lánchíd-társulat és a tanácskozás másnapján, 1846. január 20-án a Tiszavölgyi Társulat.

A Tiszavölgyi-Társulat megalakulásán az addig megalakult, vagy alakulóban lévő 15 tiszamenti társulat küldöttei vettek részt. A Társulat elnökévé gr. Széchenyi István indítványára gr. Károlyi Györgyöt választották.

Gróf Károlyi György Bécsben született 1802. március 28-án, de Pesten nevelkedett. Egy ideig a császári seregben szolgált. Széchenyi ezredtársa, barátja, több nyugat-európai úton kísérője volt. 1825-ben részt vett a MTA megalapításában. 1830 körül a reformmozgalom támogatója volt Szatmár vármegyében. 1838-ban a fővárosi árvízi bizottságban vett részt. 1839-ben Csongrád vármegye főispáni helytartója volt. 1841-ben Békés vármegye főispánja lett. 1842-ben a Maros-szabályozási munkák királyi biztosi feladatát is ellátta.

Gróf Károlyi Györgyöt 1845. december 7-én Gyulán a Körös-szabályozási Társulat elnökéül választották, így a Tiszavölgyi Társulati megválasztása után a korábbi elnöki választásról lemondott. Károlyit 1848-ban újra Szatmár vármegye főispánjának nevezték ki, majd országgyűlési képviselőnek választották. A szabadságharc bukása után rövid időre elítélték, és csak nagy összegű pénzbírság után nyerhette vissza szabadságát és menthette meg elkobzástól birtokait. 1867 után ismét Szatmár vármegye főispánja volt, majd koronaőr, főudvarmester.

A Tiszavölgyi Társulat megalakuláskor megválasztotta központi választmányát és vezetőségét. Műszaki igazgatóvá Vásárhelyi Pált jelölték ki és megbízták a Tisza szabályozási tervének kidolgozásával. Az érdekeltek, a Széchenyi által megfogalmazott *Szerződvényben* kötelezettséget vállaltak arra, hogy a rájuk származó előnyök arányában részt vállalnak a költségek fedezéséből és az esedékes pénzüsségeket pontosan befizetik a Tiszavölgyi Társulat pénztárába.

Ezután Vásárhelyi Pál éjt nappallá téve dolgozott a Tisza szabályozási terv elkészítésén, a benyújtott elfogadott, de részleteiben kidolgozandó *Előleges javaslata* alapján.

Góg Imre

Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és a békepárt

A Buda és Pest osztrák megszállását követően Debrecenben működő magyar országgyűlés 1849. április 14-én – Kossuth Lajos indítványára – Magyarországot „szabad, önálló és független európai statusnak”, a Habsburg-Lotharingiai-családot pedig Magyarországon mindörökre trónvesztettnek nyilvánította. Kossuthot, aki 1848. szeptember vége óta a kormányt helyettesítő Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke volt, az országgyűlés ugyanekkor megválasztotta kormányzóelnökké.

A debreceni határozatok előzményei

Kossuth a Görgey vezette tavaszi hadjárat első győzelmei után elérkezettnek látta az időt arra, hogy megtegye ezt a döntő lépést: megfossa magyarországi jogaitól a Habsburg-házat, amellyel szemben a magyar nemzet önvédelmi háborúra kényszerült. Előzőleg Kossuth Gödöllőn Görgey Artúr fővezérrel s a hadsereg több más vezetőjével is tárgyalt. A honvédelmi bizottmány elnöke akkor valószínűleg csak annyit árult el terveiből a fővezérnek, hogy a magyar országgyűlést tiltakozásra akarja felszólítani a március 4-én kiadott új birodalmi alkotmány ellen, amelyben Ferenc József császár hazánkat Ausztria részeként, Ausztria egyik tartományaként emlegeti. Görgey nem mondott határozottan nemet Kossuth nem is világosan kimondott elszakadási és trónfosztási tervére, de óvatosságra intette az elnököt: a nemzet a maga 1848 tavaszán kivívott törvényes igazát ne tegye kockára egy oly eszme kedvéért, melynek megvalósítására még nem elég erős; Görgey szerint sokkal többet ér a szavakban való demonstrációnál, ha fegyveresen mindent megteszünk a nemzet jogainak védelmében.

Az isaszegi győzelem (1849. április 6.) után Kossuth úgy gondolta, hogy az ország teljes felszabadítása már csak hetekbe kerülhet. Görgey és az Ausztriával békés meg egyezésre törekvő békepárt ellenben úgy látta, hogy sem Magyarország nem képes legyőzni Ausztriát külső segítség nélkül, sem Ausztria Magyarországot egy harmadik ország fegyveres segítsége nélkül. Kossuth célja a Függetlenségi Nyilatkozattal nem utolsósorban az volt, hogy politikailag megsemmisítse a békepártot, és Görgey növekvő népszerűségével szemben elősegítse a kossuthi politika még határozottabb érvényesülését. Emigrációja kezdetén így ír erről híres viddini levelében: „...Gödöllőről visszamentem Debrecenbe, hol egy párt a követett bölcs unalomból oly veszélyesen kezdett intrikálni, hogy nemzetünknek s nemzetünk becsületének érdekében le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal, melyet a nép lelkesedéssel s annyi erőfeszítési készséggel fogadott, hogy ha Görgey mesterként árulással nem lép közbe, megtörjük a fél világ erejét is győzhetlenül.”¹

Görgey és a békepárt között ekkor még nem volt kapcsolat. Kossuth meg is tett mindent, hogy a Pest közelében harcoló Görgey és a Debrecenben mindjobban erősödő békepárt ne találjon szövetségest egymásban az ő forradalmi politikájával szemben, amely jóval radikálisabb volt, mint a Batthyány-kormány egy évvel korábban, 1848

¹ Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848 – 49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. Bp. Szépirodalmi K. 1978. I. 205. old.

áprilisában vallott és vállalt politikája. Az 1848. szeptember végi balra tolódáskor nem álltak Kossuth mellé addigi miniszter társai közül azok, akik aggodalommal fogadták a Bécsből Pestre küldött Lamberg császári altábornagy felkoncolásának hírért, és féltek Ausztria – Magyarország fegyveres összecsapásának következményeitől. A Batthyány-kormányt felváltó honvédelmi bizottmánynak már nem lett tagja sem Batthyány Lajos, sem Széchenyi István, sem Deák Ferenc, sem Eötvös József, bár Batthyány és Deák egyszerű képviselőként Pesten tovább is részt vett az országgyűlés ülésein, csak már Debrecenbe nem követte Kossuthot és az általa alakított és vezetett honvédelmi bizottmányt. Kossuth debreceni ellenzéke, a békepárt tulajdonképp mindvégig az onnan távol levő Batthyányt, Széchenyit és Deákot tekintette eszmei vezetőinek, Görgey pedig a maga sajátos politizálásában középúton járt valahol Kossuth és a békepárt között. Egyrészt követte Kossuthot a fegyveres önvédelem nemzeti harcában, másrészt az volt az elképzelése, hogy az ország felszabadítása után – Ausztria porig alázása nélkül – számunkra kedvező kompromisszumos békét köthetnének Béccsel, ha csak bele nem avatkozik önvédelmi harcunkba Ausztria oldalán a cári Oroszország.

Kossuthnak nem volt ilyen aggodalma. „Én oly erősnek láttam nemzetemet, hogy győzni képes még az oroszok ellen is – olvassuk viddini szövegében – vagy legalább képes kihúzni a harcot, míg az európai diplomácia a fenyegetett európai béke érdekében kényszerülve leendő tudomást venni ügyünkről, és közbenjárásával becsületes, dicsőséges békére segíteni áldozattal bár, de a szabadság alapján.”²

A debreceni országgyűlésen a békepárt, a hadszíntéren pedig Görgey és elvarbíai attól tartottak, hogy Ausztriától való elszakadásunknak az ország teljes felszabadulása előtti kimondása „politikai öngyilkosság”, mely a szabadság ügyére nem életet, hanem halált fog hozni; és nyilván nem is szűletik meg a Függetlenségi Nyilatkozat, ha akár Batthyány, akár Görgey jelen van április 13-án és 14-én Debrecenben. Ők érzelmileg maguk is elítélték az uralkodócsaládot és Ausztria reakciós politikáját, az ország függetlenségének is hívei voltak, csak éppen idő előttinek és nagyon kockázatosnak ítélték a szakítást Ausztriával, amikor még Buda és Pest is osztrák kézen van. Batthyány egyébként 1849. január eleje óta az osztrákok foglya, s Görgey az ő kiszabadítását is tervezi, mert Kossuth radikalizmusával szemben Batthyány személye jelentené számára a visszatérést 1848 áprilisának „koalíciós” politikájához.

Pálffy János a debreceni eseményekről

Hogy mi is történt e napokban Debrecenben, azt érdekesen írja le az események egyik neves erdélyi részvevője: Pálffy János (1804 – 1857). Pálffy a Székelyföldön született, 1848 májusában ő volt a vezérszónoka a kolozsvári unió-országgyűlésnek, amely kimondta Erdély egyesülését Magyarországgal. A pesti népképviselői országgyűlésen a legtekintélyesebb erdélyi képviselők közé tartozott. Pénzügyi államtitkár lett Kossuth mellett. A népszabadság melletti elvhűségét jól tükrözik azok a szavai, melyeket a képviselőház első alelnökévé való megválasztása után mondott: „Legyenek Önök meggyőződve, valamint tizenkét évi politikai pályámon egyetlen vezérszavallal vezérelt: a népszabadság, a magyar nemzet függetlenségének vezérszavallaga, úgy ezután is engem eltántorítani nem fog semmi.” Beválasztották a honvédelmi bizottmányba is. Tisztségeiről később lemond: egyrészt súlyosbodó tüdőbaja miatt, másrészt azért, mert ő Debrecenben is megmaradt Széchenyi és Batthyány hívének, és úgy vélte, hogy Kossuth letért a 48-as politika és a „politikai józanság” útjáról. Egyszerű képviselőként azonban tovább szolgálja a hazát a szabadságharc utolsó napjaiig. „Szolgálni fogom a hazát ezután is – mondta lemondásakor –, s csak akkor szűnök

² Ugyanott 204. old.

meg híve lenni, mikor megszűnik életem is enyém lenni..." Világos után sem menekül el a kivégzés elől az országból, mert nem tudja „ide hagyni a szegény hazát”. Pesten a hírhedt Újépületbe zárják, nyolc hónapig tartják vizsgálati fogságban, 1850 nyarán a haditörvényszék huszonnyolcadmagával halálra ítéli, de Haynau – akkor már meguntván a vérengzést – mindnyájuknak megkegyelmez.

Hogyan látta az 1849. áprilisi debreceni eseményeket Pálffy János, aki mindezekben mint békepárti képviselő vett részt? Nem tekintem feladatommak itélkezni arról, miben volt, miben nem volt igaz a békepártnak és Pálffynak, de nem árt, ha az ő szempontjából nézve is megismerjük a történeteket.

Pálffy azt állítja 1856-ban írt és csak 1939-ben kiadott emlékiratában, hogy ha a békepártnak Debrecenben Batthyány Lajos lett volna a vezetője, akkor az országgyűlés leszavazta volna Kossuthnak a békés megoldás útját végképp bevágó határozati javaslatát. Kossuth a honvédtáborból, Gödöllőről Debrecenbe visszatérve először a honvédelmi bizottmány ülésén, azután az országgyűlés zárt ülésén nem sok lelkesedést tapasztalt a detronizálási javaslata iránt. „S tagadhatatlan – írja Pálffy –, hogy ezen ellenzék, ha Batthyány állhatott volna élire, Kossuthot már április 13-án a titkos ülésben megbuktatja, annyira ellene fordult volt már a közhangulat; de nem levén erélyes, népszerű és tekintélyes vezére, nem mert harcra kelni a Kossuth megszokott s még mindig félt diktátorságával, s noha a 13-i titkos gyűlésben annyira legyőzte passzivitását, hogy mi addig sohasem történt, Kossuthnak önmaga tett indítványát többen és nyíltan és határozottan megtámadták, s ha a kérdés akkor szavazatra bocsátatik, bizonyosan nagy többséggel meg is bukik, mert a képviselők 8/10-ed része ellene volt. De ép azért, mert ezt belátta Kossuth, megszakasztotta a gyűlést azon kijelentéssel, hogy másnap nyilvános gyűlés elébe terjesztendi indítványát – s azzal kiment a teremből.”³

És mi történt másnap, április 14-én? Pálffy így emlékezik erre a napra: „Reggel (...) egybegyűlvén a képviselők az országos teremben (Kossuth nem jelent meg!), alig nyitotta meg az elnök az ülést, hogy Besze János a Kossuth titkos megbízásából azon indítványt tette, hogy az ülés tétessék által a templomba, azon okból, mert a terem karzatán nincs elegendő hely befogadni azon nagy közönséget, mely a vitákat meghallgatni akarja. S Almásy [a képviselőház elnöke] ezen haszontalan érvre s könnyen belátható célú indítványra áttette az ülést a templomba, s a képviselők pedig, kik már tegnap határozottan ellene voltak a Kossuth teendő indítványának, mint jámbor birkanyáj, ellenmondás nélkül mentek utána Almásynak a templomba, mely már annyira tömve volt Madarász által toborzott néppel, miszerint sok képviselő be sem tért s akik bémentek is, nem együtt, hanem a nép között a padokon, vagy állva elszórtan találtak helyet. Kossuth a szószerk alatt készített állványon foglalt volt már helyet, s e sajtóságos kinézésű s elemű gyűlésnek az elnök általi megnyitása után megtette indítványát, megfosztandót a magyar tróntól, s száműzendőt örök időre a Habsburg-Lotharingiai dinasztia a magyar földről. S azok, kik 12 órával ezelőtt bátran ellene nyilatkoztak Kossuthnak, most elnémultak s egyetlenegy hang sem emelkedett ellene.”⁴

Igen, Kossuth határozott egyénisége, lángoló szavai szinte elfeledték a békepárti képviselőkkel, hogy csak fél nappal előbb az ő vezérszónokuk, Nyáry Pál még a függetlenségi nyilatkozat időszertelenségét hangoztatta, így nyilatkozva ellene az április 13-i esti ülésben: „Verjük meg előbb az ellenséget, üzzük ki előbb hazánk földjéről az utósó németet, s akkor, mikor bent szabadok, s kívül a határokon erőnk végett becsültetve állunk a világ előtt, akkor lesz ideje rendezni belügyünket, kimondani, ha tetszik, függetlenségünket s az országnak positivus államformát adni.”⁵

³ Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. Bp. 1939. 262. old.

⁴ Ugyanott 263. old.

⁵ Ugyanott 264. old.

Kossuth ezzel a békepárti óvatossággal szemben hirtelen két olyan érvet dobott be saját indítványa mellett a vitába, amelyek ideiglenesen meg tudták szelídíteni a kétségeket. Pálffy évek múltán is nagyon jól emlékezett rájuk: „A függetlenségi nyilatkozat indokolására két főokot hozott fel. Egyikét, hogy ő, akkor jövén a Görgey táborából, az öszves tábornoki kar fővezetőkkel együtt kinyilatkoztatták, miszerint a hadsereg nemcsak óhajtja a függetlenségi nyilatkozatot, hanem maga fogja kikiáltani, ha azt az országgyűlés ki nem mondaná, s mert ő [Kossuth] veszélyesnek tartja, hogy a katonaság ragadja meg a kezdeményezést, szükséges, hogy a képviselőház előzze meg a hadsereget. Ezen állítás minden betűje költemény volt, s Görgey s az öszves tisztikar [utóbb] a legnagyobb indignációval értesültek a nekik tulajdonított kijelentés felől, s valóságos lázongó nyilatkozatokban törtek ki az április 14-i határozat miatt. Nekem magamnak is szinte ily értelemben beszélt Görgey Pesten júniusban.”⁶

Kossuth másik fő érve az volt, hogy biztos diplomáciai adatokra hivatkozott, amelyek szerint Franciaország és Anglia mindjárt elismerik Magyarország függetlenségét, mihelyt azt maga a magyar országgyűlés kinyilvánítja, sőt hogy ez esetben mindkét ország kormánya határozottan segíteni fogja Magyarországot. Pálffy úgy tudja, hogy Kossuthnak április 13-án már kezében volt Szalay László angliai és Teleki László franciaországi hivatalos jelentése e kormányok számunkra kedvezőtlen álláspontjáról. Palmerston angol külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy Nagy-Britannia szükségesnek tartja az európai erőegyensúly érdekében Ausztria nagyhatalmi állásának fennmaradását, és kijelentette, hogy ha Oroszország bele nem avatkoznék az Ausztria és Magyarország közötti viszályba, Anglia lenne kénytelen ezt megtenni. Palmerston annyira hűvösen kezelte a magyar ügyet, s annyira elzárkózott ennek támogatásától, hogy Szalayt nemhogy hivatalosan mint Magyarország küldöttjét, de mint magánszemélyt sem fogadta, hanem egy harmadik személy által közölte kormányának ezt a határozatát. Nagyjából hasonló volt a francia kormány válasza is Teleki Lászlónak.⁷

Kossuth reményei nem váltak valóra

Pálffy János a néhány hónap múlva bekövetkezett összeomlás miatti elkeseredettségében Kossuthnak mind az egyik, mind a másik érvelését hazugságnak mondja. Szerintem ez nagyon elfogult ítélet. Kossuthnak szent meggyőződése volt: lehetetlen, hogy Magyarország függetlenségének igaz ügyét ne támogassa itthon és fölföldön minden jóra törekvő ember; pillanatnyi fenntartásaiknál – szerinte – fontosabb arra gondolni, hogy *holnap* mindenki a magyar ügy mellé áll, csak legyünk elég bátrak ország-világ előtt kinyilvánítani függetlenségünket.

Sajnos, Kossuth reményei nem váltak valóra: a debreceni határozatnak bármilyen nagy is az erkölcsi értéke a jövő szempontjából, Európában 1849 tavaszán ez több ellenséget szerzett nekünk, mint barátot. A bécsi forradalom 1848. október végi bukása óta lényegében szövetséges nélkül álltunk Európában, és a debreceni határozatot csak egyének fogadták kedvezően, az államok többsége veszélyesnek minősítette az európai béke szempontjából. Siettetten ez a lépés Ausztria és a cári Oroszország erőteljesebb föllépését a magyar forradalom ellen, bár az orosz beavatkozást elsősorban nem ez váltotta ki, hanem az, hogy a magyar szabadságharcban mintegy háromezer lengyel is harcolt, mégpedig azzal a távolabbi céllal, hogy Magyarország felszabadítása után lengyel-magyar összefogással Lengyelországot kell felszabadítani a cári uralom alól. Görgey a lengyel Dembiński és Bem magyarországi fővezérségét nemcsak egyéni hiúságból ellenezte, hanem azért is, mert számot vetett azzal, hogy a lengyelek ma-

⁶ Ugyanott 264-265. old.

⁷ Ugyanott 265. old.

gyarországi alkalmazását Oroszország nem fogja sokáig tétlenül nézni. Amikor I. Miklós orosz cár 1849 júniusában elindította kétszáz ezer főnyi katonáját a magyar forradalom elfojtására, valóban azt jelölte meg intervenciója okául, hogy nemcsak az európai egyensúlyt, hanem lengyel tartományát is veszélyeztetve látja a magyar forradalom által. Jól érzékelt, hogy a magyar forradalomban Kossuth Európa további forradalmasítására is eszközt látott.

Pálffy János, aki közelről ismerte Eötvös Józsefet, egy érdekes külpolitikai adalékot közöl vele kapcsolatban: „...br. Eötvös József miniszter 848, talán augusztusban ezen kérdést intézvén Mayerdorf bécsi orosz követhez, hogy azon esetben, ha Magyarországon valószínű forradalom ütne ki, Oroszország mit tenne, Mayerdorf azt felelte: «Császáromnak nem szándoka Magyarország belügyeibe avatkozni forradalom esetén sem, ha a magyarok a lengyelekkel nem szövetkeznek, vagy Ausztriától végképp elszakadni nem akarnak, mert akkor saját érdekében volna kénytelen intervénálni.» Erre Eötvös arra kérte, hogy nem adhatná-e neki Mayerdorf írásban ezen feleletét? A követ azt felelte, hogy ő erre fel van hatalmazva császára által, s kiadta Eötvösnek írásban a fennebbi feleletet. Ezt természetesen tudta Kossuth, tudta a minisztérium s mégis nemcsak befogadták a lengyeleket, hanem Kossuth és a lengyelek tartózkodás nélkül kimondták, hogy győzve a forradalom, egész Lengyelországot emancipálni fogják.”⁸

Magyarország 1526-tól 1848-ig lényegében ki volt zárva az európai politikából és diplomáciából. Külügyeinket – az erdélyi fejedelemséget és a Rákóczi-szabadságharc időszakát kivéve – idegenek intézték Bécsben. Politizálásunk az 1848-as forradalomig csak befelé fordult, és nemigen láttunk tovább a megyék s az ország határainál. Így érthető, hogy még a széles látókörű Kossuth Lajos sem tudta helyesen fölmérni az európai erőviszonyokat. Érdekes Pálffy következő megjegyzése: „Elmondhatni, hogy mióta Magyarország megszűnt független állam lenni s minden államélete csak belügyeinek is felülről korlátolt intézéseire redukáltatott, az egy Széchenyi István az, akit *genieje*, de nem a honi közélet, kivétellel magasít, akit státusférfinak lehet mondani, nem illuzórius, nem bitorolt, hanem valódi értelemben. De nagy elméje elhomályosodott, ráborulván a bánat...”⁹

Pálffy szerint nagy hiba volt, hogy 1848 – 49-ben a magyar kormány nem tett meg mindent a velünk egy hazában lakó nemzetiségek megnyerésére. „Ki kellett volna elégíteni maga idejében, még 848 szeptemberében a rácokat és románokat, s a kibékítő törvényt nem az utolsó órában alkotni Szegeden...”¹⁰ Bizony, ez alighanem hasznosabb lett volna forradalmunk szempontjából, mint az április 14-i detronizáció, amelyet – Kossuth elképzeléseivel ellentétben – az európai kormányok többsége és az itthoni békepárt (Görgeyvel együtt) gyermekes hetvenkedésnek ítélt.

Mészáros Lázár és Kemény Zsigmond véleménye

A honvédelmi bizottmány tagjai közül Mészáros Lázár hadügyminiszter sem helyeselte, hogy Kossuth annyira siet a magyar függetlenség kimondásával. Az országgyűlés zárt ülésén, amelyet a függetlenségi határozatot hozó nagytemplomi nyilvános ülés előtti napon tartottak, Mészáros azzal érvelt, hogy barátaink (a nyugati demokráciák) igen távol, ellenségeink (Ausztria és Oroszország) pedig igen közel vannak, ezért szerinte helyesebb volna a függetlenséget ünnepélyesen csak akkor kinyilatkoztatni, ha az ország már teljesen felszabadult.¹¹ A Görgeyt nem kedvelő, sőt mindig erősen

⁸ Ugyanott 128-129. old.

⁹ Ugyanott 282. old.

¹⁰ Ugyanott 280. old.

¹¹ *Mészáros Lázár emlékiratai*. Pest 1867. II. 175. old.

bíráló Mészáros e kérdésben úgy gondolkodott, mint Görgey s vele együtt a honvéd tábornokok és tisztek nagy része. Mészáros, aki az országgyűlés nyilvános ülésén – a debreceni református nagytemplomban – azután maga is megszavazta a Függetlenségi Nyilatkozatot, könyvében így fejté ki ezt a véleményét: „A haza másképeni elrendezésének elvét kimondani eszélyes nem volt oly időben, midőn biztosítva épen nem, de veszélyeztetve igen is volt; midőn a kedvezni alig kezdő hadi szerencse hamar megfordulhatott, mivel (...) Magyarhon legbuzgóbb külső jóakarói sokkal távolabb voltak, mintsem a sokkal közelebb levő ellenség tevőleges befolyását megátolhatnák, – mit az Erdélybe történt első orosz beütés már ekkor igazolt is. Továbbá, ha a szerencse elhagy, ki tudja: nem fog-e kelleni épen azzal egyezkedni, kit most elűztünk (...) [Tudniillik Ferenc Józseffel, illetőleg Ausztriával. P.E.]

Illett-e továbbá a magyar néppel hetvenkedő szerepet játszani, hiúságának tápot adni?, melynek állandóságát úgysem biztosíthatuk; s végre a nép által vice magyar Istennek tartott Kossuthhoz illő volt-e hiúságát és dicsvágyát a hon és népe érdeke ellenében annyira fölcsigázni, hogy őt s ügyét – a helyett, hogy erősebbé tegye, – gyengítse?”¹²

1849 első hónapjaiban Kossuth az országgyűlés nyilvános ülésein nagyjából ugyanolyan elveket vallott Ausztriával kapcsolatban, mint a békepárt: ő is, az országgyűlés többsége is a kibékülés terén állott egészen márciusig. Kossuth csak a március 4-i birodalmi alkotmány kibocsátása után és talán főképp a radikális Madarász László, Irányi és társaik hatására vált a Habsburgok kérlelhetetlen ellenségévé. Nézeteit ezenkívül erősen befolyásolták április elejétől kezdve a Görgey vezette tavaszi hadjárat egyszerű sikerei.

Kemény Zsigmond, aki mint képviselő Debrecenben is részt vett az országgyűlés munkájában, följegyezte, hogy Kossuth „magát a gondviselés eszközének tekintvén, kire egy nagy missio van bízva, erkölcsi és vallásos kötelességének hitte, személyében, néha túlóvatossággal is, a hazát oltalmazni”, s ezért „bár örökké bálványoztaték, szünetlenül féltette hatalmát és népszerűségét”. A haza vélt érdekétől vezetettve, február-március óta „több alkalmat használt föl – írja Kemény –, kétértelmű helyzetbe hozni s egymás által *geniroztatni* a parlamentet és ármádiát”. Mint a honvédelmi bizottmány elnöke sokszor megfordult a táborban, s ilyenkor „talált mindig rést, társalgás vagy értekezések közt, a képviselőház felé vezetni a figyelmet, s épen nem kedvező világításban tüntetni föl viszonyait a debreczeni gyűlés irányában”. Egy alkalommal így szólt, amikor a főhadiszállására érkezett: „Milyen boldog vagyok, hogy a parlament zsarnoksága alól menekülve, bár rövid időig, az önök baráti körébe vonulhatok!” Többször állította Kossuth a tábornokok előtt, hogy a képviselők erőltetik őt olyan lépésekre, amelyeket maga nem helyesel, de kénytelen engedni, mert a parlament kezében van a hatalom. „E nyilatkozatai oly hatást gyakoroltak még a kétkedőbb vérmérsékűekre is, hogy a harag a képviselők ellen a seregben naponként növekedett” mindaddig, míg a tábornokok és törzstisztek májustól kezdve egyre többször találkozhattak a polgári helyzetű vezetőkkel, és „a dolgokról a mysticus fátyol, melybe takartatának, lehullott”.¹³

Így nem a legszerencsésebb megvilágításba került a debreceni parlament a honvédsereg vezetői előtt. Másrészt pedig arra is rámutat Kemény, némi békepárti elfogultsággal, hogy „szintúgy midőn Kossuth a táborból haza jött, mindig hallának a képviselők híreket a katonai kényuralomra törekvésről, és hogy van egy, ki nem válogat a dictaturára vezető eszközökben”. Kossuth tehát Görgey diktátorságának rémképével fenyegette a parlamentet arra az esetre, ha a képviselők másként gondolkoznának és

¹² Ugyanott 176-177. old.

¹³ *Kemény Zsigmond*: Forradalom után. Pest 1850. 189-190. old.

cselekednének, mint ő. Ha azonban „a ház meg nem hasonlik” – mondotta –, akkor ő „élete kockázatásával is védendi a nemzet szabadságát és a napoleoni kísérleteket meg fogja hiúsítani”. Az ilyen célzásokból is kitetszik, hogy Kossuth nagyon tartott Görgey egyre növekvő népszerűségétől. A Függetlenségi Nyilatkozat nemcsak a Habsburgok, hanem Görgey és a békepárt elképzelhető hatalma ellen is irányult. Kemény Zsigmond nem állítja, hogy a kormányelnök az országgyűlés által a nem kedvelt tábornokokot, a hadsereg által pedig a neki mind több gondot okozó és ezért már szintén nem kedvelt országgyűlést szeretne volna semmivé tenni, csupán azt jegyzi meg, hogy Kossuth – többnyire a körülötte levők által igazgatva – gyanakvó volt mind a képviselőház, mind a hadsereg irányában. Nem vezette őt rosszakarat, de mint minden ember, ő is követett el hibákat „legalább a szenvedélyeknek olykori magát-átengedése által, és olykori alaptalan nyilatkozatainál fogva.”¹⁴

Jókai a trónfosztásról

Jókai Mór, aki 1849 első hónapjaiban a Debrecenben megjelenő Esti Lapok szerkesztője volt, egy 1850-ben írt munkájában erős bírálattal illeti a forradalmi párt külpolitikai tájékozatlanságát és azt, hogy a forradalom vezetői maguk sem ismerték eléggé a külföldi viszonyokat: „...a forradalmi párt a külföldön nem iparkodott magának szövetségeseket keresni, sőt megfoghatlan közömbösséggel tökéletesen ignorálni látszott minden külföldi viszonyokat.

Hihetlennek fog látszani azon állításom: miszerint az egész debreceni szexon alatt egyetlenegy külföldi lap nem került a közönség elé. A lapok semmi külföldi híreket nem közlöltek, egyedül Hajniknak jártak Augsbuurger Allg. Zeitungjai, s azokat Madarász [az országos rendőri és postaosztály vezetője] lefoglaltatta, s még a hivatalos Közlöny szerkesztőjének sem engedte átolvasni.

De nemcsak a közönség, hanem maga a kormány sem tudott semmit azokról, amik odakünn történnek, úgyhogy Kossuth bátran beszélhetett az országgyűlésen a *veronai kongresszusról* anélkül: hogy valaki tudhatta volna: hogy olyan kongresszus *nem egzisztál*. [Kossuth szerint azért is sürgős volt kimondanunk Magyarország függetlenségét, nehogy az európai képviselőtű veronai kongresszus felölünk mást határozzon. P.E.] Lehet: hogy ővele is elhitette valaki.

Ami Debrecenen kívül történt, az holt történet volt a magyar politikusokra nézve.

Jöttek ugyan, de nagyon néha, tudósítások a párizsi és londoni követektől, de azok nem adtak okot arra: hogy a külföld segélyét várni lehessen. Mindnyájan azt bizonyíták: hogy a külbirodalmak kormányai igen okos népek tartják a magyart, amiért nem engedte magát hadi successusoktól [= sikerektől] oda ragadtatni: hogy valami kompromittáló politikai lépést tegyen, reszpublikát vagy decheance-ot [= trónfosztást] proklamáljon. Ebből érthetett, aki akart.

De nem akart senki.¹⁵

A trónfosztás kimondása előtti napon, az országgyűlés zárt ülésén Nyáry Pál – a Kossuth Lajos után felszólaló békepárti vezérszónok – főként külpolitikai szempontból minősítette veszélyesnek Kossuth tervét. Nyáry megjegyzései azért is figyelemre méltók, mert ő alelnöke volt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. „E napokban – mondotta Nyáry Pál – több levelek jutottak a bizottmány kezeibe, melyeket az orosz és osztrák konzulok váltottak egymással. Egyikében ezen leveleknek az orosz konzul felel az osztráknak, mint kivehető, azon felszólítására: miszerint nagyobb jelentőségű segélyt küldjön Erdélyországba. Az orosz konzul ezt megtagadja. Kormány, úgymond,

¹⁴ Ugyanott 191. old.

¹⁵ *Jókai Mór*: Emléksorok. Napló 1848-49-ből. Magvető. Bp. 1980. 180-185. old.

nemcsak nagyobb segílyt nem küldhet, sőt több külhatalmak tiltakozása következtében az eddig küldöttet is csak mint bizonyos városoknak feldúlás ellen kért segílyt kívánja tekintetni, mindaddig nem szólhatva bele a magyar forradalom ügyeibe, míg azok csupa családi viszálykodás színét viselik magukon [ti. az osztrák birodalmon belül], mihelyt azonban a magyar forradalom progresszusa [= az események fejlődése] által oda hagyná magát ragadtatni: hogy az Ausztriától függetlenséget kikiáltsa, s ezáltal jogot adjon Oroszországnak az 1815-iki statusquo fenntartása végett interveniálni, számolhatnak teljes erővel közbenjárulására.”¹⁶

Jókai szoros kapcsolatban állt Nyáryval, így ezt a feljegyzést hitelesnek tekinthetjük. Nyilván magától Nyárytól hallotta az író azt is, hogyan fogadták Kossuth hívei Nyárynak a könnyen bekövetkező orosz intervencióra vonatkozó szavait. Érdekes az orosz intervenció veszélyét illető országgyűlési véleménykülönbségek leírása, melyből kitűnik, hogy a Kossuth-párt szerint az orosz intervenció veszélye már elmúlt, a békepárti vezérszónok szerint ellenben hatalmas méretű orosz intervencióval számolhatunk, ha kinyilatkoztatjuk Ausztriától való elszakadásunkat:

„– Az intervenció már megtörtént! – kiáltának némely hevesebb vértűek.

– Tízezer muszka betört Erdélybe, de vissza is vonatott.

– Kiűzetett.

– Csak Szebenből, Brassóból önként ment ki. Egyébiránt, ha Oroszország interveniálni akar, az nem tízezer emberrel fog megtörténni.

– Ha Oroszország interveniál – szolt közbe egy hang, ünnepélyes jóslatszerűen –, akkor egész Európa lángba borul, akkor mellénk áll a francia, az angol, a porosz, a török hatalom, akkor Oroszország is veszve van, ám hadd jöjjön.”¹⁷

Oroszország veszve van, ha serege bejön hozzánk – remélték Kossuth és hívei; Magyarország van elveszve akkor – ettől félték a békepártiak, s ebben őket igazolták a néhány hónappal utóbb bekövetkezett események, amikor lényegében a cári hadsereg 200 ezer katonájának intervenciója döntötte el szabadságharcunk sorsát.

Leírja az Emléksorokban Jókai, hogy az országgyűlés április 13-i titkos ülése végül is nem sok hajlandóságot mutatott Kossuth függetlenségi és trónfosztási indítványának megszavazására: „A titkos ülés mindég zajosabb alakot kezdett magára öltetni. Többen szóltak már az indítvány ellen, Nyárynak csak akarnia kellett volna, és pártja mint egy ember kelt volna föl mellette és Kossuth ellen.

És mi lett volna belőle?

Véres *polgárháború*, harc royalisták és republikánusok között, magyar küzdött volna magyar ellen...

A girondisták erre gondoltak, és elhallgattak...

– Legalább vesszünk el együtt a hazával – mondának, pedig azt kellett volna mondaniok: «mentsük meg a hazát, és vesszünk el nélküle.»¹⁸

Az író a békepártiakat nevezte magyar girondistáknak.

Jókai szerint tehát erősen motiválta a békepárti képviselők aznapi és másnapi magatartását az, hogy a polgárháború veszélyét látták felmerülni. Így került sor az április 14-i nyilvános ülésre, amelyet azonban már nem az országgyűlés megszokott tárgyalási helyén, nem a Református Kollégium oratóriumában tartottak meg, hanem a szomszédos Nagytemplomban. E nap eseményeit Jókai lényegében ugyanúgy mondja el, mint Pálffy János, csak valamivel részletesebben. Jókai hangsúlyosan mutat rá arra a szokatlanságra, hogy április 14-én reggel a Kollégium a debreceni *néppel* volt tele. Idézem az ő visszaemlékezéséből (melynek kézírata sokáig ismeretlen volt nálunk, csak nemrég

¹⁶ Ugyanott 203. old.

¹⁷ Ugyanott 203-204. old.

¹⁸ Ugyanott 204-205. old.

került haza Amerikából): „Az egész épület tömve néppel, a legnagyobbik terembe egy tizedrésze sem fér a jelenlevőknek, a többi a melléktermeket, lépcsőket, folyosókat foglalta el, tömérdeken állnak még az utcán is.

Az arcok hevültek, csupán néhánynak arca sápadt, mint a halál, akik látják, azt mondják rólok: hazaáruolók, búsulnak, mikor mindenki örül.

Oly kevesen vannak, kiknek a holnap nap eszébe tud jutni!

De a kevesek együtt vannak, összetartanak, arcaikon látszik: hogy meg akarják kísérteni az utolsó küzdelmet, akármilyen következzék azután belőle.

Mielőtt azonban szóhoz juthatnának, feláll egy szónok, s felszólítja az országgyűlést: hogy ez ünnepélyes alkalommal tegye át ülése helyét a nagytemplomba.

Indítványát a tömeg helyeslő rivallása fogadja, s a következő pillanatban elkezd a tanépület néprajait kibocsátani, a hullámozó tömeg között szétszóródnak a képviselők, a roppant imaház megtelik, az országgyűlés népgyűléssé válik, hol szavazat helyett a karzatok mennydörgése határoz.

Ez volt az utolsó csapás a magyar girondisták fejére.

Szétszórva az épület minden szegleteiben, elállva hevült, preokkupált [= elfoglaltá tett] néptömegektől, lerokadva a nép felgerjedt szenvedélye előtt, mit használt volna óvó szavaikkal fellépniök, kivált midőn azokat az épület rossz akusztikája miatt hallani sem lehetett volna.

Egy óra múlva, mely alatt szüntelen Kossuth beszélt, ki volt mondva Magyarország függetlensége.

– *Finis Hungariae* – monda Nyári mellette ülő társának, mialatt a nép éljeneket dörgött, s kalapjait hajigálta a levegőbe.

...A templom lépcsőjén két béna huszár ül, s elesett ismerőseiről beszélget egymással.¹⁹

Pálffy leírásából is, a Jókaiéból is az derül ki, hogy Kossuth rendkívüli körülmények közt fogadtatta el „A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát”-t. A békepárt és vele együtt az akkor még csak huszonnégy esztendő Jókai nem örült ennek, mert úgy érezte: a nemzet sorsa azon kockára tétetett, „ahol ha nem győz, semmivé lesz”.

Kossuthot mint „a magyar álladalom kormányzó elnökét” ezután jobban lekötötték a hivatali ügyek, a minisztériumok megszervezése stb., és kevesebb időt fordíthatott a harcoló hadsereg szükségleteinek biztosítására, mint korábban, amikor „csak” honvédelmi bizotmányi elnök volt. Az isaszegi győzelmet követő gödöllői haditanács óta inkább csak levelezett a harcoló honvédség vezetőivel, de maga nemigen jelent meg többé a hadszíntereken a katonák között vagy Görgey főhadiszállásán, hogy személyesen értekezék ott Görgey fővezérrel.

Magyarország legjelesebb szónoka

Történelmünknek mindenesetre jelentős ténye volt a debreceni trónfosztás és Magyarország függetlenségének kinyilvánítása, még ha akkor egyetlen állam sem ismerte is el ennek hatására hazánkat önálló államnak. Kossuth ott a debreceni nagytemplomban az országgyűlés két háza és a nyilvános ülésre betódult debreceni nép jelenlétében lángoló szavakkal mondta ki, hogy „e honnak önállónak, osztatlanul függetlennek kell lennie, s e szerint kell cselekednie”. Kossuthnak e szavai annyira a nemzet érzésvilágát fejezték ki, hogy az akkori jelen körülményeivel számoló „józan” politikai meggondolások azokban az ünnepi órákban háttérbe szorultak. A debreceni nagytemplomban összegyűlt ezrek úgy hallgatták Kossuth szavait, mintha máris elérkezett volna a Vörösmarty Szózatában említett „jobb kor, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán”.

¹⁹ Ugyanott 207-208. old.

Kossuth Lajos – Pálffy János, de mások szerint is – a jó szónokokban nem szegény Magyarország legjelesebb szónoka volt. „Kossuthot látni kelle – írja visszaemlékezésében Mészáros Lázár –, mikor valamely fontos tárgy került vitatás alá: mily szívemelőleg és megrázólag hatott hallgatóságára, úgy hogy még az ellenző ész is magával és magához ragadta; a hívőket bibliai formuláival s a sokféle, felsőbb s alsóbbbrangú érzelmeket mintegy megigézve tudta meghódítani. Látni kellett, hogy zöld s mítsem jelentő szemével – melyek szónoklata hevében lángoltak – mikép lövöldözé a szikrát, midőn egész ábrázata fénylő sugarakkal látszott elárasztva lenni.”

„Igaz, ami igaz, s azért meg kell vallani – folytatja Mészáros –, hogy széles e világon nem lehetett, nem lehet, s talán sok ideig nem is lehetend találni egyéniséget, ki a magyar szívhez, érzelemhez úgy tudjon beszélni; ki magát azzal úgy tudja azonosítani; ki a sokaság gondolatát minden tárgynál úgy ki tudja fejezni; ki e nemzet erejét és gyengéit úgy ismerje; aki szónoklata hatalmával a hallgatóságot annyira meghódítsa, anélkül, hogy leszálljon s pórias szavakat használjon, (...) szóval, aki tetőtől talpig olyan magyar szónok legyen. Voltak ugyan logicusabbak, mint Deák Ferenc, virágosabbak és költőibbek, mint Kazinczy Gábor, bölcselkedőbbek, mint Szemere Bertalan, financiálisabbak, mint Ghiczy Kálmán, administratívusabbak, mint Kovács Lajos s mások, – hanem egészben véve Kossuth mindannyi fölött állott.”²⁰

Az előbbi felsorolásban említett Kazinczy Gábor és Kovács Lajos a debreceni országgyűlésen a békepártnak – Nyáry Pál mellett – legfőbb vezetői voltak. A debreceni Nagytemplomban ők sem szavaztak a függetlenségi nyilatkozat ellen, bár hasonlóképpen vélekedtek róla, mint Pálffy János, Mészáros Lázár és Nyáry Pál.

Kossuth és a magyar forradalom

Hogyan tekintett a békepárt Kossuthra? Pálffy így válaszol erre: „kétségbeestünk nem szándoka, hanem ereje felől”. Vagyis: szándékainak nagyszerűségét ők is elismerték, de nem hittek abban, hogy Kossuth és a nemzet elég erős lesz megvédeni a forradalom vívmányait két olyan nagyhatalommal szemben, mint Ausztria és Oroszország. Később, Dembiński és Bem temesvári döntő csatavesztése után, de már csak akkor, augusztus 11-én Kossuth maga is elismeri a nemzethez intézett kiáltványában: „A szerencsétlen harcok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.”²¹ Kossuth akkor, amikor a szabaságharc utolsó napjaiban minden reményét elveszti (és majd csak a honi föld elhagyása után, a törökországi Viddinben kezd ismét reménykedni), felszólítja írásban Görgeyt, hogy próbálja különbékét kötni az oroszokkal; de akkor már senki sem volt hajlandó tárgyalni a magyarokkal sem békéről, sem feltételekről. A Görgey kezébe átadott hatalom akkor már csak arra volt jó, hogy a feltétel nélküli megadás szomorú ténye ne Kossuth, hanem Görgey nevéhez kapcsolódjék a történelem ítélszéke előtt.

Pálffy János elismeréssel említi, hogy 1848-ban Kossuthon kívül senki sem lett volna képes hazánkban „oly nagy, európai eseményt idézni elé, mint a magyar forradalom, s azt az erő azon fokára emelni, melyre a 849-i év tavaszán jutott volt, midőn közel vala ahhoz, hogy nemcsak az európai három legnagyobb birodalmak egyikének sok százados trónusát felforgassa, hanem Európa sorsára is nagyban befolyjon.”²² Pálffy és a békepárt szerint „véghetetlen politikai hiba volt” meg nem kísérelni a kibékülést Ausztriával 1849 tavaszán, „mikor tudva volt, hogy az osztrák minden *őszinte* béke-

²⁰ Mészáros Lázár: i.m. 178-179. old.

²¹ Küzdelem, bukás, megtorlás. I. 119. old.

²² Pálffy János: i.m. 251. old.

ajánlatot szívesen elfogadna, s meg nem kísérteni akkor, mikor e lépést mint győztesek tehattuk volna”.²³ A békepárt szerint Ausztria nyilvános megbélyegzése helyett Kossuthnak arra kellett volna törekednie, hogy a tavaszi hadjárat győzelmeit felhasználva megegyezzen Ausztriával még az orosz beavatkozás előtt. Úgy gondolták, hogy ha Kossuth őszintén kereste volna – a végleges szakítás helyett – a békés kiegyezést, Ausztria talán inkább hajlott volna erre, mint arra, hogy elismerve saját gyöngeségét, az orosz cár hadseregét hívja ellenünk segítségül. Megjegyzi Pálffy: „...minden, még oly kedvezőtlen béke is jobb, s a nemzethez illőbb lett volna, mint [később a] föltétlen megadás, annyi tömördek véráldozattal kíséretében.”²⁴

Pálffy elismeri, hogy Kossuth rendkívüli egyéniség volt. Írói túlzással azt állítja, hogy az 1848-i forradalmat Kossuth Lajos egymaga csinálta. Amit hibájául ró fel Kossuthnak, az, hogy a forradalmat sem végleges győzelemre, sem békére nem tudta vezetni. 1849. április 14-ének megítélésében nem volt egyetértés Kossuth és a békepárt között, de az 1848-as vívmányokért a békepárt is elismeréssel adózott Kossuthnak, aki halhatatlan érdemeket szerzett „Magyar- és Erdélyország népének felszabadítása által, mely egyedül csak az ő érdeme, ő levén a 48-i törvények teremtője, melynek 8-9. törvénycikkeiben tette le talán a gondviselés, eszközül választva Kossuth Lajost, a magyar nemzet jövő nagyságát”.²⁵

Ez a két törvénycikk – az úrbéri szolgálatok megszüntetése és a közteherviselés megvalósítása – népünk millióinak nyitotta meg a haladás, a szabad emberi fejlődés útját.

Pásztor Emil

Megszűnt a robot!

A jobbágykor és az 1848-as jobbágyfelszabadítás emléke még az utóbbi évtizedekben is igen elevenen élt Fejér megye néphagyományában. A néprajzi adatgyűjtések során Bicskén az idősebb emberek nagyapáik, dédnagyapáik elbeszéléseit, a családjukban élő szóhagyományt elevenítették föl a jobbágyvilágról, a jobbágyfelszabadításról, a földműves nép életében 1848 után bekövetkezett változásokról!

A jobbágykor emlékei

Kiss István bicskei földműves 1947-ben, 81 éves korában nagyapja elbeszélései nyomán még igen részletesen beszélt a robotról, dézsmáról, a jobbágykori viszonyokról: „Az élet bizony nehéz volt akkor is. Akármilyen kemény dologidőben reggel csak beszólt a hajdú az ablakon: – Holnap robot! – aztán menni kellett. A búzából a tizedik *kepét* a borból a hatodik akót kellett beszolgáltatni. A pap kévéje volt minden kepe tetején az utolsó. Még ma is úgy mondják:

– Tedd rá a *papot!* – ha képelek. Három *vető* földje volt öregapámnak. Volt aztán *zsellér* is, annak kisebb földje volt (4 hold), meg háza. Azután volt *kis házas*, 2 hold földdel, meg legelővel. Ipar nem volt nagy, a csizmadia és takács mesterség, no meg asztalos is. Tulipános ládát csináltak akkoriban. A katonaélet hosszú ideig tartott akkor, a nagyapám 8 évig volt katona.”

A földesurak jobbágyaikkal szembeni hatalmaskodásairól, kegyetlenségéről Nagy István a következő történetet mondta el: „Öregapám mesélte, hogy Csabdin Juhász Móric nemes ember kiment a határba. Ketten mentek egy barátjával lovon. A mezőn dolgozott egy robotos család. Apa, anya, fiú.

²³ Ugyanott 62. old.

²⁴ Ugyanott 126. old.

²⁵ Ugyanott 289. old.

– Elhiszed-e – mondta Juhász Móric a komájának –, hogy kilövök egyet a három közül?

– Ugyan miért tennél már ilyen bolondot! – így szólt a koma. De Juhász Móric fogta a puskáját és rálőtt a közbül eső asszonyemberre. Az úgy felbukfencezett, mint a nyúl. Akkor nagyot nevetett Juhász Móric, s meg is fizette a három forintot a bőrért. El is temették az asszonyt, oszt el lett felejtve az egész. Bizony, ha nemesnek útjában állott a paraszt, s nem tért ki azonnal a kocsija elöl, úgy hátába vágott az ostorral, hogy felrepedt a bőre. De mikor éjszaka egy sötét soron elkaptak egy nemeset, favellával úgy fejbeverték, hogy meg se nyekkent."

A földesurak jobbágyaikkal szemben gyakran a „jó gazda” szerepében tüntették fel magukat. Kovács István bicskei kovácsmester alábbi története is ezt jelzi: „A mi grófunk bizony nem volt rossz ember. Öregapám mesélte, hogy a lopásért meg a tilosba járásért (halászás, vadászás) kalodába tették az embert. Volt akkoriban a faluban egy nagyon öreg ember, Bőcs Mihálynak hívták. Már egyszer megjárta, mert kalodába tették, hogy nyulat mert fogni. Egy nap meg elfogták a pandúrok, mert fát lopott az urasági szérűn. A gróf elé vezették, mivelhogy másodszori bűnös volt, s deresre szereték volna húzni. A gróf azt mondja neki:

– Hát Mihály bácsi, nem tudja maga, hogy nem szabad fát lopni?

– Hogyne tudnám én azt, kegyelmes gróf úr! De, ha enni kér az a tizenkét apróság, aki odahaza van, mit tegyek? Még kenyér sincs elég, hogy legalább azzal telnék a gyomruk. Hát mit tehessek? Vágjam le a két öklömet oszt azt adjam nekik? Hát kerítetem egy kis fát, hogy legalább tüzet rakjak vele.

– Dehát tűzből még nem lesz ennivaló, Mihály! – mondja a gróf.

– Hiszen tudom én azt, azért kerítettem hozzá még tegnap egy nyulat is!

Nagyot nevetett a gróf, hogy ilyen bölcsen válaszolt Bőcs Mihály, el is engedte neki a derest, pedig a nyulért is járt volna neki ugyan valóst. Hát ilyen ember volt akkor a Batthyány gróf”.

A jobbágyfelszabadítás emléke

A jobbágyfelszabadítás kihirdetéséről, a robot megszűnéséről és ennek megünnepléséről Nagy István a következőket hallotta nagyapjától: „1848. március 15-én még nem tudtak bizony semmit. Este bezörgetett a hajdú az ablakon:

– Holnap zabot vetünk!

Ki is mentek a határba, nagy köd volt, csak dél felé kezdett felszállni. Délben kijött egy Jansen nevű hajdú, elkiáltotta magát:

– Emberek, tudjátok-e mi az újság?

– Mi vóna? – kérdezte öregapám.

– Hát az, hogy megszűnt a robot!

Na volt erre nagy öröm. Volt aki azonmód hagyott mindent és hazament. De volt egy Horváth János nevű ember, az azt mondta:

– A zab el van vetve, leszántjuk, mert megeszik a csókák!

Tizenketten ott maradtak, köztük öregapám is. Le is szántották szépen. Délután ismét kijött a hajdú azzal, hogy a nagyasszony (Batthyányné) áldomást ad nekik a kastély udvarán. Dolog után be is tértek a kastélyba. Akkor már volt, aki nagyba ivott. Öregapámnak volt egy kis csutorája, azt merítette meg vagy háromszor, s lehajtotta mindenki egészségére. De mesélte, hogy aki telhetetlen volt, az beleszédült a hordóba, annyit ivott, s ha ki nem húzzák, beleveszett volna. Otthon a faluban már tánc volt meg mulatság. Öregszülém is úgy fogadta öregapámat:

– Hol tekergett ilyen soká? Az emberek már mind hazajöttek! Hát kend nem tudja, hogy megszűnt a robot!”

A jobbágyfelszabadítást és a szabadságharcot Eötvös Károly politikus-írónk gyerekefejjel Mezőszentgyörgyön élte át. A jobbágyrendszer eltörlésének örömeire falujában rendezett áldomásról 1905-ben megjelent *Nagy év* című könyvében így írt: „A falu napkeleti oldalán volt a nagy libalegelő. Ma már vályogvető gödrök fészke, akkor fényes színű zöld pázsit. Apám azt jelölte ki az áldomás színterétül. Gyönyörű szép májusi vasárnapon volt az ünnep. Nagy nemzeti lobogó a földbe tiltetve. Sátrak az úmők és a sütő-főző készségek számára. Ünneplő ruhájában a falu örege-apraja. Lelkes szavak az ajkakon; édes öröm, nemes vidámság az arcokon. Minő tünemény volt az, amikor az öreg nemes megölelte, megcsókolta kérés tenyerű jobbágyát! Édes fiam vagy ezentúl, nem cselédem!” A közelmúltban Sárbogárdon egy Dunaföldvárról származó múlt századi kéziratos füzetre bukkantunk. Ebből megtudjuk, hogy Dunaföldváron is hasonló népünnepelet rendeztek a jobbágyfelszabadítás örömeire. A jobbágyfelszabadítás eredményeit és problémáit Bicskén Kiss István így értékelte: „Negyvennyolc után azért mégis jobb világ jött a magyarra. A robot megszűnt, és ha le is verték Kossuthot, a jobbágyot felszabadították. Bizonyos határig mindenki szavazhatott. A *kócos* (kurta) nemesek nem sokat értek vele. Negyvennyolc után még kócosabbak lettek, még szegényebbek. Nem maradt jobbágyuk, oszt nem tudtak dolgozni, de azért nemzetes uraknak kellett szólítani őket továbbra is. Később kiadták a földjüket, hogy ne heverjen parlagon, felesbe. Úgy kapott öregapám is 7 hold földet egy csabdi nembestől felesbe művelni. A földosztást Batthyány már 46-ban kezdte és 48-ra be is fejezte. Akik először kaptak földet, jól jártak, mert akkor egy egész föld 960 ölet számolt. De a mérnök hamar rájött, ha így számolja, az uraságnak kevés marad. Hát a második osztásnál azzal indokolta, hogy jobb a föld a külső majorban, aztán ott egy egész földet már csak 720 öle számolt. Huncut volt az a mérnök is, meg volt kenve. Pedig nagy volt a bicskei határ, jutott volna abból mindenkinek, s még maradt volna elég is.”

Csákváron Sáfrány Mihály, az Esterházyak egykori jobbágya Károli Bibliájának üres lapjára ezt jegyezte fel a jobbágyfelszabadításról: „1848. esztendőben április 15. napján szabadult meg az magyar nemzet az sartz allol. Elmondhatjuk, bizonyára jó az Isten azokhoz, kit ötet hívják segítségül.”

Lukács László

Katona Gyula példás élete

1995. októberében volt 145 éve annak, hogy Katona Gyula volt '48-as honvédhadnagy megszabadult az osztrák hatóságok által végrehajtott megtorló intézkedés következményeitől: tisztí rangjától megfosztva, közlegényként kellett szolgálatot teljesítenie.

Katona Gyula '48-as honvédhadnagy, okl. mérnök, költő, műfordító, lapszerkesztő, vármegyei és városi főjegyző 1832. október 11-én született Döbrököz községben. 1898. január 3-án halt meg Zólyom szabad királyi városban. Az ottani temetőben alussza örök álmát.

Anyja Vajger Chaterina, apja Katona István volt, aki az Esterházy hercegi családnál szolgált. Szüleiről bővebb adatok nem állnak rendelkezésre. Az azonban bizonyos, hogy apja 1829. február 16-a és 1836. július 3-a között hercegi ispánként Döbröközön teljesített szolgálatot amit bizonyítanak a döbröközi római katolikus születési anyakönyvi bejegyzések.¹ Ugyanis Terézia Julianna nevű lánya 1829. február 16-án született Döbröközön és 1836. július 3-án keresztapja volt Patarnie Angelo császári és királyi káplár Chaterina nevű lányának, akit a döbröközi templomban kereszteltek meg. Döbröközi szolgálata azonban ennél hosszabb idejű lehetett.

¹ Döbröközi születési anyakönyvi bejegyzések: 16/1829, 29/1830, 73/1832, 16/1834, 73/1836;

Katona Gyula utalásaiból arra következtethetünk, hogy apját Döbröcközről Lévára helyezték.² Döbröcközön egy nádfedeles házban lakott, amely azon a telken állt, ahol ma a döbröcközi általános iskola épülete. Katona István – Gyula fia megszületése urán – egy keresztet állíttatott fel a döbröcközi Öreghegy tetején, amelyet a döbröcköziek később száz éves, vagy másképpen Katona-körösztnek neveztek. Katona ispánnak négy gyermeke született Döbröcközön. Az említettekén kívül István János, aki 1830. április 27-én, Johanna Klára pedig 1834. április 11-én látta meg a napvilágot. Mind a négy Katona-gyerek keresztszülei dr. Liebbald Gyuláné született Vajger Theresie és dr. Liebbald Gyula állatorvos, bölcséleti tudor, aki Morvaországból jött Magyarországra.

Katona Gyula tanulmányait valószínűleg Léván végezte. Neveltetése erősen hazafias tartalmú lehetett, hiszen a '48-as események hatására 1848. őszén önként beállt a haza védelmére a szerveződő honvéd haderőbe. Az alakulásban lévő Bars vármegyei 17. honvédszászlóaljban kezdte meg a katonai szolgálatát, őrmesteri rangban. Jól megállhatta a helyét, hiszen 1848. december 17-én kineveztek hadnaggyá.³ Ez nagy elismerés volt a számára, mivel nemrégien lépett be a 17. életévébe. Zászlóaljával végigharcolta a szabadságharcot, ott volt a világosi fegyverletételnél. Zászlóaljparancsnokai voltak: a pozsonyi születésű Pribék Ferenc őrnagy, a körmöcbányai születésű Bátorai Sulcz Bódog őrnagy, a későbbi ezredes és dandárok, a Somogy megyei Tapsonyban született Udvardy Péter őrnagy. Tábomokai voltak: Görgey Artúr altábornagy, Klapka György tábomok, Mészáros Lázár altábornagy és Nagysándor József tábomok.⁴ Résztvett a szabadságharc nevezetes csataiban, ütközeteiben: Budmémál, Szikszónál, Kassánál, Bodrogkeresztúrnál, Kápolnánál, Isaszegnél, Nagysallónál, Budavár visszavételénél, Vácánál, Miskolcánál. A bodrogkeresztúri csata (1849. I. 23.) után Bátorai Sulcz őrnagy a különleges dicséretet érdemlők között említette a nevét Klapka Györgyhez küldött jelentésében.⁵ A világosi fegyverletétel miatt nem lépett hatályba főhadnagyi kinevezése, noha az erre vonatkozó felterjesztés megtörtént.⁶

A dicsőséges magyar szabadságharc fiatal döbröcközi születésű tisztje Világos után – sokezer bajtársával együtt – számíthatott az osztrák császári hatóságok megtorlására. Megfosztották tiszti rangjától és 1850. februárjában besorozták közlegényként a császári és királyi 7. gyalogezredbe, ahonnan azonban még abban az évben, október 31-én – valószínűleg a fiatal kora miatt – leszerelték.⁷ Ekkor lépett a 18. életévébe és már tapasztalt katonaként visszatért a polgári életbe.

Ezután folytatta a szabadságharc miatt megszakított tanulmányait. 1853-ban a nagyhírű Institutum Geometricumban szerzett mérnöki diplomát.⁸ Ő volt az első olyan döbröcközi születésű ember, aki mérnöki képesítést szerzett. 1859-ben tért vissza a Felvidékre, a Garam völgyébe, amelyről az Údvözllet című verse tanúskodik. Ebben felidézte az ott töltött gyermekkorát és utalt arra, hogy nem ezen a szeretett tájon született. E motívumok megtalálhatók a Lévai várromon című versében is. A Gazdasági Lapok 1860: 45 és 47. számában megjelent írásával helyeselte és támogatta a Bars vármegyei Gazdasági Egyesület létrehozását, melynek fontosságával tisztában volt.

Nagy változásokat hozott életében az 1867. évi kiegyezés. 1867. május 28-án belépett az akkor megalakult Bars Vármegyei Honvédegyeletbe, melynek egy ideig a jegyzői tisztét is betöltötte.⁹ Még abban az évben megválasztották Bars vármegye aljegyző-

² *Údvözllet* és a *Lévai várrom* című műveiből.

³ Közlöny: 1848. XII. 195. sz.

⁴ *Bona Gábor*: Tábomokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1987. 42-62. old. és szóbeli közlése.

⁵ *Bátorai Sulcz Bódog*: Emlékirataim a szabadságharcról. Pest. 1870: 13, 15-19, 35. old.

⁶ *Bona Gábor* hadtörténész közlése.

⁷ *Bona Gábor* közlése.

⁸ *Fodor Ferenc*: Az Institutum Geometricum. Bp. 1955. 166. old.

⁹ *Mikár Zsigmond*: Honvéd Schematismus. Pest. 1869. 10. old.

jévé, majd pedig ugyanott főjegyzőként működött (1871-1878), tevékenysége alapján vezéregyéniségként jellemezték. 1878. január 3-án, az új főispán bizalmatlansága miatt lemondott a tisztségéről.¹⁰ Ezt követően elhagyta Bars vármegyét, először Nógrád, majd Zólyom vármegyében dolgozott mérnökként. 1887. októbere és 1888. májusa között felelős szerkesztője volt a Zólyomi Hírlapnak. Schneider Dezső, a következő felelős szerkesztő beköszöntőjében méltatta Katona Gyula érdemeit és szellemes írónak nevezte. Kérte, hogy maradjon továbbra is a lap munkatársa. E poszttól azért vált meg, mert megválasztották Zólyom szabad királyi város főjegyzőjévé. Ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte. Feladatait kiválóan ellátta. Jelentős szerepe volt a Zólyomvármegyei Régészeti Múzeum létrehozásában, melynek eredményeként gyors fejlődésnek indult a régészet Zólyom vármegyében.¹¹

Katona Gyula fiatal kora óta végzett szépirodalmi tevékenységet. Fordított Heine, Uhland és más költői műveket. Írt eredeti költeményeket tárcákat, amelyek hazafias és szerelmi jellegűek. Művei a Bars vármegye lapokban, a Napkelte, a Szépirodalmi Közlöny, a Divatcsarnok és a Hölgyfutár című lapokban jelentek meg neves költők, írók művei „társaságában”.¹²

Halála alkalmával a következő hivatalos közlemény jelent meg a Zólyomvármegyei Hírlap 1898. január 4-i számában: „Zólyom szabad királyi városnak képviselőtestülete és tisztikara fájdalmas érzéssel tudatja a város érdemes főjegyzőjének, tekintetes Katona Gyula úrnak f. évi január hó 3-án reggel 3 óraker, életének 65-ik évében, hosszabb szenvedés után történt gyászos elhunytát. A boldogultnak hült teteme 1898. évi január hó 4-én délután 3 óraker fog a római katolikus egyház szertartása szerint örök nyugalomra helyeztetni.” Később a lapban megjelent róla nekrológ is, melyben vázolták élettörténetét; méltatták közéleti, irodalmi, főjegyzői érdemeit. Megjegyezték, hogy csendes, jóra való ember volt, aki sok barátot mondhatott magáénak. Nőtlen lévén, család nem maradt utána.¹³

A mai döbröközi lakosok nem tudtak arról, hogy ott ilyen kiváló ember született. Nagyon megörültek, amikor a közelmúltban végzett kutató-munkám alapján beszéltem nekik róla. Megállapodtunk, hogy minden adandó alkalommal megemlékezünk róla, ápoljuk emlékét.¹⁴

Dr. Gelencsér Gyula

Egy mohi parasztdal titkairól

Gyakran találkozunk a szlovák, a magyar s a világsajtóban a Bars megyei Mohi névvel. Idült vitatárggyá e lerombolt felvidéki magyar református falut a kataszterébe ültetett szlovák atomerőmű ítélte.

A község, amelyet a közeli nyelvhatár mentén élő szlovákok a maguk nyelvén már a múlt századokban is Mochovcénak neveztek, Lévától légvonalban 12 km-re települt. Fényes Elek 1851-ben így írta le: „*Mohi (Mochovcze) magyar falu, Bars vmegyében, Uj-Barshoz 1 mfd., 65 kath., 572 ref., 3 evang. lak. Ref. anyatemplom. Van bora, fája, szénája, vizimalma. F. u. h. Eszterházy. Ut. p. Léva.*” Mohi népét az atomerőmű építése miatt zömmel Lévára költöztették, házaik lerombolták, építőanyagukat elárusították, csak a falu református temploma áll árván, enyészetre ítélve.

¹⁰ *Boroszkly Samu*: Bars vármegye. Bp. 1903. 437-438, 451-453.

¹¹ *Zólyomi Híradó*: 1887. X. 6. és 1888. VI. 3.; 1889. IV. 4, VI. 2;

¹² *Szinyei József*: Magyar írók... V. 1188. old.

¹³ Zólyomvármegyei Hírlap: 1898. I. 9.

¹⁴ *Gelencsér Gyula*: Katona Gyula '48-as honvédhadnagy emlékezete. Kézirat, 1995. (Egy példányt átadtam a döbröközi Általános Iskola igazgatójának.)

A hely említésekor a magyar népdalkincsben tájékozottabb emberek a Kodály által 1913-ban gyűjtött, szlovákos zenei szerkezetű, mindenképpen furcsa parasztdal jut eszébe:

*Hej a mohi heggy borának húsz forint az ára.
Ha a magyar bankó folyna, annyit adnék rája.
Ha én megválthatnám a Kossuth bankóját,
Mindjárt megölelném galambom dörékát.*

*Hej eladtam magyar pénzen virágszarvu ökröm.
Szántani kellene, nincs min szép telkem, örököm.
Sem ökör, sem bankó, hallod-é te Jankó,
Igen sok pénz nem jó, pallag a rozstalló.*

Kodály Zoltán A magyar népzene című könyvének (Bpest, Zeneműkiadó 1952) 485. példajaként olvashatjuk ezt a változatot. Elég talányos szöveg, próbáljuk magyarázni így is, amúgy is, de pontos eligazítást logikai elemzéssel nem találunk benne. Az ember azt hinné, hogy romlott vagy szlovákból fordított szöveggel állunk szemben. Történelmi forrásanyagra volt szükségünk a dal megnyugtató értelmezéséhez. A forrást a véletlen játszotta kezünkre.

Pár éve a Pozsony Megyei Levéltárban (ma: Štátny oblastný archív Bratislava) egy ismert kutató hívta föl a figyelmemet az ott őrzött ferences anyag egyik füzetsomójára, amely *Piry Cirjék János* 1848/49-es érsekújvári naplóját tartalmazza. A szerző ferenc-rendi szerzetes, az újvári algimnázium tanára, később a csallóközi Szent Antal kolostorának, majd a pesti ferences zárdának házfőnöke, Batthyány Lajos tetemének őrzője s az 1869-es temetési egyházi szónoke, a róla elnevezett kódexfoszlányok megtalálója, a ferences rendtartomány főnöke stb. Piry atya a forradalom és szabadságharc hónapjait túlnyomó részben Érsekújvárt élte meg, s örök hálára kötelezte utókorát azzal, hogy a tudomására jutott eseményeket, tapasztalatait és érzelmeit folyamatosan papírra vetette. A napló teljes szövegét a Csallóközi Kiskönyvtár keretében óhajtjuk megjelentetni, ezért itt részletesen nem foglalkozom vele, csak azokat a passzusait idézem, amelyek a Kodály gyűjtötte parasztdal titkait maradéktalanul megvilágítják.

1849. július 20-án került az írka lapjára: „*Kidobolták hogy minden ember a magyarbankókat 48. óra alatt a város házához vigye, különben haditörvény elé állítatik (...) A számtartótól 30 ft. az uraságtól (ti. az esztergomi érsektől) 900-t ragadt el a kapitány ingyen. Reiffot a kapitány megvagdalta a bankóért.*” Másnap, júl. 21-én: „*Ma volt a határidő a Magyarbankók behordására, a (!) Uraságtól legtöbb azután a Zárdától vitetett legtöbb (áthúzva: 364) f.p. s a várostól vittek negyvenet, összesen mintegy 4400 fót. Legtöbbet a takarék pénztárból. – Senki sem veté ki veszedelemre pénzét, bár mikint fenyegettessenek is!*” Végül július 22-én, a kézirat 123. oldalán ezt olvashatjuk: „*A magyarbankók a Lévai vásáron Jul. köz(epén) még kelendők lévén, Euból sokan mentek, s magyar pénzen ökröket vettek, párját 1000, v(agy) 1100 ft vo. a hitványát is 5-600 ft(ta)l. Most Euban egy fekete selyem kesz(kenő) 6 ft. p.*”

Íme, a dal meghökkentően pontos magyarázata: még a két szöveg szóhasználata is azonos. Ha Érsekújvárból is a lévai vásárba mentek ökrökért, hogyne mentek volna oda a közeli mohiak, hogy állataikon jó pénzért túladjanak. A nóta szerzőjéből az a pillanat váltotta ki a pusztá szóval ki sem fejezhető, zenébe kívánczó, keserve panaszt, amikor a lévai vásárban a Kossuth-bankók tartós értékében bízván túladot ökrein, talán éppen valamelyik szemfüles érsekújvári gazdának vagy tőzsérnek adta őket, de az osztrák-országi ellenforradalmi szövetség győzelmével a pénzt minden ellenszolgáltatás nélkül elkobozták és bezúzták, s így a mohi meg a többi Bars, Hon és Nyitra megyei parasztnak sem ökre, sem pénze nem maradt. Temérdek magya

fizetőeszköz vesztette el teljes értékét (így értjük meg az önmagában természetellenesen kicsengő mondatot: „Igen sok pénz nem jó”), a mohi szántók pedig igás állatok híján parlagon hevernek („pallag a rozstálló”). A nótaszöveg azt is elárulja, hogy a mohi paraszt nem szolgáltatta be Kossuth-bankóit, de megváltani nem lehet őket, s a szabadságharc bukásával az ő gazdasága is tönkre jutott.

Figyelmet érdemel, hogy Mohi népe 64 esztendő múltán is pontosan őrizte ezt az egykorú dalszövegbe zárt súlyos paraszti léthelyzetet.

Koncsol László

Húsvéti locsolóversek Csíkból

A húsvéti ünnepekörben legfontosabb szerepe a víznek volt, a víz külsőleg-belsőleg tisztító, gyógyító, termékenységvarázsló erejébe vetett hit alapján. Ehhez a hithez kapcsolódik a húsvéthétfői locsolás, öntözés is. Eleink valamikor vízbevető, vízbehányó hétfőnek nevezték húsvét hétfőjét, és joggal, hiszen ezek az elnevezések szemléletesen érzékeltették a locsolkodás egykori módját. Tudniillik, a lányokat sokszor tiltakozásuk ellenére is a patakhöz, folyóhoz, kúthoz, vályúhoz hurcolták a legények, s ott megmártották őket, vagy vederszám hordták rájuk a vizet. A szagos vízzel (rózsavízzel), kölnivel való locsolás és a locsolóversike újabb keletű szokás.

Az itt közölt húsvétköszöntők, locsoló évekerek néhány lelkes, néprajz iránt érdeklődő, csíkszeredai gimnázium tanuló saját gyűjtése. Ezek a népies alkotások részint az ünnepre emlékeztetnek, részint a locsolkodást emlegetik és jutalomként adott piros tojásra emlékeztetik a háziakat, a Jóistentől áldást, békességet kérve hajlékukra.

*Feltámadt a Jézus Krisztus mondják az írások,
Vízöntő hetfőre buzognak a patakok,
Eljöttem hozzátok ifjú létemre,
Hogy harmatot locsoljak egy szép növevőkre,
Mert ha meg nem locsolom ezen esztendőben,
Nem virágozik szépet nekünk következő évben.
Virágozzék szépet, ékes virágokat,
Nyerjen az égben fényes koszorúkat.*

Gyűjtötte: Nyíró Ibolya, Csíkszentgyörgy

*Immár a tavasznak megértük kezdetét,
Egy szép virágszálnak lássuk kellemetét,
Zöldellő ágai el ne hervadjanak,
Hogy nekünk szükségünkre meg is maradjanak
Eljöttem hozzátok ifjú létemre,
Hogy harmatot öntsek a tű szívetekre,
Mert ha meg nem öntlek ezen esztendőbe,
Szépet nem virágozik nekünk jövőendőbe.*

Gyűjtötte: Péli Valéria, Csíkszentimre

*Felsütött a húsvét fényes napsugára,
Minden kereszténynek háza ablakára,
Feltámadt a Jézus, nem maradt a sírban,
A neki készített hideg koporsóban.
Húsvét másodnapján az jutott eszembe,
Kölnis üvegemet veszem a kezembe,
Elindultam vele piros tojást szedni,
Hogyha adtok lányok, meg foglak öntözni.*

Gyűjtötte: Nyíró Ibolya, Csíkszentgyörgy

*Csillagos kisasszony, mit nézzs a szemembe?
Talán megszeretnél ifjú létemre?
Koppants kamarádba,
Hozz ki egy pár tojást, s tedd a tarisznyámba,
Egy pohár pálinkát es az üres luorkámba!*

Gyűjtötte: Gegő Ildikó, Csíkborszova

*Tavaly húsvétkor,
még nem volt kicsi székem,
Édesanyám tüzelte el,
az idei télen.
Egy év alatt nagyot nőtem,
kis székre sem állok,
innen lentről locsolgatok,
s csupa jót kívánok!*

Gyűjtötte: Vreucean Enikő, Csíkszereda

*Olyan kicsike vagyok,
szólni is alig tudok.
De mégis a Jézuskának
dicséretet mondok.
Nyissátok angyalok
menyország kapuját,
láthassam meg Krisztus koporsóját.
Kicsi leány, menj bé a kamrába,
hozz ki egy pár piros tojást
az én kicsi tarisznyámba!*

Gyűjtötte: Ambrus László, Gyimesfelsőlök

Volt egyszer egy ember,
messze lakott, messze,
ahonnan tavasszal
jön ide a fecske.
Jó volt az ember,
és mégis megölték,
igaz mondasáért
keresztre szegezték.
Három egész nap volt
eltemetve mélyen,
még az áldott nap is
megállott az égen.
Az igazság nem hal meg,
az igazság mindig él,
el-temetik,

de sírjából kikél.
Három nap múltából
sírjából föltámadt,
jőknak arcáról
oda lett a bánat.
Ezen az ünnepen
örüljön mindenki,
ne legyen köztetek
reménytelen senki!
Én is reménységgel
jöttem tihozzátok,
a versmondásért
piros tojást várok.

Gyűjtötte: Sebestyén Ágoston, Farkaslaka

Húsvét másodnapján,
régí szokás szerint,
Fogadják szívesen
az öntöző legényt.
Én még a legénységhez
igaz, kicsi vagyok,
De azért öntözőlegénynek
mégiscsak felcsapok.
Eszendő ilyenkor
megint csak itt vagyok,
Ha a locsolásért
piros tojást kapok.

Gyűjtötte: Nagy Gizella, Csikcsicsó

Gyönyörű a tavasz,
Mosolyog az élet,
Áldásokat integet
Az arany kikelet.
Föltámadt Krisztus,
Mondják az írások,
Vízöntő húsvétkor
Bugyognak a források.
Én is eljöttem hát
Ifjú létemre,
Hogy harmatot öntsek

E kis növendékere.
Öntözöm anyját
Kedves szép lányával,
Piros tojást várok,
Azt is csak párjával.

Gyűjtötte: Lőrinczi Tibor, Csíkszentdomokos

Itt a Húsvét, eljött végre,
a szép lányok öröme,
mert a lányok szép virágok,
Illatos víz illik rájuk.
Kis Húsvétkor nem locsolnak,
hervadt virág lesz már holnap.
Ne fuss el hát szép virágom,
a locsolásért tojást várok!

Gyűjtötte: Kopacz Mária, Csikcsicsó

Most jövök keresztül nagy hideg havason,
Tizenötödik napja, hogy mindig utazom.
A Jordán vizéből egy kis üveget hoztam,
Melyben az Úr Jézus – megkeresztelkedett.
Azt hallottam egy virágszál el akar hervadni,
megszabad-e locsolni?

Gyűjtötte: Timár Csaba, Gyimesfelsőlök

Egeknek szent Ura, legyen áldott neved,
Ki e szent ünnepet megérettünk engedted,
Bánatos idők közt örömet is adtál,
Húsvét ünnepére ismét eljuttattál.
Segélje az Isten kedves családjukat,
Hogy elvégezhessek a rájuk biztosságat.
Barázdák nyomát áldja meg áldással,
Házukat pedig tartós boldogsággal.
Házukra jobb jövőt, békét, szeretetet.
Vigasztald meg Uram, magyar népedet.
Küldd el szabadító szent Fiát a népnek.
Hogy vigaszt adjon a megsebzett szíveknek,
Hogy ünnepet üljünk ennek is a nevéni,
Mivel Krisztus Urunk feltámadt emléken.
Életünk hajója vihart ne szenvedjen.
S a szerencse partján vígan evezhessen.
Áldás és békeesség legyen hajlékukban,
Kérjük a Jóistent, hogy ezeket megadja.

Gyűjtötte: Elekes Nóra, Csíkszereda

Köszönöm leányok
szép tojás adását,
Áldja meg az Isten
e háznak gazdáját,
Ékes gazdasszonyát,
S ragyogó fátylakkal
rakja meg udvarát.

Gyűjtötte: Gegő Ildikó, Csikborzsova

Összeállította: Mirk László

EMLÉKEZZÜNK

A földvári fogolytábor

A hídvégi (Erdély, Kovászna megye) református egyházközség levéltárában találta meg a nemrég elhunyt dr. Binder Pál a közeli földvári (Brassó megye) hadifogolytáborban 1944/45 telén meghalt foglyok – és a halottak legalább egy részének – jegyzékét. A feljegyzéseket Lőrincz Árpád, egykori hídvégi református lelkész készítette. Aki temetett, Bardócz Mózes mezőbándi (Marso megye) plébános volt, maga is földvári „hadifogoly”, s ő maga is itt pusztult el – több túlélő vallomása szerint – 1945 tavaszán, a legyengült táborlakókat tizedelő tifuszban vagy vérhasban. Hogy kik és hányan sýnlődtek Földváron, hányan haltak itt meg, azt valószínűleg soha nem fogjuk tudni. A hídvégi névsor egyike a kevés hiteles korabeli feljegyzéseknek.

1944-ben az augusztus 23-i fordulatot követően, Románia átállt a Szövetségesek oldalára. Az Észak-Erdélybe benyomuló szovjet és román csapatok nyomában minden helységben megjelentek az 1940-es bécsi döntés előtti román közigazgatás – helyismerettel rendelkező – tisztségviselői. Egyik első ténykedésük a „hadifoglyok” begyűjtése volt. Elsősorban azoké a férfiaké, akik nem tartottak a visszavonuló magyar hadsereggel, hanem a front elvonulással hazatértek szülőfalujukba, városukba. Sok esetben velük azonos elbánásban részesültek soha fronton nem járt emberek is, olyanok akiket a visszatérő régi-áj hatóság önkénye talált valamilyen okból megbízhatatlannak. A legtöbb faluban név szerint kidoboltatták, kik azok, akiknek másnapra – 3-4 napi élelemmel ellátva – a helyi csendőrségen jelentkezniük kell, mert „terménybetakarításra” viszik őket. Akiket így elvittek, azoknak nagy része soha többé nem került haza.

A háromszéki, csíki vagy a Maros mentén emígy „begyűjtött” hadifoglyok egy része a földvári gyűjtőtáborba került. Itt eleinte a brassói sörgyár erjesztőmedencéiben szállásolták el őket (a sörgyár földvári irodáiban kapott helyet a táborparancsnokság), majd a foglyok számának növekedésével hosszú, földbe ásott, náddal fedett „szállás-helyeken”. A tábor helye: a vasútállomás és a község közötti sík terület volt. A földvári gyűjtőtáborból rendszeresen továbbították a foglyokat általában a focsan-i táborba, ahonnan Besszarábiába, a benderi (Tighina) nagy fogolytáborba kerültek, innen irányították át őket a Szovjetunió különböző munkatáborába. Földijeink közül a Kaukázusból tértek haza a negyvenes évek végén. Az elhurcoltak zöme azonban ott pusztult Földváron, Benderben, a Kaukázusban.

A túlzásfoltosság, a higénia hiánya, az alultápláltság következtében 1944 őszétől a földvári táborban tifuszbajrvány és vérhas szedte áldozatait. Túlélők mesélik: eleinte latrina sem volt a táborban. (A földvári tábor még életben levő foglyainak visszaemlékezéseiről, a kiállott szenvedésekről Daróczy Ferenc közöl dokumentumriportot a Háromszék című lap 1993. május-júliusi számaiban.) „Tisztálkodni” vagy háromszor nyílt lehetőség: a foglyok csoportjait kivezényelték a vasútállomásra, s egy vagonból vízzel locsolták őket. Élelmezésüket a végletekig „racionalizálták”: reggel „teát”, ebédre burgonyalevest, s napi öt deka (!) kenyeret kaptak.

A Szabad Szó című lap 1945. február 22-i számában riportot közölt *Hatezer magyar internált és hadifogoly sorsa a földvári táborban* címmel. A helyszínen járt riporter (Szabó Zoltán) becslése szerint a foglyoknak legalább a fele beteg.

Nagyjából ugyanakkor a Magyar Népi Szövetség táviratban fordult demokratikus „politikai szövetségeseihez” (1945. február 19-én), a Demokratikus Arcvonal Tanácsá-

hoz és a Miniszterelnökséghez a földvári táborban „fogolynak nyilvánított magyarok ügyében”. Március 19-én a nemrég hivatalba lépett Groza-kormány nemzetiségi minisztere, Vlădescu-Răcoasa a földvári táborba látogatott és bejelentette az Erdély különböző részeiből ártatlanul idehurcoltak azonnali (március 21-i kezdettel történő) hazabocsátását. A tábor kapui – részben – megnyíltak. Ennek ellenére a tömeges elhalálozásoknak – mint a hidvégi lelkes feljegyzéséből kitűnik – még nem lett vége Groza-kormány 1945 júliusi katonai közkegyelmi rendeletének dacára. Októberben Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség elnöke táviratban arra kérte a kormányfőt, intézkedjék, hogy e rendeletet vonatkoztassák a földvári tábor még mindig fogva tartott 120 magyar foglyára is.

Ma már csaknem lehetetlen megállapítani, a foglyok közül ki pusztult el itt, és ki Focșani-ban, Benderben vagy a Szovjetunió más részein. Néhány (ma is élő) egykori fogolynak sikerült megszöknie innen: éjszaka a szögesdrót-kerítés alatt sikerült átcsúszni, s az Olt-part közel volt. Volt, akit az otthonmaradottak „váltottak ki”: egy visszaemlékező elmondotta, érte két ökor árát fizették ki a táborparancsnoknak.

Idősebb helybéliek még emlékeznek: a tömegsírok helyét a síkon utóbb felszántották. A feljebb, a hegyoldalba temettek sírjai nem látszanak: a közelben tömbházak épültek, az egykori sírokat törmelék borítja.¹

Balázs János

HÍREK

Sajónémeti házi múzeum

Sajónémeti község polgármestere, Kövér József évtizedek óta gyűjti, menti a faluban fellelhető régiségeket. A Petőfi utca fölötti Méhes-oldalában épített borházának előtere valóságos múzeum. Hogy mi minden van itt, hosszú lenne felsorolni. Csupán ízelítőül néhány tárgy: kovapisztoly, palatábla, bronzkori használati tárgyak, terítők, kulacsok, imakönyvek, petróleumlámpák, címerek, tükrök, fókók, szobrok, fafaragások, régi pénzek, csecses korszók, csengők, kürtök, bányáslámpák, hordók, bútorok, vad-disznóagarak, karikás ostorok, katonai sisakok, szuronyok, kardok. A borospincét Kövér József szülei építették 1935-ben, a pince előtere, a borház 1964-ben készült.

A balassagyarmati honismereti kör

meghívására az ózdi Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Lajos Árpád honismereti körének hét tagú küldöttsége látogatott el a testvérszervezethez.

Az ózdiakat *Kovalcsik András* ny. tanár a honismereti kör elnöke köszöntötte, majd a vendégek a helyiek többrendezvényén vettek részt. A látogatás folyamán *Nagy Károly* az ózdi kör vezetője, helytörténész egy szép amforát ajándékozott a helyi honismereti körnek. A látogatás végén *Kovalcsik András* szólt a két kör között évekkal ezelőtt kialakult kapcsolat jelentőségéről s ígéretet tett annak további fenntartására, elmélyítésére.

Kerekgyártó Mihály

¹ A cikk megjelent a Brassói lapok 1994. IX. 30. számában, ahol kiegészítésül *dr. Binder Pál* közli 171, a táborban elpusztult, neve után itélve tulnyomó többségében magyar személy nevét. (*Szerk.*)

Szászrégen rövid históriája

Szászrégen (Reghin) Maros megyében, az Erdélyi-medence északkeleti felén, a Mezőség peremén, a Görgényi-havasok aljában, a Maros és Görgény folyó összefolyásánál fekszik; a hegy (Kelemen- és Görgényi-havasok) és dombvidék találkozása mentén fontos közlekedési utak kereszteződésénél alakult ki. A várost északon Marosfelfalu (Suseni), északnyugaton Dedrád (Dedrad), Széplak (Goreni), keleten Alsóidecs (Ideciu de Jos), Görényoroszfalu (Solovăstru), Görénysóakna (Jabenita), délen Petele (Petelea), Vajdaszentivány (Voivodeni), nyugaton pedig Beresztelke (Breaza) és Szentandrás (Sântu) helységek határolják.

A helységet nyugaton a Bodogály-, a Kosár-, a Kerek-, a Fritsh- és a Hédeleerdő övezi. A várostól délre a termékeny Marostere tárul fel, amellyel keletről a Görényi-havasok nyúlványai határosak; előterükben a Mocsárerdő és a görgényszentimrei Rákóczi-hegy található, mögöttük a Kereszt-hegy és a Mezőhavas sötétlik. E pompás tájképet a Rákóczi-hegytől északra lévő Nyerges-hegy és a Kelemen-havasok zárják be. Ezen gyönyörű keret közepén fekszik a két egymással összeépült Régen: Szászrégen, a város déli, Magyarrégen pedig az északi részén található.

Szászrégen régmúlt időkre tekint vissza. Feltételezik, hogy a római korszakban (106-274) erődítmény állott a mai evangélikus temető helyén, hiszen elődeink ezt a helyet „Várhegy-Burgriech”-nek nevezték. A rómaiak jelenlétéről tanúskodnak a Régenben és környékén talált pénzletek, a castrumok és a kőburkolatú római út maradványai. A hagyomány szerint a római telepnek a neve – ahol ma Szászrégen fekszik – Rucunium volt. Régen és környéke a magyar feudális állam keretében királyi föld volt; a közeli Görgényszentimrén királyi vár létezett. A XII. században, II. Géza király uralkodása idején, Németország déli részéből német telepeseket fogadtak be erre a vidékre. Első írásos említése – REGUN – néven 1228-ban történik, amikor II. Endre király a Gertrud elleni összeesküvésben részt vett Simon bántól elkobozott Régen környéki birtokokat a Tomaj-nembeli Dénes tárnokmester-

Szászrégeni evangélikus templom

nek ajándékozta. A birtok határleírásánál szerepel Régen neve is.¹ „Magyarrégenről mint különálló településről 1358-ban történik említés.”²

Szászrégen nevével 1228 után már gyakrabban találkozunk. 1241-ben és 1285-ben a mongolok dúlták fel, nagy anyagi, valamint emberveszteséget okozva.³ Egy fennmaradt monda szerint a város jámbor polgárai úgy akarták meglágyítani a mongolok szívét, hogy processziós menetben indultak elébük. Szent András község határában találkoztak a templomi zászlók alatt haladó régeniek a mongolokkal, akik irtalmatlanul lemészárolták az egész tömeget. Ma is mutogatnak a Lucapatak mentén egy helyet, ahol „a régi Szászrégen el van temetve”.

1330-ban egyházi dékánátus, 1332-ben pedig egyházi káptalan székhelye, melynek kilenc helység vallási közössége tizedet fizetett.⁴ 1330-ban felépítik a gótikus stílusú templomát, mely a reformáció idején, 1551-ben, evangélikus (lutheránus) templommá alakult. A templom építési évről a vakolat alól előkerült emléktábla értesít. A táblán a következő latin nyelvű felirat olvasható: Épült az Úrnak 1330-as évében, Mária tiszteletére, Miklós plébános idejében, Tamás mester, az egyház patrónusa közreműködésével. Az emléktábla feliratán olvasható Tamás mester, az egyház patrónusa, a templom építtetője – Entz Géza művészettörténész szerint – azonos azzal a Losonczy Bánffy Tamás kegyúrral, nagybirtokossal, akinek a középkorban Szászrégen környékén nagy kiterjedésű földbirtokai voltak.⁵

A XV. századtól kezdve növekedett a város gazdasági, társadalmi és kulturális szerepe. A helységet 1427-től kezdve már vásárhelyként említik az oklevelek.⁶ A korabeli írások említik Régen első latin nyelvű iskoláját is, melyet a szászok létesítettek. Erről egy 1483-ból származó dokumentum tájékoztat.⁷

A XVI. és a XVII. században többször feldúlták és kifosztották az ellenséges hadak: 1564-ben Miksa császár, 1603-ban Básta hadai, míg 1661-ben a törökök portyázó seregei pusztították, viszontagságos története ellenére tovább tartott fejlődése.⁸

Egy ízben színhelye volt az erdélyi diéta fejedelmválasztó gyűlésének is. Barcsai Ákos lemondatása után, 1660 decemberében a diéta tagjai Kemény Jánost Régenben választották fejedelmmé. Ő ezt a tisztséget a nagyszőlősi ütközetig (1662. jan. 23.) töltötte be.⁹

A kézművesség fejlődésével, a mesterek szakmai szervezeteket, céheket létesítettek. Mivel a régeni kézművesek száma a XVI. században még csekély volt, érdekeik vé-

¹ *Documente privind istoria României*. Seria C. Transilvania I. 1075-1250. București, 1951. 232-234. old. – *Varjú Elemér*: Oklevéltár a Tomaj-nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez. I. 1214-1457. Budapest, 1908. 3-6 old. – *Ádám Dankanits*: Cele mai vechi documente referitoare la părțile Mureșene. Studii și materiale. Vol III-IV. Tg.Mureș, 1972. 159-165. old.

² *Documenta Romaniae Historica*. Seria C. Transilvania XI. 1356-1360. București, 1981. 255. old.

³ *Urmánczy Nándor*: Szászrégen és vidéke. Erdély. 1896. 1-2 sz. 84. old.

⁴ *Thomas Nägler*: Așezarea sașilor în Transilvania. București, 1981. 274. old.

⁵ 1319-ben a Bánffyok Torda megyei birtokukon megosztottak, mégpedig úgy, hogy Losonczy Dénes fiai közül Tamás kapta Régent és környékét. Tamás mester – a Tomaj nemzetségbeli Dénes nádor unokája – Torda megyei birtokközpontjában, Régenben, 1330-ban plébánia templomot emelt. *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. Bp. 1987. 306-307. old.

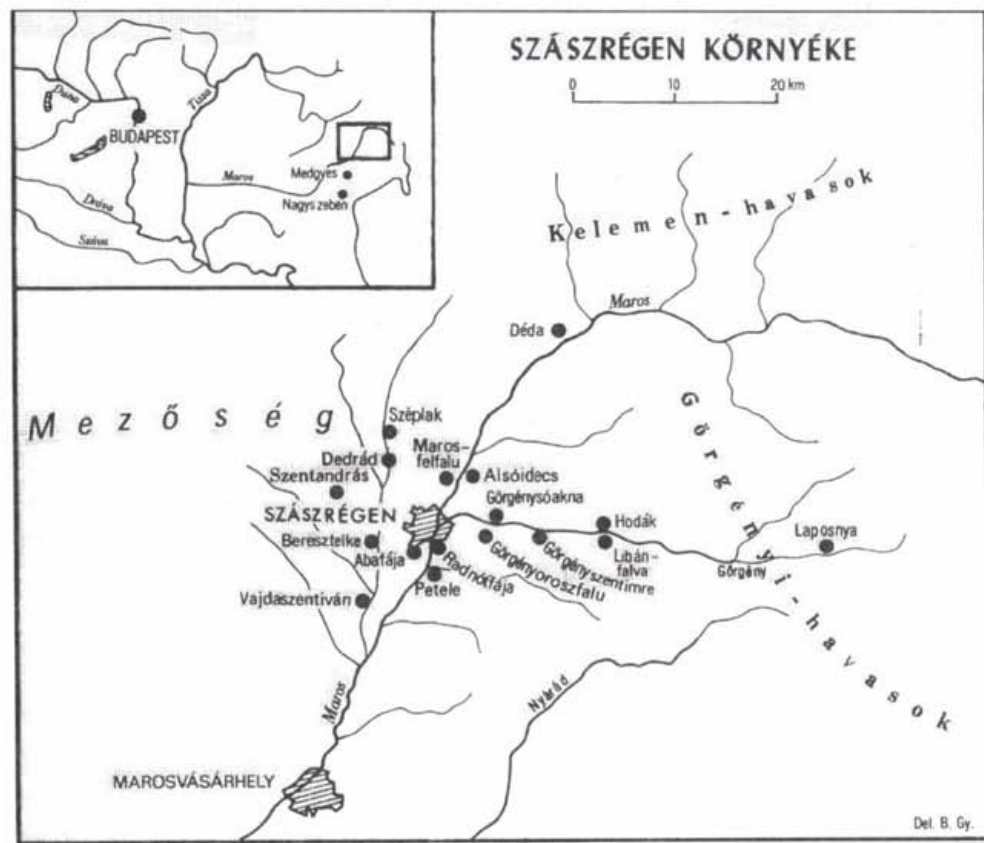
⁶ *G. Gündisch*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Sibiu, 1937. IV. 322. old.

⁷ *Szebeni Állami Levéltár*. LL szekrény. 247.

⁸ *Székelyszőlő írásban és képekben*. Szerk: *Dávid József* Bp. 1941. 166. old.

⁹ *Kelemen Lajos*: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1982. 192. old.

delmére vegyes céhekbe tömörültek. A kézművesség fejlődésével, a kézművesek számának növekedésével a XVI. század második felében létrejöttek az ugyanolyan mesterséget folytató kézművesek önálló szervezetei. 1570-ben megalakult a mészárosok, 1662-ben a tímárok, 1681-ben a szíjgyártók és a csizmadiák céhe.¹⁰ Az utóbbiak 1725-ben különváltak és önálló céhalapítási jogot kaptak.¹¹ 1728-ban megalakult az asztaloscéh.¹² A XVIII. században tovább sokasodtak a mesterségek és megnövekedett a céhek száma. A mesterségek elszaporodása és a Szászrégenben gyakorolt mesterségek sokfélesége kitűnik egy 1749-ben készített összeírásból.¹³ Az összeírás szerint a városban ekkor tizenhét céh létezett, 202 mesterrel. Közülük a tímárok (36 mester), a csizmadiák (34 mester) és a szűcsök (17 mester) szakmai szervezete volt a legnagyobb. A céhek kézművesei termékeikkel elsősorban a város és a környező helységek lakóit látták el, de áruikkal jelen voltak a távolabbi vidékek piacain is. A város kézműveseinek Nagyszébenben, Medgyesen és Erdély más központjaiban is voltak elárúsító helyeik.

A város fejlődése nem volt zavartalan. Időnként pestis- (1661, 1719), kolerajárványok (1831-35) és egyéb természeti csapások sújtották a város lakosságát.¹⁴

¹⁰ *Francisc Tina*: Din istoria Reghinului. Vatra. Serie Nouă (1971). Anul IX. Nr. 96. old.

¹¹ *Traugott Schwab*: *Zunftgeschichte der Stadt Sächsisch-Regen*. (Kézirat)

¹² *Kelemen Lajos*: *Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest. 1977. 242. old.

¹³ *Conscriptio cehalistarum oppidi Sz. Regen de anno 1749*. Kolozsvári Állami Levéltár. Torda vármegye levéltára. IV/1. 1356.

¹⁴ *Fabian Veronica*: *Geschichte der deutschen Schule von Sächsisch-Regen zwischen 1864-1915*. (Szakdolgozat)

1810-ben a városban postahivatal létesült. 1839-ben megalakult a városi rendőrség.¹⁵

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc viharos eseményei Szászrégent sem hagyták érintetlenül. A forradalmi erők széthúzása súlyos károkat okozott a forradalomnak, amely Európában legtovább vívta élet-halálküzdelmét. Ennek egyik példája a várost megszálló székely csapatok és a helybeli szászok között támadt konfliktus is, amely katasztrófához vezetett. Az ellenségeskedés következményeként a város 1848. november 2-án a lángok martaléka lett. Ez alkalommal, többek között, 397 polgári ház, az evangélikus és a katolikus templom, az ev. papilak, az ev. Fiúiskola, a Városháza, a Katonai kórház, a Sörház, a Fogház, egy híd is leégett. Az anyagi kár értéke 1 582 858 forintra tehető.¹⁶

A kapitalista termelési viszonyok elterjedése serkentőleg hatott a város gazdaságára, ipari és kereskedelmi tevékenységére. A gazdasági fellendülés nyomán Régen a Felső-Maros vidék egyik ipari és kereskedelmi központja lett. E szerepének elismeréseként 1863-ban szabad királyi jogú várossá nyilvánították.¹⁷ Két járásnak és 66 falunak lett a központja: az alsó járáshoz 41, a felsőhöz 25 falu tartozott. 1872-ben törvényhatósági joggal ruházták fel. Ezt a jogát az 1876. XX. tc. értelmében megszüntették és az akkori Maros-Torda vármegyéhez tartozó rendezett tanácsú várossá nyilvánították.¹⁸

Szászrégen főtere (1941)

A múlt század végén a város fejlődését kedvezően befolyásolta a Maroson és a Görgény folyón zajló tutajozás, a Marosvásárhely – Régen (1885), majd Régen és Déda (1905) közti vasútvonal megépítése. A várost érintő vasúthálózat 1905-ben a laposnya erdőségek irányába kisvasúttal bővült. A XIX. század hetedik évtizedétől kezdve Szászrégenben fűrészgyárak (a herbusi kétkeretes fűrészüzem, az első szászrégen tutajkereskedő társulat gőzfűrészgyára, Schwartz Mendel fűrészgyára, Müller János gőzfűrészgyára, a Foresta) és szeszgyárak (Krausz János, Farkas Mendel, Klosz Sámuel Kosch és Schobel szeszgyára) létesültek.

¹⁵ Ugyanott

¹⁶ *Ernst H. Philippi – Wigant Weltzer: Sächsisch-Regen die Stadt am Berge.* Bochum 1991. 297.

¹⁷ *Mihai Szabó: Dezvoltarea urbanistică și organizarea teritoriului orașului Reghin.* Stud și comunicări. Reghin, 1982. 31. old.

¹⁸ *Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve.* Bp. 1912. 124. old.

A gyáripar fejlődése, a kisvállalatok számának növekedése ellenére, a város gazdasági életében továbbra is a kisiparé marad a legfontosabb szerep. 1900-ban Régen 6552 lakosából 3504 személy tartozott iparos családdhoz, a lakosság 53,5%-a¹⁹. A kisiparosok száma ekkor 677 személy volt, az összes iparosok 97,6%-a.²⁰

A helységben espereskedett 1784 és 1789 között Petru Maior román történész és nyelvész az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) egyik képviselője. Itt született Joseph Haltrich és Koós Ferenc, a XIX. századi Régen két kiválósága. Joseph Haltrich (1822-1886) néprajzi és tudományos tevékenységével tűnt ki. Megírta a város történetét: *Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit den letzten hundert Jahren* címmel (1857). Koós Ferenc (1828-1905) református lelkész, pedagógus és közíró, *Életem és emlékeim 1828-1890* című művében értékes adatokat találunk Szászrégen múltjáról.

Rajtuk kívül a város kiemelkedő művelődéstörténeti személyiségei közé tartozik: Patriciu Barbu, Alexandru Ceușianu, Abafáji Gyulai Pál, Wilhelm Hellwig, Georg Keintzel, Gustav Adolf Kinn, Máncz János, Augustin Maior, Meltzl Hugo, Ariton Popa, Rudolf Wagner Regeny és mások. Régebb a város lakói vallási felekezetek alapján létesítettek iskolákat. A település legrégebb iskoláját a szászok létesítették, 1483-ban. Latin nyelvű iskola volt. Tanítója a Bártfán született Mathias Wallasch volt.²¹ A Szászrégeni Ág. Ev. Algimnázium 1861-ben nyílt meg. A következő években 1864-ig négy osztályra bővült. Így is maradt, felső tagozat nem nyílt. Akkor az iskola reálgimnáziumi jellegű volt, 1883-ban humán algimnáziummá alakult át, s így működött a világháború befejezéséig. 1929-ben a román középiskolai törvény értelmében és amiatt, hogy csökkent a tanulók létszáma az addigi fiúgimnázium koedukációs algimnáziummá vált. Az iskola alapítója és fenntartója a szászrégeni ág. ev. egyházközösség volt. Az iskola első igazgatója Wilhelm Hellwig aki az intézet alapításától 1906-ig vezette az iskolát. Az egyházközösség és az iskola igazgatójának érdeme, hogy az iskola 1894-ben egy tágas, korszerű új épületbe költözhetett. A következő iskolai igazgató dr. Gustav Kinn volt, aki 1906-tól 1931-ig vezette az iskolát. 1931 és 1944 között Schwab Traugott volt az igazgató.²² 1944-ben megszűnt a német nyelvű algimnázium. Ezután német nyelven már csak általános osztályok működnek a jelenlegi 5-ös számú általános iskola keretében.

A legrégebb magyar nyelvű ref. iskola Magyarrégenben létesült 1725-ben. A szászrégeni római kat. elemi iskola 1782-ben, míg a ref. iskola 1860-ban alakult.

Régenben az első román nyelvű iskola 1782-ben létesült. Dr. Ioan Rațiu szerint a Gheorghe Șincai által alapított iskolák között volt a régeni is.²³ A szász gimnáziumon kívül 1918-ban magyar nyelvű, a következő tanévben román nyelvű gimnázium nyílt. 1919-től 1940-ig, az iskola fennállásáig, ebben az iskolában összesen 2805 diák tanult.²⁴

A zsidó elemi iskola 1858-ban keletkezett, 10 tanulóval nyílt meg. 1866-ban indult be a II. osztálya. 1870-ben 23 növendéke volt, 2 tanerővel.²⁵

¹⁹ *Barabás Endre*. Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely város közgazdasági leírása. Bp. 1907. 90. old.

²⁰ Ugyanott, 89. old.

²¹ *Ioan Chiorean*: Școala orășenească din Reghin în contextul învățământului umanist din Transilvania. Reghinul cultural. II. Studii și articole. Tg-Mureș, 1990. 8. old.

²² *A Szászrégeni Ág. Ev. Német Koedukációs Algimnázium Évkönyve az 1941-42-es iskolai évről*. 1-19. old.

²³ *Albu Nicolae*: Istoria învățământului românesc din Transilvania pînă la 1800. Blaj, 1944. 254. old.

²⁴ *Mera Cornelia*: Istoria Liceului Petru Maior din Reghin între anii 1919-1948. (Szakdolgozat)

²⁵ *A Szászrégeni Római Katolikus Koedukált Gimnázium Évkönyve az 1941-42-es iskolai évről*. 3-9. oldal.

A kezdeti nehézségek ellenére, a XX. században Régenben is javultak az oktatás feltételei, s ez lehetővé tette az iskolai oktatás terjedését és színvonalának emelését. Az 1907-1908-as iskolai évben Régenben 9 iskola működött: 1 szász gimnázium, 1 iparostanonc, 7 elemi iskola és 1 óvoda. Az iskolákban összesen 1042 gyermek tanult, 44 tanügyi káder irányításával²⁶. A második világháború után tovább bővült Régen iskolahálózata. Az elemi iskolákon és az újjászervezett algimnáziumokon kívül, 1948-ban pedagógiai iskolák (tanítóképzők) létesültek. 1948-ban a Marosvásárhelyről Régenbe átköltöztetett magyar nyelvű tanítóképző az egykori törvényszék épületében, míg a román nyelvű, a szász gimnázium épületében kapott helyet. Az ötvenes évek közepe táján a pedagógiai iskolák átalakultak elméleti középiskolává.

A hajdani Szászrégen képe hasonló volt a többi középkori erdélyi városéhoz. Utcái keskenyek, kanyargósak, csatornázatlanok, piszkosak, kövezetlenek; melegben porosak, esőben sárosak voltak. A lépcsős építkezés következtében némely házak kiugrottak a sorból. Ezen az „összevisszaságon” változtatott az 1851-es esztendő, amikor főterét rendbehozták, piaccá alakították át. A város első járdája kb. 1815-ben készült.

A házak eleinte fából és vályogból épültek, szalmával és zsindegyel voltak befedve. Később – a többszöri tűzvész (1708, 1767, 1848) miatt – kő- és téglaházakat építettek, s ezeket bádoggal és cseréppel fedték be. A város lakóinak védelmét kőfal, a szászrégeni vár (Castrum Reghewen) biztosította, amelyet 1501-ben említenek először.²⁷ Honterus 1532-es térképe is castrumként mutatja, híres erődként, hegyes toronykapuval, két bástyával, valószínűleg két körfallal, amelyet egy árok is körülvelt. A kőfalon belül volt a papgazdaság, az iskola, belső oldalán az éléskamrák és ezek alatt a borpince. Feltételezhető, hogy az épületek mellett helyezték el a védelmi eszközöket, s amikor a béke veszélyben volt, a környékeliek minden javaikkal, élelemmel és takamánnyal itt találtak védelmet. Ez a vár a jelenlegi evangélikus templom körül levő, elég nagy kiterjedésű térséget fogta körül. Napjainkban a régi kőfalnak csak egy kis része látható, erre épült a papilak. Az 1950-es évek elején felszedték a főteret borító macskaköveket, parkot és aszfaltos utakat létesítettek. Leaszfaltozták a város főbb útvonalait, valamint azokat, amelyek az ipari negyedeket összekötik a város központjával.

Szászrégen lakói románok, magyarok, szászok és más nemzetiségűek. A lakosság száma és nemzetiségi megoszlása az idők folyamán a következőképpen alakult (fő):

Év	Románok	Magyarok	Szászok	Zsidók	Más nemzetiségű	Összesen
1857	893	865	3026	51	46	4881
1900	1009	2136	2939	449	11	6544
1930	1812	3570	2222	1556	130	9290
1948	3105	5471	405	476	15	9472
1956	7011	9635	496	536	412	18091
1966	11217	10920	459	68	559	23223 ²⁸
1977	–	–	–	–	29846 ²⁹	–
1992	24601	12471	346	–	1822 ³⁰	39240 ³¹

Bíró Donát

²⁶ *Thüring Gisztáv*: i.m. 470, 481. old.

²⁷ *Palkó Attila*: Adalékok Felső-Maros mente 14-15. századi történetéhez. Művelődés. 1994. április. 44. old.

²⁸ *Mihai Szabó*: Evoluția demografică. Reghin 1944-1970. Pagin din prezent. (Kézirat)

²⁹ Az 1977-es januári népszámlálás adata.

³⁰ Ebből 1790 fő cigány

³¹ *Municipiul Reghin 1994*. (A város municípiummá nyilvánításának (1994 nov.) alkalmával kiadott díszalbum.) 93. old.

Nagyatádi Szabó István

Nagyatádi Szabó István 1863. szeptember 17-én született a Somogy megyei Erdőcsokonyán (ma Csokonyavisonta). Édesapja féltelkes jobbágy volt. Tanítója – Szalóki Dániel – szerint „egész egyedülálló jelenség volt az iskolában”. A kölcsonkönyvtár legszorgalmasabb olvasója, „nagy fontoltsággal és választékosabban beszélt, mint sok kabátos ember fia”. A hat elemi és három ismétlőiskolai év elvégzése után szervezett iskolai oktatásban már nem vett részt. Politikai ellenfelei mégis nem egyszer megdöbbentek autodidakta módon szerzett szakismerete, műveltsége láttán.

1883-ban vonult be tényleges katonai szolgálatra a kaposvári 44. gyalogezredhez és annak budapesti zászlóaljánál töltötte le a három évet. Mint szakaszvezető szerelt le. Az akkor még „Fölső” Szabó Istvánnal nevezett fiatal férfi 1887. január 25-én kötött házasságot a 15 éves Peti Katalinnal. Sajat maga mondta: „Voltam én arató, részes cséplő, napszámos, fuvaros, árokhányó, erdei famunkás; munkáltam feles földet, réteket, szolgáltam robotot, együtt dolgoztam uradalmi cselédekkel s így sikerült birtokomat tehermentessé tenni és némileg gyarapítani. Voltam tűzoltóparancsnok, olvasóköri pénztáros, hitelszövetkezeti igazgatósági tag, községi elöljáró, fogyasztási adókezelő és községi bíró. 1904-ben lettem megyebizottsági tag. Gazdatársaim azzal a megbízatással láttak el, hogy puhatolózzam, mi az a törvényhatósági bizottság s igyekezzem ott az ő érdekeiket képviselni s számoljak be nekik mindarról, amit ott tapasztalok”.

A megyebizottsági tagság erőgyűjtésre, világnézetének kiszélesítésére is lehetőséget teremtett. Elméletileg itt jutott el arra a következtetésre, hogy a Függetlenségi Pártnak az 1848-as vívmányokhoz ragaszkodó eszmevilága nem alkalmas arra, hogy az ország jelentős néptömegét kitevő parasztság által feltett kérdésekre választ adjon. A parasztság ebben az időben két úton is kereste a választ saját problémáinak a megoldására. Az egyik az Alföldön szerveződő és Áchim L. András vezetésével 1906-ban megalakuló Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt, amely rövidesen egyesült a Várkonyi István vezette mozgalommal. A másik a Szabó István által vezetett és a Veszprém megyei Szentgálon 1909-ben megalakult mérsékeltliberalizmus irányzatú 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt. Ezt ugyan időben megelőzte a Somogy Megyei Kisgazdák Egyesületének 1908-ban történt megalakulása, ahol már körvonalazódtak a leendő párt programjai is.

Az 1908-as esztendő más szempontból is fontos esztendő volt Szabó István életében. Ugyanis 1908. augusztus 1-én – időközi választáson – választotta meg a nagyatádi választókerület – pártonkívüli programmal – országgyűlési képviselőnek. (Innen adódik a *Nagyatádi* elnevezés, hiszen a Képviselőházban több Szabó István volt és a választókerületük nevének előnévként való feltüntetésével különböztették meg őket egymástól.) Ez az időközi választás egyre jobban tömörítette a Somogy megyei kisgaz-

Csokonyavisontán 1994. október 29-én felavatott mellszobra, Sütő Ferenc alkotása

dákat Szabó István és a Kisgazdák Egyesülete köré, és sietette a megye parasztságának elszakadását a 48-as párttól.

Ez a folyamat vezetett el azután a Gazdapárt 1909. évi zászlóbontásához. Gyakorlatilag a Mohácsy Lajos által vezetett Veszprém megyei kisgazdák egyesületek a Somogy megyei kisgazdákkal és szerveződtek párttá, amelynek elnökévé Nagyatádi Szabó Istvánt választották. A legfontosabb, a legjelentősebb esemény a pártprogram megfogalmazása és elfogadása volt, amely komoly demokratikus törekvéseket fogalmazott meg és kijelentette, hogy elégedetlen az ország társadalmi és gazdasági berendezkedésével. Nagyon fontos pontja volt a programnak a nagybirtok-ellenesség kimondása, amely a parasztegység alapja lehetett volna. A nagybirtokok megrendszabályozását állami kártalanítás alapján képzelte el. Álláspontjuk szerint a nagybirtokrendszer bizonyos fokú korlátozása, ellenőrzött keretek közé szorítása előfeltétele a demokrácia kibontakozásának Magyarországon. Először nagyobb darab földet kell adni a parasztnak, másodsor az állami megváltást kell kilátásba helyezni, harmadszor pedig telepítést kell végrehajtani. Ez az az út, amit véleményük szerint az ország demokratikus átalakulása során meg kell tenni.

A párt megalakulása után elkezdődött a más pártokkal való egyesülések sorozata, aminek következtében Nagyatádi pártja országos párt lett. Ez a parlamentben nem tükröződött egyértelműen, hiszen az 1910-es választások során állított 18 jelöltből csak négy jelölt kapott mandátumot. Eszmei hatása azonban országszerte érezhető volt.

Király István történész e témát érintő elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy sem a Kisgazda Párt, sem Nagyatádi nem követelt egy olyan radikális agrárreformot, amelyben csak parasztbirtok létezett volna. 1848-tól pozícióikat jórészt megtartó földesúri gazdaságok elindultak a kapitalizálódás útján, de a természetes bérekért dolgozó cselédek, a technológiai újítások vontatott bevezetése, a gazdálkodás félféudális jellege, az akkumulált tőke hiánya erősen fékezte a modernizálódás ütemét.

Várkonyi István és Áchim L. András mozgalma megérezte, hogy az agrárreformot a századforduló után nem lehet ott kezdeni, ahol 1848-ban abbamaradt. A Kisgazda Párt csak a latifundiumokat, a nagy papi birtokokat és a falvakat fojtogató nagybirtokokat akarta felszámolni, a jól kezelt, mintagazdaságszerű birtokot nem akarta háborgatni. Az első világháború alatt, amikor az első földreform elgondolások kezdtek kialakulni, a mozgalom 2000 holdas felső határban jelölte meg a birtokmaximumot. A kisgazdaságok alapításának – Nagyatádi Szabó megfogalmazásában – az volt az előfeltétele, hogy a birtokot igénylő rendelkezzen induló tőkével. A földet nem ingyen, hanem megváltással akarták adni. Az első Kisgazda Párt tiszteletet érdemlő törekvése, hogy vigyázott a paraszti földszeretetének és termelési kedvének ébrentartására. Ez az óvatosabb polgárosodást követelő program nagyobb és szélesebb tömegeket nyert meg, mint Áchim programja – fejeződik be Király István gondolatmenete.

Nagyatádi ezzel a programmal maga mögé állította a kisgazdák tömegét. Ő volt az, aki a magyar történelemben először emelte politikai tényezővé a magyar parasztságot, akinek földreform-követelése a parlament számára is elfogadhatóvá vált. Követelésük különben azok ellen a nagybirtokosok ellen irányult, akiket a háború elvesztéséért okoltak. Ezeknek a követeléseknek a megfogalmazása egyben a parasztság politikai felkészítését is jelentette, hiszen nélkülük az 1918. évi őszirózsás forradalom tömegbázis nélkül maradt volna. De itt is történt változás. Míg a „hosszú XIX. század” fordulóján, az 1900-as évek elején a reformot békés eszközökkel kívánták végrehajtani és valamennyi mozgalom a demokrácia követelését tette központi kérdéssé, a háború végére megjelenik mind a parlamenti, mind az önkormányzati demokrácia követelése is a pártprogramban. Ez utóbbi már úgy, hogy a parasztság ennek első számú várományosa, míg az országgyűlésben minden társadalmi réteg képviselthetné magát. Ez azt is mutatja, hogy a parasztságot a nemzet legfontosabb alkotóelemének tekintette.

Jelentős mértékben hozzájárultak Nagyatádi földreformmal kapcsolatos nézeteinek a tisztázásához azok a viták, amelyek mind a képviselőházban, mind a politikai élet más területein és a sajtóban 1916-tól kezdve lezajlottak. Hetilapjában – a Magyar Lobogóban – is rendszeresen foglakozik ezzel a problémával. Ebben a vitában való aktív részvételének az lett az eredménye, hogy azok között a politikusok között tartották már számon, akik a nemzet egészét érintő problémák megoldására alkalmasakká váltak. Ezért az 1916-tól 1919-ig tartó időszakot tartjuk Nagyatádi politikai pályája tetőpontjának.

Nagyatádi Szabó István programjának központi kérdése mindvégig a földreform megvalósításának a követelése volt. Másik igen fontos és jelentős követelésének a közigazgatási reform tekinthető, amely az általános és titkos választójog követelésén alapult. Anagyatádi-féle Kisgazdapárt földreformja a kötött birtokok teljes, a világi birtokok 500 holdon felüli kisajátításával – az állami kisajátítási jog állandó fenntartása mellett – akarta a feudális viszonyok teljes felszámolását végrehajtani a birtokviszonyok demokratizálása mellett. Ugyanakkor a konzervatív szellemű Rubinek Gyula is „kiszivárogtatta” földreform elképzeléseit, ami korántsem volt annyira radikálisnak mondható, mint a Nagyatádié – pl. a nincstelenek számára csak 0,5 – 1 kat. hold földet szándékozott adni.

A nagybirtokos arisztokrácia többsége, bár a háború után maga is a földreform hívének mutatkozott, de végeredményben csak egy korlátozott földreform végrehajtásának kereste a lehetőségét, amit végül Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter megfogalmazásában meg is kapott, és amely végül kompromisszum megkötésére kényszerítette Nagyatádit, aki első lépésként 1920 júliusában módosította földreformprogramját. Ez is polgári demokratikus program volt, amely a megvalósítás során a parasztságnak is szánt szerepet. A kártalanítás azonban a parasztságot terhelte.

Nagyatádi módosított javaslatának megjelenésével az a furcsa helyzet állt elő, hogy ugyanannak a Teleki-kormánynak két minisztere is törvényjavaslatot terjesztett elő ugyanabban a témában. Ezt kiküszöbölendő egy négy – majd hat – tagú bizottságot hozott létre a kormány Teleki Pál vezetésével. Ez a bizottság egy paraszti vezetésű forradalmi megmozdulás kirobbanásának rémképével kényszerítette Nagyatádit a kompromisszum megkötésére. A már hat főre bővült bizottság megtárgyalta a két javaslat összeegyeztetésének konkrét kérdéseit – és ennek megfogalmazása során szenvedte Nagyatádi az igazi vereséget. A megegyezés sikertült, ám Nagyatádi kétségei nagyon indokoltak voltak a törvényjavaslat sorsát illetően. „...Sürgősen meg kell valósítani a kiadós földreformot, alapos, igazságos munkával, mert a rossz reform még nagyobb baj lehet, mint a semminő. ... Aki a vidéket ismeri, az tudja, hogy igazán itt az utolsó órája a birtokreform megoldásának...” (Nemzeti Újság, 1920. július 27.)

Nagyatádi Szabó István 1920. augusztus 15-én átvette Rubinek Gyulától a földművelésügyi tárcát és a Nemzetgyűlés szeptember 21-i ülésén nyújtotta be törvényjavaslatát. Hosszas vita után és kompromisszumok árán 1920. december 7-én került kihirdetésre, mint az 1920. évi XXXVI. törvénycikk a földbirtok helyesebb megoszlását szabályzó rendelkezésekről elnevezés alatt. Ez közhasználatú néven a „Nagyatádi-féle földreform”-ként került be a történelembe.

A törvénnyel kapcsolatos alkudozások során két dolog között választhatott Szabó István: vagy ellenzékbe vonul és várva a kedvező időt ismét előterjeszti programját, vagy törekvéseinek vereségét tudomásul véve – mentve a menthető – végrehajtja azt a földreformot, amelyre az adott körülmények között lehetősége van. Nagyatádi az utóbbit választotta. Mészáros Károly történész így fogalmazott: „Amit a múltbanéző Nagyatádi Szabó megtanult, így hangzott: 1849-1918-ig 70 év múlt el anélkül, hogy a nincstelen és törpebirtokos parasztok földéhségének enyhítésére és életszínvonalának emelésére bármilyen jelentős intézkedés is történt volna. Így az 1920-ban kínálkozó kis

lehetőséget: egy kis házhely és egy-két hold föld parcellázását a nincstelenek számára, Nagyatádi nem akarta elszalasztani. Ez a felfogás – emberileg bármennyire is érthető – az elfeladás útjára vitte a földreform ügyében Nagyatádit, az 1919 őszén még sokat ígérő birtokos paraszti mozgalom vezérét."

Annak ellenére, hogy 1924-ben már Nagyatádi nem számított komoly politikai tényezőnek, mint földművelésügyi miniszter jelentős életművet hozott létre. Csak az elfogultak mondhatták, hogy nincs gazdasági programja. Alig volt földművelésügyi miniszter, aki nehezebb viszonyok között, kevesebb anyagi erővel és rövidebb idő alatt annyit alkotott volna a miniszteri székben. Ezek közül a jelentősebbek: az Alföld fásításának megkezdése, magyaránú csatornarendszerek építésének megkezdése, a permetező öntözés bevezetése, nemesített gabona- és burgonyatőmag terjesztés a kisgazdák között, a mezőgazdasági kamarák felállításával törvényes képviselőhöz juttatta a mezőgazdaságot, a téli gazdasági iskolák megszerveztetése, a mezőgazdasági munkásság érdekében hozott törvényeivel egész Európát megelőzte, az új bortörvény bevezetése, az erdészeti igazgatás újjászervezése, a tejszövetkezeti hálózat felélesztése, a tönkrement magyar állattenyésztés az ő minisztersége alatt pótolta hiányait. Szabó István tudott tehát nagy reformmunkát végezni anélkül, hogy azzal valaha hivatkozott volna.

Pályája rendkívüli és szokatlan volt, hiszen egyszerű földművesből törvényhatósági bizottsági tag, országgyűlési képviselő, pártvezér és – Magyarországon, de Közép-Európában is először – miniszter lett. Amilyen anyagi háttérrel kezdte, azzal is végezte politikai pályáját.

„Pihenni megyek haza, mert nagyon fáradt vagyok.” – Ezekkel a szavakkal búcsúzott el közeli barátjától és munkatársától, dr. Schandl Károly államtitkáról. És pár nap múlva kis unokája, a hároméves Markó Pista találta meg az udvaron a súlyos agyvérzést kapott nagyapját. 1924. november elseje volt, reggel 8 óra előtt pár perccel. Délután 1 óra 20 perckor megszűnt szíve dobogni. 61 éves volt.

Történelmi szerepét és elhivatottságát így rajzolta meg Ravasz László református püspök a ravatalánál tartott gyászbeszédében: „Szerette a földet, mint minden magyar gazda, és nem magának szerette, hanem fajtájának. Szerette fajtáját, és a magyar gazda önrésztének emelésére, politikai súlyának gyarapítására senki annyit nem tett, mint ő. De azért sohasem izgatott. Nagyobb az erők fegyelmezésében, mint felindításában. Mindenki meg akarta őt nyerni, mindenki félre akarta őt tenni, de az ő pályája egyenes volt, mint a hivatása. Nemzeti csapás, hogy élete előbb végződött be, mint küldetése.”

Életműve, embersége tették méltóvá arra, hogy szobra a Földművelésügyi Minisztérium előtt álljon és hogy távolba néző tekintetével őrző gonddal figyelje unokái, dédunokái országépítő és nemzetfenntartó tevékenységét bent a Parlamentben. Maday Pál írja róla szóló költeményében: „Itt az ércgazda áll és várva vár.”

Sokan kérdezzük: Mire vár?!

Dr. Tolnay Gábor

Kis-Küküllő vidéki népzene

Abban a bizonyos 1989-es esztendőben ezzel a címmel szerettem volna megjelentetni a Kis-Küküllő menti Csáváson gyűjtött népzenei felvételeimből egy válogatást a bukaresti Electrecordnál. Kapcsolatom az akkori Románia egyetlen hanglemezgyárával 1985-ben kezdődött, amikor *Gyimesi népzene* címmel adtam közre hangzó felvételeket gyűjtéseimből. Ezt követte a *Sóvidéki*, majd a *Mezőkölpényi népzene*. A diktatúra utolsó évében a csávási anyagot az előzőkhöz hasonlóan szerkesztettem meg. Ekkor azonban már tilos volt írásban magyar helységneveket használni, s a lemezborítóra

tervezett kísérőszövegben ezt figyelembe kellett vennem. Az Electrecord szerkesztője átvette tőlem az anyagot, majd a nekik kiadott újabb rendelkezés értelmében a borítóról teljes egészében elhagyta a magyar szövegeket. A cím és a tartalomjegyzék román nyelven jelent meg, a kísérőszöveg fordításával viszont nem bíbelődtek, azt az én aláírással együtt kihagyták. Minderről természetesen engem előzetesen nem tájékoztattak. Az így megjelent borítóról nem derült ki, hogy eredeti népzenefelvételekről van szó, sem az, hogy ki szerkesztette az anyagot. A lemez ennek ellenére sikert aratott és rövid idő alatt eltűnt a piacról. Tekintettel arra, hogy a Magyar Művelődési Intézetben működő Néptáncosok Szakmai Háza és magánterjesztés útján a hanglemezből több száz példány Magyarországra is eljutott, úgy gondolom, nem lesz haszontalan a kihagyott kísérő szöveget külön megjelentetni, amely a lemezzel nem rendelkezők számára is nyújt egy dióhéjnyi tájékoztatót a vidék népzenejéről. A szöveget néhány jelentéktelen kiegészítéstől eltekintve változatlanul adom közre.

„Kis-Küküllő vidéke – ismeretlen föld” – így kezdi dr. Kós Károly e táj tárgyi népművészetét bemutató munkáját.¹ Megállapítását a vidék néprajzi értékeit föltáró szórványos és viszonylag kései gyűjtések, közlések felsorolásával indokolja. Elmondhatjuk, hogy a népzene- és néptáncgyűjtések vonatkozásában, egészen a közelmúltig, még kihangsúlyozottabb volt a tájegység fehér folt jellege. Az ide kapcsolódó kutatások történetét Martin György összegezte.²

Kriza János *Vadrózsák* című népköltési gyűjteménye,³ valamint Orbán Balázs nagy-szabású monográfiája⁴ a székelység népi kultúrájára korlátozódva, a Kis-Küküllő folyásának csak a felső szakaszára terjedt ki. A néprajzi szakirodalom *Kis-Küküllő vidékének* viszont a folyó középső és alsó völgyét tekinti, szakszemponatok alapján hozzávéve a Maros-Küküllő közét is egészen a két folyó egymásba torkollásáig. Így közel hatvan település vonható e viszonylag nagy táj körébe, amely néprajzilag három kisebb részre tagolódik. *Vízmelléknek* nevezik a tulajdonképpeni Kis-Küküllő mentét, *Felföld* vagy *Hegymegett* a neve a Malozsa és Szárazvám patakok völgyének, végül a Maros-Küküllő összefolyásának környéke képezi e népzene- és néptáncdialektus *nyugati részét*. Legkorábban az utóbbi terület táncairól és zenéjéről készült följegyzés Lázár István tollából, aki Bethlen-kollégiumi tanársága idején (1889-től kezdve) járta a Nagyenyed környéki falvakat.⁵ Néhány évvel később ugyaninnen közölt népköltészeti adatokat Mailand Oszkár, a román-magyar folklórkapcsolatok korabeli jeles kutatója.⁶ Ezzel meg is szakadt egy időre a gyűjtés fonala.

Bartók 1924-ben megjelent kimutatásában, amely az addig végzett magyar népzenei gyűjtéseket összesíti, egyetlen dallamot sem találunk erről a vidékről.⁷ A második világháború után Jagamas János vezetésével intézményes keretek között folytatott gyűjtőmunka a nyugati területről 153, a hegymegetti részről 54 dallamot hozott felszínre.

Mindebből három népdalgyűjteményben összesen 93 dal jelent meg nyomtatásban.⁸

¹ Dr. Kós Károly: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest, 1978.

² Martin György: *A Maros-Küküllő vidéki magyar táncdialektus*. Zenetudományi Dolgozatok. Budapest, 1982.

³ Újabb kiadása: *Kriza János: Vadrózsák*. Bukarest, 1975.

⁴ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból I-VI*. Pest, 1863-73.

⁵ Lázár István: *Alsó-Fehér vármegye magyar népe*. Nagy-Enyed, 1896.

⁶ Magyar Népköltési Gyűjtemény VII. Székelyföldi gyűjtés. Gyűjtőtől és szerkesztette Mailand Oszkár. Budapest, 1905.

⁷ Bartók Béla: *A magyar népdal*. Budapest, 1924.

⁸ Szenik Ilona – Almási István – Zsizsmann Ilona: *A lapádi erdő alatt*. Bukarest, 1957; Szegő Júlia – Sebestyén Dobó Klára: *Kötöttem bokrétát*. 150 népdal. Bukarest, 1958; Jagamas János – Faragó József: *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, 1974.

Jellegüknél fogva ezek a kiadványok nem tartalmazzak hangszeres dallamokat, amelyeknek kutatása később, a hatvanas években föllendülő néptáncgyűjtés szerves részeként kezdődött el. A hegymegetti rész néprajzi képének kirajzolásához Horváth István járult hozzá jelentősen írói falurajzával, amelyben a táncalkalmakról is találunk leírást.⁹ A szerző hangszalagra rögzítette a falu korabeli zenészeinek muzsikáját is, de ezt az anyagot nem foglalta kötetébe. Az első idevonatkozó hangszeres közléseket az erdélyi népzenei kiadványok közül a Hertea – Almási-féle gyűjteményben találjuk. Az abban közölt 5 táncdallam szintén a Hegymegettről való.¹⁰ Az ötvenes évektől kezdve Magyarországon kiadott gyűjteményes kötetekben található szórványos közlésekhez képest kiemelkedő jelentőségű a nyugati részhez tartozó egyik település dalait és táncait bemutató két kötet.¹¹

A fentiekből látható, hogy leginkább a *Vízmellék népzeneje* maradt ki a közlésekből, bár az utóbbi évtizedekben itt is járt gyűjtők (Almási István, Bandi Dezső, Demény Piroska, Kallós Zoltán, Lőrincz Lajos, Szabó Csaba, Szabó Éva, Szenik Ilona és diákjai). Ezért esett a választásom arra, hogy ezen a hanglemezen egy vízmelléki falu, *Csávás* (régiesen Szászcsávás, románul *Ceuaș*, németül *Grubendorf*) hagyományos háromtagú zenekara nyújtson ízelítőt a vidék hagyományaiból.¹² Tudni kell azonban, hogy a csávási zenészek mind a három kistáj falvaiban muzsikálnak, ismerik és betartják az alapjában egységes nagytáj népzenejében tapasztalható kisebb, aldialektális különbségeket. A több generációt átfogó csávási zenészdinasztiából a gyűjtés időpontjában legösszeforrottabb bandát szólaltattam meg. Tagjai: Jámbor István, „Dumnyező”¹³ Pista primás (sz. 1951), Mezei Ferenc „Csángáló”¹⁴ brácsás (sz. 1951) és Csányi Máttyás bőgős (sz. 1953.).

Akárcsak Erdély legtöbb részében, ebben a kisegyüttesben is a *hegedűre* jut a dallamhordozó szerep. Ez a hegedűjáték hangképzésben, vonókezelésben, díszítéstechnikában eltért a „klasszikus” (zeneiskolában tanított, valójában a későromantika korában lerögzült) szabályoktól, ami részben egy korábbi stílus továbbélésével, részben a tánchoz való maximális alkalmazkodással magyarázható. Elsődlegesen az utóbbi célt szolgálja a két kísérőhangszer is. A *brácsa*, amit *kontrának* is neveznek, három egy síkban fekvő húrral van ellátva, amelyek egyszerre szólalnak meg. Ennek a húrozásnak az eredetét még nem sikerült kideríteni, de megjegyzendő, hogy a középkori *rotta* nevű vonós hárfacitera húrjai ugyancsak egy síkban helyezkedtek el, s korabeli nyugat-európai ábrázolásokon láthatunk egyenes húr tartó lábbal ellátott, néha szintén csak három húrral felszerelt vonós hangszereket, például a XIII. századi Amiens-i székesegyház nyugati homlokzatán látható szoborkonzolon vagy a Santiago de Compostela-i dóm középső portáljének ívpárkányán (Matteo mester alkotása 1166-1188 körül).¹⁵

Amint a lemezfelvételen is hallható, a kontrakíséretben kizárólag dūr hármashangzatokat alkalmaznak. A *harmonizálás* vezérelve a dallami főhangokra épülő dūrak-

⁹ Horváth István: Magyarózdai toronyfalja. Bukarest, 1971.

¹⁰ Hertea Iosif – Almási István: 245 népi táncdallam. Csíkszereda, 1970.

¹¹ Kiss Lajos: Lőrinczréve népzeneje. Karsai Zsigmond dalai. Budapest, 1982; Karsai Zsigmond – Martin György: Lőrinczréve táncélete és táncai. Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 10. Budapest, 1989.

¹² A felvételeket Csáváson készítettem 1986. január 2-án és április 25-én. Ezúton mondok köszönetet a helyszínen nyújtott segítségért Dézsi Ferencnek és Szilágyi Pálnak.

¹³ A falubeliek szerint „istenien muzsikál” (vö.: román *Dumnezeu* 'Isten').

¹⁴ Kiskorában kövér volt és ezért imbolyogva járt (vö.: cigány *csang* 'térd').

¹⁵ Darvas Gábor: Évezredek hangszerei. Budapest, 1975:199; Gülke, Peter: Szerzetesek, polgárok, trubadúrok. A középkor zenéje. Budapest, 1979:118, 1213. kép.

kordok megszólaltatása. A bőgő is a dallam pillérhangjait húzza meg. Így az együtt-hangzás egyfajta mixtúrás heterofóniát eredményez.¹⁶ Ugyanebben a faluban ismeretes egy szájhagyományos énekes többszólamúság, amit egyházi népéneknek, névnap-köszöntők, kurucdalok és egyéb történelmi énekek mellett ezeknél régiesebb stílusú népdalokra is alkalmaznak. A jelenséget Szabó Csaba vizsgálta, megállapítva, hogy a XVIII. századi kollégiumi zene egy válfajának maradványáról van szó, amelyet diákok terjesztettek el falun, ahol hagyományossá vált.¹⁷

A hanglemezen közreadott dallamanyag a népéletben betöltött szerepét tekintve *tánczene*. Még a *Rákóczi-induló* is, mert régen a lakodalmi menettánc dallama volt, ugyanakkor a lányok *kimuzsikáltatására* és a táncalkalom befejeződésének jelezésére is használták. A táncok közül a *lassú* és *gyors csárdás*, a *szökő*, valamint a *sűrű verbunk* mindhárom kistájon ismert, de helyenként több más névváltozata van. Utóbbi a gyors legényesek típusába tartozik, a Vízmellék felső részén *sűrű verbunk*, alsó részén *magyaros*, a többi területen többnyire *pontozó* néven ismert. A *féloláhost* csak a Vízmelléken járták, míg a *lassú pontozó*, más néven *szegényes* vagy *vénes*, pontosan erről a vidékről hiányzik. Érdekes, hogy a vízmelléki *lassú csárdás*nak két változata van, amelyeket *lassú* és *gyors* jelzőkkel különböztetnek meg, míg a köztudatban *gyors csárdás*ként ismert táncnak itt *szökő* a neve. A lemez első oldala külön mutatja be az egyes táncok zenéjét, a második oldal pedig a felső vízmelléki táncrendet (*párt*), vagyis a táncoknak a hagyomány által szentesített sorrendjét követi.

Mindegyik táncfajtaához számos *dallamot* szoktak játszani. Ezek közül a lemezen csak egy kisebb mennyiség került bemutatásra. A válogatást úgy végeztem, hogy túlnyomó többségbe kerüljenek a magyar népzene régi rétegeihez tartozó darabok. Ezeket belől föl kell hívnom a figyelmet az ún. *jaj-nótákra*. Kodály nyomán a szakirodalom azokat a dallamokat illeti ezzel a névvel, amelyek különböző bővülések által eltérnek népdalaink „szabályos” formáitól, s ezeket a bővült részeket az énekesek gyakran *aj-aj*, *jaj-jaj* vagy más szövegpótló szótagokra énekelik. Sokszor a bővülés minden dallamsort kétszeresére növel, miáltal egy dallamversszakra két szövegversszak is énekelhető. Jagamas János ezeket a bővült strófákat elsősorban a Mezőségre tartja jellemzőknek, ahol az általa vezetett kutatómunka nyomán 18 ilyen dallamra bukkantak, de megjegyzi: „A szórványos adatokból arra a föltevésre következtethetünk, hogy régebben másutt is léteztek.” Azt is megállapítja, hogy a Maros-Küküllő vidékén „a dallamok egy része [...] rokonságot mutat a mezőszéki jaj-nóta típusaival”.¹⁸

Szólnom kell még a lemez első oldalának utolsó dallamáról (5), amelyet Csáváson leginkább az *Agásztetőn megfűtták a trombitát* kezdetű szöveggel énekelik. Hangszeres előadásban, hegedű és bőgő nélkül, csak a háromhúros brácsával szokták játszani úgy, hogy az akkordok közül kihallatszodjék a dallamvonal. Az adatközlő így nyilatkozott róla: „A vén nagytatámtól, a vén Kráncitól [tanultam]... Prímás vó't, de amikő' valaki kevetelte, e'vette [a háromhúros brácsát] s e'jácotta úgy, me' ő tutta, s ő szerette eszt a nótát... Úgy kevetelték a csávási népek [csak kontrávall]... kérték, táncoltak, szerették... reggel felé mikor elbomlott a vendégség”.¹⁹

Pávai István

¹⁶ Bővebben lásd: Pávai István: Népi harmóniavilág I-III. Művelődés 1979/12, 1980/1-2.

¹⁷ Szabó Csaba: A szászcsávási hagyományos harmónia. Zenetudományi Írások. Bukarest, 1977.

¹⁸ Jagamas János: Adatok a romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez. Zenetudományi Írások. Bukarest, 1977.

¹⁹ A dallampélda első közlése: Pávai István: A moldvai és az erdélyi magyarság népi tánczenéje. Budapest, 1993. 143. sz. A kihallászó dallamhangokat rombusz alakú kottafejek jelzik.

A HONISMERET FORRÁSAI

„Nép- és tájisme” a Vasárnapi Újság első négy évfolyamában (1854-1857)

Az önkényuralom első éveitől jól érzékelhető, határozott törekvés bontakozott ki, hogy az olvasásnak – újságoknak, könyveknek, kalendáriumoknak – mind nagyobb rétegeket nyerjenek meg, a nyomtatott betűvel élők körét kiterjesszék. Az olvasók számának gyarapodása természetesen a kiadók elsőrendű üzleti érdeke volt, de ez találkozott a korszak értelmiségeinek céljával, hogy a mind többekhez eljutó írott szót ismeretterjesztési, felvilágosítási, nevelési célokra használják fel. Korabeli kifejezéssel ezt az irányzatot „népirodalomnak” is nevezték.¹ Világos után a népnevelő célokhoz társult és erőteljes szerepet kapott a nemzeti öntudat fenntartása, erősítése. E törekvések megvalósításában fontos helyet kapott az ún. „nép- és tájisme”.

A korszak gondolkodói úgy vélték, hogy a nemzeti érzés ápolása szempontjából hasznos a magyar táj, nép, régiségek, ereklyék megismertetése, történeti kitekintésű bemutatása. Lényeges szempontként jött számításba, hogy úgy gondolták, ez a műfaj felkelti a kevésbé művelt néprétegek érdeklődését is.² Tudnunk kell azonban azt is, hogy a nép- és tájismertető irodalom kialakulása szorosan összefügg a néprajzi érdeklődés megjelenésével Magyarországon, az első néprajzi leírások és a hungarológus néprajz megszületésével.³

Edvi Illés Pál, akinek majd a *Vasárnapi Újság*ban is számos nép- és tájismertető írást olvashatjuk, egyike – *Csaplovics János* és *Kállay Ferenc* mellett – azoknak a reformkori gondolkodóknak, akik a hungarológus néprajz elméleti-módszertani kezdeményezői. A feladatokat a következőkben látta: „Én tudniillik e tárgyban úgy vélekedném, hogy nemzetiséget csak a magyarnak személyes characterében keresni akarni, nagyon szűk meghatározás volna azon ideának. Ide kell tehát foglalni mind azt, valami a magyarral össze-függésbe vagon: nyelvét, szokásait, intézeteit, s. a. t. mind ezekben egyedül azt keresvén ki, a mi éppen csak a magyarok sajátága, egyéb népeket a földszínen kizárólag. A magyarnak minden kigondolható oldalról felvenni azt ami benne, nyelvében, hazájában, terményében s. a. t. sajátos, felkeresni azt, ami őt a földön létező minden más nemzetektől megkülönbözteti, el nem fogódott csöndes elmével összealkotni: ez adná aztán előnkbe a magyart az ő valódi nemzetiségében.”⁴

Az önkényuralom korának nép- és tájismereti irodalma tehát nem előzmények nélkül való jelenség. Míg „a reformkor vége felé elsősorban a föld népéről, a parasztságról írtak azzal a céllal, hogy a nép, a parasztság szokásait, jellegzetességeit mint a magyar nemzeti identitást biztosító jellegzetességeket mutassák be. A Bach-korszakban ennek rovására erősödött az az irányzat, amely a nép életmódját, szokásait úgy mutatta be,

¹ A korszak e fontos művelődési irányzatáról jó összefoglalást ad *Kovács I. Gábor*. Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. Bp. 1989. 79-80. old.

² Ugyanott 91-92. old.

³ Részletesen lásd *Kösa László*: A magyar néprajz tudománytörténete. Bp. 1989. 57-66. old.

⁴ *Edvi Illés Pál*: Miben áll a Magyar-Nemzetiség? (Próbálat könyvterű és hozzá-való szándékok). Magyar Hazai Hírmondó. (Szerk.: *Károlyi István*.) Pest. 51-60. old.

hogy azt szükséges megreformálni, civilizálni.”⁵ Ennek az irányzatnak jó példája a Vasárnapi Újság 1854-es évfolyamából *Edvi Illés Pál* írása: Kemenes-alji roszt népszo-
kások.⁶ Létezett egy harmadik szemlélet is, amelynek különösen nagy a jelentősége a
Bach-korszakban. Itt a múlthoz fordulás, a nemzeti múlt alkotásainak példa jellegű
felmutatása az öntudat erősítése érdekében áll a törekvések középpontjában. Ennek az
irányzatnak az egyik legjelentősebb képviselője *Vahot Imre* volt, az ő írásaival azon-
ban nem találkozhatunk a Vasárnapi Újság első évfolyamaiban.

Dolgozatunkban a *Vasárnapi Újság* első négy évfolyamát tekintettük át, és arra ke-
restük a választ, hogy ez az enciklopédikus közművelődési lap, amely fő céljának „az
elme fölvilágosítását, az ismeret terjesztését, az élet gyakorlati kérdéseit tekinti”⁷, a
figyelmet a „vallási, polgári, nemzeti érzület erősítésére, emberi, polgári erények
emelésére”⁸ helyezi, milyen szerepet szánt céljai megvalósításában a táj- és népisme-
reti irodalom műfajának?

A Vasárnapi Újság születéséről így írt *Szabó Mózes*: „A Vasárnapi Újság a legmosto-
hább irodalmi viszonyok közt, oly időben született, mikor költőt, írókat egyaránt üldöz-
tek, mikor politikai, szépirodalmi sajtónk s vele együtt az egész irodalom úgy látszott,
teljesen áldozatául esik az erőszakos elnyomásnak.”⁹ Az újság előtt kettős cél állt. Az
egyik: színvonalas írók összefogása, számukra a publikálási lehetőség megteremtése; a
másik: a létező olvasóközönség megmentése és újakkal való szaporítása. A lapalapítás-
ra *Pákh Albert* kapott engedélyt a hatóságoktól. Pákh a korszak egyedülálló alakja, aki
betegsége miatt a szabadságharc alatt távol volt az eseményektől, így a hatalomnak
nem lehetett ellene kifogása. Ugyanakkor nagy műveltségű, remekül felkészült, – mint
*Miklóssy János*¹⁰ nevezi – Osvát Ernő típusú szerkesztő. A rendkívül olcsóra tervezett
lapot a középrendnek, a nagypolgári osztálynak és a népnek egyaránt szánták. Ezt a
szándékot fejezte ki már a lap címképe is: Hunnia védasszonyának egyik oldalán,
gólyafészkes fedelű kis házában parasztember olvas, a másik oldalán galambdúcos
házában egy táblabíró lapozgatja az újságot.¹¹

A lap éves tartalomjegyzékei csaknem 20 különféle rovatról adnak számot, a szép-
irodalomtól kezdve a művészeteken, természettudományon, tudományos rovaton,
történeti írásokon át a közhasznú ismeretekig. Ezek sorában találjuk a nép- és tájraj-
zok, ismertetések, útleírások, statistica című rovatot. Az első két évben az éves tarta-
lomjegyzék még együtt hozza a hazai és külföldi tájokról, népcsoportokról szóló írások
felsorolását, 1856-tól már külön felsorolásban olvashatjuk a hazai tájleírások címeit és
külön a külföldiekét. 1854-ben még csupán 12 magyar vagy magyarországi nép- és
tájismereti írás jelent meg a lapban, 1855-ben is csak 23, de ez már az ilyen témájú
írások kb. 50%-a. 1856-ban aztán már 44, 1857-ben pedig 52 nép- és tájismereti írás
olvasható az újságban. A cikkek számszerű növekedése is jelzi a lap tartalmi szerkeze-
tében véghezvitt célszerű változtatást, mely a magyar népcsoportok, vidékek, törté-
nelmi tájak és emlékek bemutatásának mind nagyobb teret biztosít.

Milyenek voltak ezek az írások, tartalmilag hogyan csoportosíthatjuk őket?

Öt jellemző nagyobb csoportot állítottam fel:

⁵ *Kovács. I. G.* i.m. 92. old.

⁶ I.m. 380. old.

⁷ *Szabó Mózes*: Pákh Albert pályája. Kolozsvár. 1903. 123. old.

⁸ Ugyanott 1903. 123. old.

⁹ Ugyanott 1903. 116. old.

¹⁰ *Miklóssy János*: Enciklopédikus közművelődési lapok. In: A magyar sajtó története II/1.
Bp. 1985. 451. old.

¹¹ *Szabó I.m.* 1903. 122. old.

1. *A helység, táj történetének, nevezetességeinek, statisztikájának rövid leírása* (pl. Visegrád¹², Nagyvárad¹³, Losonc¹⁴, Nyíregyháza¹⁵, Cegléd¹⁶, Kalotaszeg vidéke¹⁷ stb.).

2. *A népcsoport rövid néprajzi bemutatása*. A táj földrajzi fekvésének, lakói nemzetiségének és vallásának, foglalkozásának, a gazdaság ágainak és a nevezetes termelvényeknek, a viseletnek, a lakóháznak és az ottélők szokásainak leírása (pl. svábok¹⁸, német telepek¹⁹, Muraköz és népe²⁰, tótok²¹, Körösvölgy²², palócok²³, hevesi nép²⁴, garamvölgyi nép²⁵, rácok²⁶, sokácok²⁷, székelyek²⁸, cigányok²⁹ stb.).

3. *Helyhez fűződő anekdóta, történet, monda* (pl. Népmonda Veszprémről³⁰).

4. *Egy-egy érdekes, híres természeti képződmény, vagy emberi alkotás rövid bemutatása* (pl. Szemiluka barlangja³¹, Ó-budai hajógyár³²).

5. *Híres ember lakóhelyéhez, sírjához kapcsolódó ismertetés*. (pl. Kisfaludy Sándor szőleje³³, Vörösmarty laka Nyéken³⁴).

A 2. pont alatt jellemzett írások között találunk néhány tudományos szempontból is figyelemre méltó néprajzi közleményt. Az első évfolyamban olvasható *Edvi Illés Pál* írása: Kemenes-alji rosz népszokásokról.³⁵ A cikk adatokat közöl a keresztelői szokásokról és a hajadon leányok viseletéről. Ám Edvi Illés Pál célja ennél több: „...foglalkozásának fő tárgya, az isten áldotta nép. Ennek polgári életében és szokásaiban Sz. úr [Szelestey László] szerencsés mindent költészeti szemekkel nézdelni, és sok szépet és megéneklendőt észlelni: míg ezalatt én prózai író azonban sok nem szépet és megrovandót, de széppé helyessé teendőt látok.”³⁶

Az 1856-os évfolyamban három jelentős írás is napvilágot látott: Körösvölgyi népszokások³⁷, Kalotaszeg vidéke és magyar népe³⁸ – kis néprajzi gyöngyszem – és *Jókai* írása, melyet máig forrásként tart számon a néprajzi szakirodalom: *Hogyan mulat a magyar nép piros pünkösöd napján?*³⁹ Ezeknek az írásoknak az ismeretek terjesztésén

¹² Vasárnapi Újság (VU) 1856. 36. old.

¹³ VU 1857. 225. old.

¹⁴ VU 1857. 329. old.

¹⁵ VU 1857. 432. old.

¹⁶ VU 1857. 553. old.

¹⁷ VU 1856. 143. old.

¹⁸ VU 1854. 135. old.

¹⁹ VU 1854. 183. old.

²⁰ VU 1854. 321. old.

²¹ VU 1855.

²² VU 1856. 12. old.

²³ VU 1857. 16. old.

²⁴ VU 1857. 49. old.

²⁵ VU 1857. 65. old.

²⁶ VU 1857. 113. old., 120. old.

²⁷ VU 1857. 132. old., 140. old.

²⁸ VU 1857. 454. old., 467. old.

²⁹ VU 1857. 421. old.

³⁰ VU 1854. 222. old.

³¹ VU 1856. 29. old.

³² VU 1857. 24. old.

³³ VU 1856. 41. old.

³⁴ VU 1856. 229. old.

³⁵ VU 1854. 380. old.

³⁶ VU 1854. 380. old.

³⁷ VU 1856. 12. old.

³⁸ VU 1856. 143. old.

³⁹ VU 1856. 165. old.

túl elsőrendű szereptük volt a nemzeti öntudat fenntartása, erősítése terén. Jókai így zárja írását: „Ilyenek a magyar nép mulatságai piros pünkösöd napján, jól jellemzi magát bennük: harc, verseny, dal és küzdelem van azokban.”⁴⁰

Hasonlóan fontosak az egy-egy várat, várost, történelmi emléket, templomot, egyházat bemutató írások is. Néhány idézettel próbálom meg jellemezni a hangütést, mellyel emlékeztetnek a nemes és dicső történelmi múltra, mintegy biztatást adva, újra szép jövő várhat még a magyar nemzetre, csak nem szabad csüggedni, de munkálkodni kell!

Vámossy Mihály így ír a Husztról és környékéről szóló ismertetésében: „Bár komolyan hagytuk el a tért, vagy a várromot, de mégis jól esik lelkünknek, hogy láttuk azt, hogy mi is jártunk ott s mi is tapostuk azon földet, melyet annyi derék honfi, annyi hős öntözött vérével s szentté tette azt az utómaradék előtt.”⁴¹

Májer István így lelkesít: „Honfiak föl Esztergomba! Föl régi dicsőségünk e szikla-emlékéhez, melyet a gondviselés épülésünkre százados viharok közt csodaszertűen tartott fenn.”⁴²

A szomorú korszakban pedig: „Atyáink erényeinél mi sem alkalmasabb az unokák fölkelésére.”⁴³

A városismertető cikkekből kiviláglik, hogy nagy múltú, híres, gazdag városaink voltak („Nagy-Várad egyike hazánk legrégebb városainak”⁴⁴), és ha most az elnyomás sötét évei nehezdednek is a nemzetre, dolgozni kell, és akkor: „Adja az ég, hogy e derék magyar város évről évre mindig jobban felviruljon s tovább is példányképe legyen a hazafias közszellem, igaz míveltség és ipar utáni jóllétnek.”⁴⁵

Vasvári Zoltán

*Egri
Népviselet
ábrázolása a
Vasárnapi
Újsághoz*

⁴⁰ VU 1856. 167. old.

⁴¹ VU 1856. 51. old.

⁴² VU 1856. 273. old.

⁴³ VU 1856. 209. old.

⁴⁴ VU 1857. 225. old.

⁴⁵ „Győr városa”. VU 1856. 223. old.

A síró gyermek szerepe a hőskölteményekben

Minden eposzok legszebbikének, az *Iliásznak* is méltán tartozik a leghíresebb epizódjai közé Hektór és Andromakhé búcsújának megindító jelenete. A trójaiak legnagyobb hőse utolsó csatájára indulván a várkapuban elbúcsúzik feleségétől és kisfiától, Asztüanaxtól. Ekkor történik, hogy

*Szólt ragyogó Hektór, s karját nyújtotta fiáért;
csak hogy a szépövű dajkához pityeregve simult most
vissza a gyermek, mert megijedt így látva az apját,
fél a sok ércről s a sisak lószőr tarajától,
látva, hogy leng az főntről iszonyú lobogással.
Fölnevetett szerető jó apja meg anyja az úrnő.
És ragyogó Hektór tüstént lecsatolta sisakját,
és maga mellé tette a földre a messzesugárzót.*

(*Iliász*. VI. ének, 466–473. sor. Devecseri Gábor ford.)

Az ókori Görögországtól térben és időben éppen eléggé távol, Szibériában, az Ob partján, 1844-ben jegyezte fel Reguly Antal osztják nyelvrokonainknál a *Szoszvaközépi ének* című hosszú (2437 soros) hősi éneket.¹ A címben a „szoszvaközépi” szó azt jelenti, hogy az ének a Szoszva folyó középső folyásának vidékén bálványként tisztelt hajdani osztják nemzetségtől szel. Elmondja, hogy a hős megházasodott, feleségül vette egy távoli nemzetségtől lányát, de amint feleségével hazafelé utazott, a nőt egy idegen hős (egyébként: madár képében) elrabolta.

Megtudják, hová vitte, és hadjárata indulnak a nő visszaszerzésére. (Az alaphelyzet tehát nagyjából megegyezik a trójai mondakör magjával.) Megérkezve az idegen hős városához, a hős öccsének sikerül titokban beszélni az elrabolt nővel, akinek akkor már fia született a nőrablótól. A hős öccse kioktatja a nőt, hogy úgy fektesse le a gyermeket, hogy az nagyon sírjon. Sajnos, az ének éppen ezen a helyen töredékes; véleményem szerint azért, mert az énekmondónak, a kiváló tehetségű Nyikilov Maximnak, szokatlan volt még a diktálás, ez ugyanis még csak a második ének volt, amit lediktált Regulynak.² (Utóbb még tíz hősi éneket diktált le, összesen tehát tizenkettőt, 17102 verssornyi összterjedelemben. Ez együttvéve hosszabb, mint az *Iliász*!) De a töredékes szöveg ellenére érthető, mi történt.

(Az alább idézendő szöveg nem műfordítás, hanem szó szerinti. Változtatás nélkül adom a nyelvészeti célú pontos fordítást, néhol azonban a fordító közbevetett magyarázó szavaihoz elhagyok a rövidség kedvéért. Megjegyzendő, hogy az északi-osztják hősi énekek mind első személyes előadásmódúak. Ez az egyetlen hely, ahol harmadik személyű előadásmód is keveredik a szövegbe, illetve az elbeszélő szereplő személye átmenetileg megváltozik.)

¹ *Osztják (chanti) hőseinek*. (A továbbiakban: OH.) Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. III/1. Közzéteszi Fokos Dávid. Bp. 1965. 4-261. old.

² Lásd OH. I. kötet, VI. lap.

- 2045 *Azután a ... – Fül – Abroncsos – Fül... Bálvány így fog szólni:*³
„Te a fiadat rossz helyre fektetted; keltsd fel!
Nyusztfészekbe fektesd (azaz: nyusztprémmelel bélelt, vagy mint a
nyusztprém olyan puha fekvőhelyre),
Hódfészekbe fektesd!”
Te azután mondd:
- 2050 *„Én micsoda rossz helyre fektettem?*
A tegnapi hód-fekvő-fészekben alszik,
nyusztfészekében fekszik.”
Az előbbihez hasonlóan sanyargasd a gyermeket,
hadd sírjon erősen!
- 2055 *Veréblelke alig menjen,*
vércselelke alig menjen (alig tudjon majd lélegzeni).
Ő akkor megint szól majd:
„Azt a jót tedd:
fiadat rossz helyre fektetted,
- 2060 *azért sír. Keltsd föl, fektesd jó helyre!”*
Te azután mondd:
„Én nem keltettem fel. Micsoda rossz helyre fektettem volna!
Te a valamikor apád felöltötte páncélos-férfi-ruháját
(vagyis páncélot),
az atyád felöltötte kardos férfi-ruháját –
- 2065 *– a fiad már embereket megismerő nagyságúvá lett,*
és ha tefeléd tekint,
mintha szőrös szemű erdei manóra tekintene,
mintha szőrös szemű hegyi manóra nézne –
te azt a te atyád felöltötte páncélos-férfi-páncélotat
- 2070 *amióta én megjöttem*
sok fűrtben dús fejedről, íme, nem húzod le,
e ezért sír a fiad.”
„Én ezen most született zsenge kezű kis gyermek kedvéért
hogyan vetném le páncélos ruhámat?”
- 2075 *Én (az asszony) így szólók:*⁴
„Te hogyan félsz valakitől félős gondolattal,
megijedő gondolattal kitől félsz?
Elmédben a fekete vízü táplálékos Szoszva közepénél felnevelkedett
Hegyes-élü-Buzogányos-Szablyától,
- 2080 *félős mocsári rénbikaként tőle félsz?*
Ő fajtájú hős e fölszögeleten – az hol áll?
Az apja látta melyik földön, hol van ő,
az atyja látta melyik földön hol van ő?”
Az előbbihez hasonlóan újból szorongatja a gyermeket:
- 2085 *veréblelke alig megy már.*
Bár mondja a férje:
Fiadat rossz helyre fektetted,
ez nem akármilyen dolog.”
Ő hogyan szól:

³ A ...– Fül – Abroncsos – Fül – ... – Bálvány a nőrabló neve. A pontok helyén ma már érthetetlen archaikus szavak állanak az eredetiben. A mondat azért van jövő időben, mert itt még a hős öccse ad utasításokat a sógornőjének.

⁴ Az ének összevonja a cselekményt: innen már a végrehajtást látjuk.

- 2090 „*ÉN az imént mondtam neked:
páncélos férfit-ruhádat levetned, milyen baj az ott?
Fiad már férfiakat megismerő nagyságú lett;
ha tefeléd néz:
mikor szemedet kinyitod,*
- 2095 *mintha csak tiszta vason keresztül nyitnád,
mikor a szájadat nyitod ki,
mintha csak silány vason keresztül nyitnád ki.
Szőrös szemű hegyi otsi (manó)nak néz téged,
szőrös szemű erdei bálványnak néz téged.*
- 2100 *Minthogy tőled, ime sír.
Sok fűrtben dús fején át
leveti páncélos férfi-ruháját.
Sok fűrtben gazdag szép fejét lefelé oda tartja,
(? kiragadja fiát?)*
- 2105 *A csipkerózsafa három kapcsával kapcsolt ruháját lerántja,
nyusztbőrös fészekbe helyezi,
hódbőrös fészekbe kötözi a gyermeket.
Ő nyers fából való gerenda módjára elhajítódik,
száraz fából való gerenda gyanánt elvágódik.*
- 2110 *Fejet leüthető igazi álom fenekére vitetik így,
nyakat elvágható mély álom fenekére nyomatik.
Ezalatt az általa bírt őszi rénbikabőrrel gyönyörű lábsziját elviszi,
ruhaaljas páncélruhája alját összevarja,*
- 2115 *az ő csörgő markolatú híres kardját csöndben előhúzza,
markolatos kardjának markolatát kirántja (vagyis: meglazítja)
a kardot a bölcsőbéli törmelékfának való zugba löki és oda helyezi,
a vörös nyírhejkéreggel bevont két részből álló íját elviszi
a bemetszéses ijának bemetszését*
- 2120 *nők faragó késének hegyével kettémetszi és az íjat odaakasztja.
A fejet leüthető igazi álmat alussza a férfi.
Ezalatt a bogyós mocsár, táplálékos mocsár nagy városában
héttagú kiáltó üvöltést kiáltunk,
hattagú kiáltó üvöltést üvöltünk.*

A védekezési lehetőségétől így megfosztott nőrabló aztán könnyen megölik. (Nem valami lovagias dolog, de az osztják hősi epika hanyatló szakasza, sajnos, ilyen). A várost lerombolják, népét leölik. (Az ének nem mondja külön, hogy mi lett a gyermekkel.) A visszaszerzett nővel hazatérnek.

Az északi-osztják hősi ének és az ógörög eposz nyilvánvalóan megegyezik abban, hogy a hős mindkettőben leveti a páncélját illetőleg a sisakját, ugyanis úgy véli, hogy a gyermek azért sír, mert fél az ő fegyveres alakjától; valamint abban, hogy a harc az elrabolt nő visszaszerzéséért folyik. Az *Iliászban* nem a nőrabló teszi le a sisakját, de ez könnyen megmagyarázható azáltal, hogy itt már nem Páris, hanem Hektór a trójaiak legnagyobb hőse, – és a görög eposzban Párisnak különben sincs gyereke. Az osztják redakció a mi számunkra mehökkentően barbár, de az osztják kultúra sokkal távolabb is áll a mai európai kultúránktól, mint az ógörög. Mielőtt az összefüggéseket tovább fejtegetnénk, nézzük meg a többi jelenleg általam ismert szibériai előfordulást.

A motívum megvan egy másik obi-ugor hősi énekben is, amelynek főleg vogul nyelvű változatait jegyezték fel és adták ki.

A larvosi hősök történetéről van szó. (Larvos az Ob-vidéken van, osztjákok lakta területen. Munkácsi adatközlője kimondottan „osztják nyelvű hősi ének”-nek is nevez-

te a történetet.⁵ Ennek cselekménye a következő: A Mogyoróbél-fehérségű-fejedelmet a felesége ráveszi, hogy hosszabb halászatra menjen. Éjjel, amikor a hős alszik, rajtatűt az ellenség (több változat szerint egy orosz hős, de az „orosz” itt talán csak „idegen”-t jelent), megöli, s a nő magával viszi. Mogyoróbél-fehérségű-fejedelemnek a még bölcsőben fekvő fiát nem ölik meg, hanem magukkal viszik. A fiú felnőve nagybátyja – apja öccse – segítségével bosszút áll.⁶

A legtöbb változat megegyezik abban, hogy az áruló nő nemcsak kelepccébe csalta a férjét, hanem a fegyvereit is elrontotta, azért tudott az ellenséges hős, a nő régi kedvese, viszonylag könnyen végezni vele. Az egyik Kannisto-féle változat⁷ szerint: „A nő a gyermeket páncélra (?) fekteti. A gyermek folyton sír. Az apja mondja: »Miért sír a gyermek?« A nő mondja: »Azért sír, mert te a páncélingedben alszol, vedd le a páncéldat!» Levetette, lefeküdtek aludni. A férfi álomba merült. Páncélinge ujjai összevarrattak, az alja is összevarratott. Ijának húrja átvágatott, nyilhegyei foggal elharaptattak.»⁸ Ezután a nő jelt ad az ellenségnek, aki megöli a védtelenné vált hőst.

A Munkácsi-gyűjtőte változatban⁹ a gyermeksírásnak csak az a szerepe, hogy emiatt nem hallja meg a hős az ellenség közeledését. A fegyvereit az álnok nő ebben az esetben is elrontja, akárcsak a többi három vogul¹⁰ valamint az északi-osztják változatban¹¹ is, de az utóbbi esetekben nincs szó gyermeksírásról. Létezik egy déli-osztják redakciója is a történetnek¹², de ebben nincs szó sem gyermeksírásról, sem pedig a fegyverek elrontásáról. Előfordul a fegyverek elrontás a *Ték-öreg éneke* című a heroikus nőszerezést tárgyaló északi-osztják hősi énekben¹³ is, amelyben a lány elrontja a bátyjai fegyvereit, mint azok nem akarták őt az ének hőséhez adni. Itt gyermeksírásról természetesen nem lehet szó.

Ezekhez a távolabbi megoldásokhoz képest az ógöröghöz, pontosabban az északi-osztják *Szoszvuközépi ének*hez közelebb álló változatban fordul elő a motívum egy *ket* hősmondában¹⁴. A rokontalan, ún. paleoszibéria nyelvet beszélő *ket* nép (régbben *jenyiszeji-osztják* néven emlegették őket) hősi epikája, sajnos, alig kutatott. A szóban

⁵ *Vogul Népköltési Gyűjtemény* (A továbbiakban: VNGY.) Közzéteszi *Munkácsi Bernát*. Bp. 1892-1963. II. 445. old.

⁶ Az éneket röviden elemeztem, és megkísértem elhelyezését a vogul hősi epika egészében. *Demény István Pál: A vogul hősi epika*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 1983. 119-120. old.

⁷ *Wogulische Volksdichtung*. (A továbbiakban: WV.) Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto. Bearbeitet und herausgegeben von Matti Liimola. II. Kriegs- und Heldensagen. Helsinki, 1955. MSFOu. 109. 11. sz. 60-65. old.

⁸ WV. II. 60. old.

⁹ VNGY. II. 52-75. old.

¹⁰ VNGY. II. 76-93. old., WV. II. 12. sz., 65-69. lap, Csernyecov, V.N.: *Vogulskie szkazki*. Leningrad, 1935. 112-118.

¹¹ *Pápay József: Északi-osztják nyelvtanulmányok*. Bp. 1910. 153-165. old.

¹² *K. F. Karjalainens Südosjakische Textsammlung*. Neu transkribiert bearbeitet und herausgegeben von Edith Vértés. Band I. Helsinki, 1975. MSFOu. 157. 25-65, Magyarul: *A hős Tyange*. In: *Hadmenet, nászmenet*. Irtisi-osztják mesék és mondák. Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Vértés Edit. Bp. 1975. 128-147.

¹³ *Ostjakische Heldenlieder* aus József Pápay's Nachlass. Herausgegeben von István Erdélyi. Bp. 1972. 12-163. old.

¹⁴ *Krejuovics, E. A.: Ketszkije predanija ob odnom iz ih szrazsenij sz jurakami*. In: Ketszkij szbornik. Mitologija, etnografija, teksztu. (Red. Vjac. Vsz. Ivanob, V. N. Toporov, B. A. Uszpenszkij.) Moszkva, 1969. 231-235. old. A mondák további két változata megjelent: *K. Donner: Ketica. Materialien aus dem Ketischen oder jennisieostjakischen*. Bearbeitet und herausgegeben von Aulis J. Joki. MSFOu. 108. Helsinki, 1955. 125-135. old. A most vizsgált motívumot nem tartalmazzák.

forgó hősmonda szerint egy jurák-szamojéd elrabolja egy *ket* hős feleségét. A hős húsz év elteltével (miért olyan későn? – bizonyára csak epikus túlzás) utánuk megy. Találkozik a nővel, kioktatja, hogy mit tegyen.

A férfi szól:

– *Bölcsőbeli gyermeked van-e?*

A nő szól:

– *Van.*

A férfi szól:

– *Este, amikor lefeküsztok aludni, a pelenkába tülevelű ágat tegyél. A jurákat ne hagyd aludni. Reggel, amikor pirkad, a tülevelű ágat tedd félre, és amikor a jurák elalszik, az új húrját késsel metsszed be kissé.*

Ezután a férfi visszatért. Este lefekvéshez készülődtek. A gyermek este nagyon sírt,

(A jurák vezér apja észreveszi, hogy a favágóhelyen nagy vágások nyoma látszik – a *ket* hős, úgy látszik, segített a feleségének fát vágni –, de a nő kimagyarázkodik:)

– *A gyermek – mondta – egész nap sírt, sietve vágtam.*

Az öreg hallgatva ült tovább. A jurák vezér kiment a szükségét végezni. A nő az ágyvetéshez látott. Közben a kés hegyével az új húrját bemetszette. A csengő megcsendült. (Csengő volt ui. az újon, hogy senki ne nyúlhasson hozzá észrevétlenül) A jurák vezér belépett:

– *Az új – mondta – ki nyúlt hozzá?*

– *Én – mondta a nő – a szarvas lábát (vagy: a lábamat?) előre vettem, az új kissé megmozdult.*

Aludni készültek. Azt mondta neki a nő:

– *Te mindig páncélban alszol. Nekem már egész életemben vasat kell ennem?*

A jurák hallgatott a nő szavára, levetette a páncélját. Lefeküdtek aludni. A gyermek estétől kezdve sírt. Éjfél is elmúlt, a gyermek még mindig sírt. Reggel felé a tülevelű fa ágát a nő félretette. A gyermek elaludt. A jurákok is elaludtak. A nő csendben kiment, elindult azon az úton, amelyen a tűzfát hordták. Találkozott a férjével.¹⁵

A *ket* hős embereivel megtámadja a jurákokat, mindenkit megöl, a gyermeknek sem kegyelmez, felesége könyörgésére sem, nyilván, hogy az majd felnöve bosszút ne állhasson. A nővel hazatérnek.

A *ket* mondában mind megvannak a vogul-osztják motívumok, de értelmetlenül egymás mellé rakva. A gyermeknek itt már csak azért kell símia, hogy amikor a jurák végre elalszik, mélyen aludjon. De szerepel a fegyverek elrontása és a páncél levetése is. Feltételezem, hogy voltak a mondának régebben olyan változatai, amelyekben ezek a mozzanatok értelmes ok-okozatai összefüggésbe voltak fűzve. Ez annál is inkább feltételezhető, mivel-hogy az itt tárgyalt változat nyilvánvalóan romlott: a férj utasítása szerint akkor kellene az íjat elrontani, amikor a jurák mélyen alszik – erre való volna a gyermek sírás –, de a nő akkor rontja el, amikor a jurák kimegy a szükségét végezni. Itten tehát legalábbis keveredik kétféle megoldás. Tekintsük át ezek után a felsorolt változatokat. A motívum a hősi epikában igen ritkán fordul elő, ezért is merem az ógörög és a szibériai redakciókat összevetni. (A felsoroltakon kívül több előfordulásáról nem is tudok.) A motívum jelentése persze megváltozott a különböző redakciókban, de ismételten megváltozott az obi-ugor epikán belül is.

A motívum, mint láthattuk, nővisszaszerzést illetve vérbosszút tárgyaló énekekben és mondákban fordult elő. Ennek megfelelően a következő redakciói vannak.

1. A gyermek sírás csel a nőrabló elvesztésére. Ilyen az északi-osztják *Szoszváközépi ének* és ilyen a *ket* monda. A motívum jelentése az utóbbiban már kissé elhomályosodott.

2. Csel az áruló feleség részéről a rokonszenves hős elvesztésére. Ilyen a larvosi hősök története a vogul anyagban. Ezen belül: a.) a hős leveti a páncélját, mert úgy véli,

¹⁵ *Krejuovics* i.m. 234. old.

hogy a gyermek azért sír, mert fél az ő páncélos alakjától; b.) egy másik esetben viszont a gyermek sírás csak a közeledő ellenség zajának elleplezésére való. (További öt változatban – három vogulban és két osztjákban – már nincs is szó gyermek sírásról.

Az *Iliász*hoz a nővisszaszerzést tárgyaló északi-osztják és két redakciók állanak legközelebb. A szibériai redakciók a mi számunkra meglehetősen barátságos, ennyiből megítélésem szerint sokkal régiebbek, az eredeti valamikori régi megoldáshoz sokkal közelebb állóak, ha úgy tetszik, sokkal „eredetibbek”. Ha feltételezzük, mint ahogyan hajlok rá, hogy feltételezzem, hogy a redakciók egymással összefüggenek, végső soron valamilyen közös eredetre mennek vissza, a motívumot legalábbis közel háromezerévesnek, de valószínűleg sokkal régiebbnek kell tartanunk. Az *Iliász* ugyanis legkésőbb a Kr.e. VI. században már készen volt, a ma ismert szövegével, és abban a motívumnak már az enyhített, a finomult görög ízléshez (és a mai ízlésünkhöz) alkalmazott redakciója fordult elő. Feltevésem szerint valamilyen közös forrásra megy vissza a szibériai redakciókkal, ugyanabból a három-négyezeréves hősi epikai motívumkincsből meríthettek¹⁶, (amely hősi epikát most nem is tudnák megnevezni; eurázsiai hősi epika vagy csak a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra élő népek hősi epikája?), amely azóta nagyjából ki is veszett, csak az észak-szibériai legszélső peremterületeken maradt fenn belőle valamennyi.

Eszerint a hipotézis szerint tehát a legrégebbi jellegű redakciók az északi-osztják és a két szövegben maradtak fenn. (Ami nem jelenti azt, hogy a szóban forgó szövegek feljegyzett változatukban akár csak az osztják vagy a két hősi epika legrégebbi rétegét is jelentenék.¹⁷

Ezt a redakciót, úgy látszik, egy idő után a régi énekesek és hallgatóik is túlságosan barátságosnak találták, és változtattak rajta. A régi görögök, lehet, hogy már csak maga Homérosz, megenyhítették, itt már nincs szó cselről és még kevésbé a gyermek kínzásáról, kedves idilli jelenet lett belőle, méghozzá lélektani tartalommal. (A lélektani elem a régies hősi epikában legalábbis ritkaságszámba megy.) A vogul-osztják énekesek egy másik megoldást találtak; így jött létre a fentebbi felsorolás szerinti 2. redakció: a motívumot áttették a nővisszaszerző történetéből egy vérbosszút tárgyaló történetbe. Így az elrabolt nőből – akit végső fokon rokonszenvesnek kellett volna ábrázolni – áruló feleség lett, aki az ének végén a legtöbb változat szerint el is nyeri szörnyű büntetését. Ha tévednék, és az ógörög, meg a szibériai redakciók között nem volna kapcsolat olyan értelemben, hogy végső fokon, ismeretlen számú közbeeső láncszemen keresztül, azonos ősforrásra menjenek vissza, akkor is rendkívül tanulságos lehet, hogy ugyanazt az alaphelyzetet – a harcos a gyermeke sírására leteszi fegyverzetét – hogyan, milyen felfogásban és milyen megfogalmazásban dolgozták fel különböző korok és különböző népek ősi epikájában.

Demény István Pál

¹⁶ Mielőtt ezt a hipotézist eleve elvetnénk, hadd hivatkozzam arra, hogy Zsirmunskij, aki pedig stadiális-tipologikus párhuzamokat keresett, nem régi összefüggéseket, lehetségesnek tartotta, hogy az ázsiai török népek híres *Alpamys*-eposzáinak a második fele és az *Odüsszeia* hasonlósága alapján a görög és a közép-ázsiai kultúrák ősi kapcsolatát. Lásd: Zsirmunskij, V.M.: *Az Alpamis epikus monda és az Odüsszeia*. In: *Zsirmunskij, Viktor Makszimovics*: Irodalom, poétika. Bp. 1981. 58-88. old.

¹⁷ Az idézet északi-osztják hősi ének egyenesen az északi-osztják hősi epika viszonylag újabb rétegéhez tartozik, a hagyományos módszertan szerint tehát nem is lenne szabad összevetni az *Iliász*sal. Ebben a cikksorozatban azonban ettől a kritériumtól tudatosan eltekintek: nyilvánvaló egyezéseket kívánok felsorolni – és szerény lehetőségeim szerint értelmezni –, tekintet nélkül arra, hogy egyik-másik elméleti irányzat ezeket mivel magyarázza, vagy éppenséggel milyen alapon tagadja. Ebben a konkrét esetben pl. az is lehetséges, hogy ez a motívum csak néhány száz éve került be az osztják epikába, mondjuk a két hősmondából. Éppen mert nincsen elég adatunk sok más magyarázat is lehetséges, nem gondolnám, hogy a merev tagadás a legcélravezetőbb.

Szavaink védelmében

Különböző fórumokon többen szóvá tették, hogy hazánkban, kivált Budapesten kiveszőfélben vannak a magyar nyelvű cégtáblák, s a helybelieknek hovatovább szótárral kell bevásárolniuk. Tessék végigmenni, mondjuk, a Haris közön: Flashdance bar, Amstel beer, Made in World Center (swatch), Porta Bella (Original Made in Italy), Gitta tricotage, Griff Gentleman's Exclusiv, Max muscle (body wear, aerobic wear), Boogie^R (causal fashion). Vagy éppen csak pillantsunk át a Petőfi Sándor utcába: Reebok^{RE} Master's Sport, Rigler Electronics^{RE} USA (az „R” vagy „RE” gondolom, azt jelzi, hogy a név védett), Sunday-udvar, Corso-étterem.

A „majomkodó idegenszó-imádat” legszörnyűbb megnyilvánulása az „öszvérszó”, melyet egy kárpátaljai olvasó figurázott ki az Élet és Irodalomban. Elrettentő példaként a Nyírtouristot idézte. Ebben a műfajban a csúcs (angolul: top) alighanem ez az ételnév (egy pesti falatozó kirakatában láttam): Top comb. Ha nem tudná valaki *comb* az angolban *fésűt* jelent.

Ha nem értjük, mi van a cégtáblán, persze megkérdezhettünk valakit, vagy bemeheztünk az üzletbe, csak hát van Sex-shop meg Peep-shaw is.

A magyar nyelvű cégtáblák kihalásának egyik oka bizonyára az, hogy a hiányévekben a „nyugati” a „minőség”-gel volt szinoním, így aztán némely nyugati nyelven és csomagolásban eladható a bővli is. Az értékesebb cikkek árát pedig úgyis a nyugati vendégek pénztárcájához szabták, minek hát lefordítani a bennszülötteknek a shopokat meg a pubokat, minek a magyar nyelvű étlap? A kiadó szobát kínál magyarok is a *márkás* turistákra vetik vigyázó szemüket, ezért írták ki csupán azt, hogy *Zimmer frei*, bár újabban már *Rooms to let* is látható, jelezvén, hogy ma már a *fontos* és a *dolláros* turistákat sem illik szállodába küldeni.

Mit mond erre egy „nép-nemzeti” magyar?

„Törvényben kellene előírni a magyar nyelvű cégtáblák használatát. Tanulja meg a külföldi, hogy mit jelent *fagyalt* vagy *Szoba kiadó*, – mi is megtanuljuk Olaszországban, hogy *gelato* meg *camera de affitare* vagy Spanyolországban, hogy *helado* vagy *se alguila*. Lám a franciák jogszabállyal is óvják nyelvüket!” Az indulat érthető, de nem jó tanácsadó. Az vitán felüli, hogy ahol magyarok élnek, pláne ha őslakosok, ott magyarul is illik kiírni a tudnivalókat. Magyarul *is*. Vagy legfeljebb: magyarul *elsősorban*. De ne *csak* magyarul, kivált ott ne, ahol nemzetiségiek élnek, vagy jelentős az idegenforgalom. A példaként említett Olaszországba vagy Spanyolországba érkező turistáknak csak töredéke magyar, így nem várhatjuk el, hogy kivételt tegyenek velünk, s második-harmadik nyelvként ne az angolt, németet, franciát részesítsék előnyben. Ahol nagyobb mérvű a magyar bevásárló turizmus, például az isztambuli szörme piacon, ott bizony láthatunk magyar feliratokat is, sőt, a török eladók meg is tanulnak pár szót magyarul. New Yorkban vagy Bécsben sincs semmi akadályja annak, hogy a magyar kereskedők magyar nyelvű cégtáblát használjanak, de ha van eszük, a befogadó ország nyelvén is hirdetik portékájukat.

Hogyan kívánhatnánk, hogy a szomszédos országokban legyenek magyar cég- és helyiség táblák, ha megfedkeznenék a saját nemzetiségeinkről. Pedig mi igazán könnyebb helyzetben vagyunk mint szomszédaink többsége, hiszen viszonylag kevés nemzetiségi községünk maradt. Halásztelken például festékekkel fűjták le a falu bolgár

nyelvű névtábláját. Vajon attól tartott a feltehetően magyar mázoló, hogy Bulgária jogot formálna Halásztelekre? Vagy a shopokból lehetett elege? Netán a cirill-betűk irritálták?

Pár éve még a szocialista internacionalizmus jegyében segítettük egymás kisebbségeit asszimilálódni. Mi például úgy, hogy nem használtuk a magyarok által lakott helységek magyar nevét, hanem Újvidék helyett Novi Sadot, Pozsony helyett Bratislavát mondtunk-írtunk. Érdekes, hogy Trianon előtti területen található hegyeket mondhattuk magyarul, s az sem volt baj, hogy az országok és a nyugati városok nevét – ha van magyar nevük – magyarul mondtuk. A régi idegen helynevek megőrzése minden kultúrát gazdagít. Az ősi római helynevek esetében ezt nem is vonják kétségbe sehol, sőt, van ahol fel is élesztették őket, csak a szomszéd nyelvét, a kisebbségükét származtatják az ördögtől.

A gyengébbnek kockázatos dolog példát mutatnia, mert rajtaveszhet. Mégis: példát kell mutatnunk a kívülrekedtekért. A helynevek dolgában azt hiszem jól állunk, de a cégtáblákat illetően van még tennivaló.

A helyiek és a külföldiek eligazodását szolgálhatják a szimbolikus jelek is. A közlekedésben általánossá vált a szimbolizmus, mivel nagy sebesség esetén nincs mód olvasgatásra. A kereskedelemben az analfabetizmus megszűntével és az államosítással visszaszorult, újabban azonban ismét terjed. A középkorban minden szakmának volt cégére. Ez vagy a szakma jellegzetes készítményét vagy szerszámát ábrázolta, bár voltak kivételek: a bordélyházat például piros lámpa jelezte, a vendégfogadókon pedig az elnevezést illusztrálta a cégér. Sajnos kevés régi cégtábla maradt ránk, pedig egy cégtáblával megtűzdelt utca épp olyan látványosság lenne mint Salzburgban a Gabona utca. A cégérek használata a magyarok számára is megkönnyítené az eligazodást az idegen nyelvű cégtáblák között. A fagyaltot például egy nagy szalmonella-bacilus, a kiadó szobát pedig egy sötét lyuk jelképezhetné. Ha a maffiák sem tétlenkednek, mihamar cégéres utcáink, városaink lehetnek. A még megmaradt magyar nyelvű cégtáblákat pedig védelem alá kell venni. Mivel nem állíthatunk melléjük nyelvőröket, esetleg írjuk rájuk mi is, hogy „R”, azaz: registered.

Kérész Gyula

HÍREK

Posztbizánci kultúra Magyarországon

A görög keleti és a görög katolikus egyházak művészetével és hazai történetével foglalkozik a fenti címmel Debrecenben 1995. május 4-5-én megtartott konferencia. A rendezvényre a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszéke szervezésében került sor. Nagy teret kapott a görög katolikus egyháztörténet: *Pirigyi István* ny. teológiai professor, *Janka György* teológiai tanár és más neves szakemberek előadásai foglalkoztak a magyarországi bazilita kolostorok, a nagyváradi görög katolikus rítushelynökség (majd későbbi püspökség), az ortodox szerbek és a katolikus magyarok együttélése, és még több más fontos egyháztörténeti kérdés legfrissebb kutatási eredményeivel. A rendezvény szép és tanulságos színfoltja volt a debreceni Déry Múzeum ikonokból álló külön gyűjteményének megtekintése. Nagy Mária tanszékvezető egyetemi docens, a rendezvény házigazdája szervezésében és avatott kalauzolásával. Az előadások anyaga önálló könyvkiadványként fog megjelenni.

Földvári Sándor

A turizmus esztendejében¹

A turizmus az én ifjú koromban még elsősorban azt jelentette, hogy hátizsákkal járunk a hegyeket, a falvakat, ismerkedtünk a természettel, az ott élő emberekkel. Én magam az 1960-as évek elején Erdélybe is úgy kezdtem járni, hogy előbb ismertem meg a Hargita fenyveseit, a Szent Anna tó felhőnevelő varázsát, a Békás szoros lélegzetelállító bérceit, majd ezután a székelyek csodálatos nyelvét, a kalotaszegiek viseletét és legvégül kultúrájuk és sorsuk mélységeit. Talán méltatlan a hasonlat, de Kodály Zoltán is először turistaként járta az elvesztett Tátrát és az elszigetelt Alpokat helyettesítő Mátra bérceit hétvégenként Pásztótól Mátraházáig, míg aztán ebből a „turizmusból” mélyült el a kapcsolata a hegyekkel olyannyira, hogy megszülethetett a Hegyi éjszák, a Mátrai képek és sok más, a Mátrához és kultúrájához kapcsolódó zeneműve.

A második évezred végére nemcsak a kultúra művelése vált passzívvá (guzsalyosok, határkerülések, táncházak helyett mozi-, televízió- és videónézés), hanem a turizmus is. Ma már sajnos az emberek túlnyomó része buszokkal, autókkel kirándul, de még útvonalait, látványait sem maga tervezi, többségük másokra bízva azt is.

Mindez nyilván sokkal meghatározóbb társadalmi és gazdasági tényezők által befolyásolt jelenség, semhogy a honismereti mozgalom változtatni tudna rajta. Vagy csak igen nagyszabású és átgondolt akciókkal, elsősorban a leendő tanárok oktatása során beléjük oltott minőségi igényekkel lehetne hosszú távon legalább alternatívát kínálni a társadalomnak. A honismereti mozgalom elsősorban arra vállalkozhat, hogy – jórészt igazodva a kialakult idegenforgalmi gyakorlathoz – *segít értékes tartalommal megtölteni a különböző turisztikai programokat*. Erre rendkívül sok lehetőség kínálkozik, hiszen alulról építkező mozgalmunk egyik fő erőssége éppen az, hogy munkatársaink szerte az országban szinte valamennyi településen megtalálhatók és a specializált tudósoknál, valamint a száraz szakkönyveknél sokkal alaposabban, részletesebben, életszerűbben ismerik szülőföldjüket, illetve lakóhelyük természeti és kulturális értékeit. Őrájuk kellene tehát alapozni, ahogyan Zákonyi Ferenc is tette, az ő írott és szóbeli kapacitásukkal lehetne a legtöbbször meglehetősen sablonos idegenforgalmi programokat színesíteni és gazdagítani, értékkel megtölteni.

Itt a Balaton partján a honi sznobság és a külföldiek rongyrazása által meglehetősen egyoldalú idegenforgalmi gyakorlat alakult ki. Pedig a tavat körülvevő 1-2 km szélességű, jórészt néhány szórakozási formára épülő üdülési gyakorlat mellett aktivizálni lehetne azt a minimum 20-30 km széles sávot is, amely – éppen Zákonyi Ferenc munkáiból tudjuk – páratlanul sok történelmi, művelődéstörténeti és természeti értéket rejt.

A Balaton térségében Somogy, Veszprém és Zala megye honismereti egyesületei és az itt működő idegenforgalmi szervezetek akár példát is mutathatnának arra, hogy miként lehet a honismereti mozgalom által feltárt, számontartott, publikált és más módon bemutatott értékekkel tartalmasabbá tenni az idegenforgalmi turizmust. Legyünk optimisták: bizonyára van a hazai és a külföldi nyaralók, országjárók, turista-csoportok között egy többé-kevésbé számottevő réteg, amely igényli, vagy legalábbis ha felkínálják, elfogadja ezeket az értékeket.

Halász Péter

¹ Elhangzott Siófokon az 1994-ben megrendezett Zákonyi Ferenc Emlékülésen.

Bunyaszekszárd

Egy falu, amely már csak lakói szívében él

Megható pillanatok tanúi voltak a Tolna Megyei Honismereti Egyesület és a szekszárdi Várostörténeti Klub tagjai 1995. augusztus 13-án Bunyaszekszárdon. A mai Romániában, az egykori Krassó-Szörény megyében, a Maros és a Béga közötti Erdőhát déli szegletében, Lugoshoz közel volt egy aprócska falu: Bunyaszekszárd. 1866-ban 54 föld után áhítozó, többségében Tolna megyei gazdasági cseléd Sivó Béla földbirtokostól megvette a Bunya község (Bunea Mare) határában fekvő 908 hold erdőt. Kocsikra szálltak, s bírójuk, a szekszárdi Székely György vezetésével útra keltek. A lankás Tolnai-dombság, a napfényes Mezőföld helyett a 400 km-rel távolabb fekvő Erdőhát vidékét választották otthonul.

Erdőt irtottak, fuvaroztak, idegen földeken napszámos munkát vállaltak, hogy a mindennapi kenyeret megszerezhessék. Kezdetben gödörházakban laktak, majd kőalapon tölgyfaoszlopok közé vályogból bélelt zsúpfedeles házakba költöztek. Néhány év múlva az erdő helyén már szántóföld, legelő, gyümölcsös volt, s 1870-től jogilag is elismert községként tartották számon Bunyaszekszárdot, vagy ahogy maguk közt hívták: Kisbunyát. A föld éppencsak annyit adott, amennyi a megélhetéshez kellett, az utaktól távol fekvő, nehezen megközelíthető falu lakói számára azonban a legfőbb gondot a víz hiánya jelentette. Bár akadtak, akik már néhány évvel a megérkezés után visszafordultak, a többség kálvinista hittel és elszántsággal küzdött a mostoha körülményekkel, s valódi közösséget, virágzó települést teremtett. Csak az 1950-es évek kollektivizálása után adták fel végleg. Lebontották házaikat, s a környező falvakban, Facsádon, Igazfalván építették fel újra. A templomot is eladták, s amikor az utolsó lakók, Ihászék 1981-ben felpakoltak a kocsira, Bunyaszekszárd megszűnt létezni.

A szétszóródottak közül néhányan – köztük Gergely János, Ihász József, Szigeti István és Molnár Jolán – elhatározták, összehívják a Bunyaszekszárdon születetteket, hogy legalább az év egyetlen napján újra felépíthessék emlékezetükben a templomot, a falut. Harangszó nem köszönthette a hazatérőket, de Botos András igazfalvi református lelkész szoltáros szavai ott visszhangoztak a szívükben. „Ideje van a keresésnek és ideje a vesztesnek; ideje a megőrzésnek és ideje az eldobásnak.” Minden tekintet a múlt felé fordult. Vági István gyermekkorára emlékezett, a falura, ahol 1975-ben ringattak gyermeket utoljára. A hajdani Kisbunyát idézték a felhangzó dalok és versek is.

A szekszárdi vendégek képviseletében Kocsis Imre Antal polgármester szólt arról a megdöbbentő, ugyanakkor felemelő érzésről, amely egy elhagyott falu helyén állva tölti el az embert. S beszélt arról is, hogy Kaczián János, a Tolna Megyei Levéltár munkatársa kutatásai révén egymásra találtak bunyaszekszárdiak és szekszárdiak.

Az ünnepség hivatalos részének befejeztével egymás közt folyt tovább az emlékezés. A kapcsolatok szorosabbá válásában fontos szerepet játszó lugosi RMDSZ képviselői, Bakk Miklós és Kovács László mellett a lugosi Polgári Szövetség Pártjának elnöke – akinek apósa Bunyaszekszárdon született – is a vendégek között volt.

Amikor a nap legmeghitebb pillanatában a ma már csak lakói szívében létező Bunyaszekszárd szülőttei megfogadták, hogy augusztus második vasárnapján minden esztendőben találkozni szülőfalujuk helyén, e fogadalom tanúja volt mintegy ötven szekszárdi is. S nemcsak tanúk voltak: vendégek és vendégvárók is egyben, hiszen 1995. szeptember 22-én a telepésekük- és dédunokái néhány napra hazatértek. A szekszárdi szüreti fesztivál színes kavalkádjában feltűnő bunyaszekszárdiak remélik hazataláltak.

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza

Döbrentei Gábor szobrának avatása Somlószőlősön

Hazánkban az 1990-es évtized jellemzője inkább a szobordöntögetés, mint a szoboravatás. De úgy tűnik, a helytörténet munkásai megtalálják annak a módját, hogy a kisebb közösségek – egy-egy falu lakossága – így is ébren tartsa az ott született neves személyiségek emlékét. Azon munkálkodnak, hogy a szóbeli emlékezésen túl, marandóbb emléket is állítsanak az onnét elszármazottaknak. Így történt ez a Veszprém megyei Somlószőlős községben, ahol a múlt év október 29-én szobrot avattak Döbrentei Gábornak aki itt született 1785. december 1-jén, evangélikus prédikátori családban. Pápán, Sopronban, majd külföldön tanult, hazatérte után pedig Kazinczy Ferenc köréhez csatlakozott. Erdélybe került, ahol Erdélyi Múzeum címmel folyóiratot szerkesztett, majd onnét visszatérve Széchenyinek segített a Magyar Tudományos Akadémia megszervezésében, s ennek első „titoknoka”, főtíkára lett 1831. február 20-án. Erről a tisztségéről 1835. szeptember 17-én lemondott, majd nyelvészeti kutatásokat végzett, róla nevezték el az általa felfedezett Döbrentei-kódexet. 1851. március 28-án halt meg Budán. A szoborállítás ötlete a helyi születésű, Veszprémben dolgozó Fehérvári Károly pedagógustól indult, és ehhez megszerezte a Somlóhegy Alapítvány kuratóriumának erkölcsi és anyagi támogatását. Hozzájárult a költségekhez a Veszprém Megyei Önkormányzat, az evangélikus egyház részéről Szebik Imre püspök. A helyi evangélikus gyülekezet gyűjtést szervezett a faluban, de még így is kevésnek bizonyult az összegyűlt pénz. Szerencsére jelentős összeggel támogatta a szobor ügyét a Képzőművészeti Lektorátus igazgatója: Keszthelyi Katalin. Javaslatára kérték fel a szobor elkészítésére Lesenyi Márta szobrászművészt. A szobor talapzatának, környezetének kialakításához Kiss Sándor szobrász adott tanácsokat.

Az avató ünnepség istentisztelettel kezdődött az evangélikus templomban. A megemlékező prédikációt dr. Reuss András az evangélikus teológia rektora tartotta, Boros Lajos helyi nyugdíjas és Polgárdi Sándor lelkész segítségével. Ez után került sor a templom előtti téren felállított szobor felavatására. Vándorfi László, a veszprémi Petőfi Színház igazgatója mondta el Döbrentei Gábor *Hazai ügy, a nemzet nyelvére nézve* című versét. Ezután Németh G. Béla az MTA Irodalomtudományi osztályának elnöke szólt az ünnepi közönséghez. Először köszönetét fejezte ki azért, hogy az Akadémia első „titoknokának” szülőfaluja szobrot emelt neves, de részben elfeledett fiának. Beszélt a vidék meghatározó szellemiségéről, hiszen ismerős, hogy a Dunántúlról indult nagyon sok országosan ismert személyiség útja. Többek közt Széchenyi István, Batthyány Lajos, Festetics György, az írók közül Weöres Sándor, Berzsenyi Dániel, a két Kisfaludy és így tovább. S hogy ilyen sok személyiséget adott ez a vidék, annak egyik oka az, hogy ez a terület sohasem volt török kézen, itt az Árpádkortól kezdve folyamatos volt az iskolázás, a művelődés, az egyházak működése. Hozzájárult az is, hogy itt békésen éltek egymás mellett magyarok, németek, horvátok, katolikusok, protestánsok.

Döbrentei érdemeiből négy jelentős tényezőt emelt ki. Elsőként, hogy kiváló szervező volt. Az Erdélyi Múzeum szerkesztőjeként összefogta a politikai ellenfeleket (Széchenyi – Dessewffy), de az ügy érdekében együttműködött minden vallás képviselője. Közvetítő volt abban az értelemben, hogy bőven fordított az európai kultúra – elsősorban a bölcséleti, esztétikai – értékeiből. Tevékenyen részt vett az akadémiai és

más társaságok által hirdetett pályázatok értékelésében, s ebben nagyon szigorú volt. Jellemének pozitívuma – említette negyedikként –, hogy amikor az új nemzedék nem tartott igényt szolgálataira – hiszen az általa képviselt klasszicizmust felváltotta a romantika –, nem sértődött meg, nem vonult vissza, hanem új területen talált magának feladatot. Ekkor kezdett gyermekekönveket írni, s ezzel ismét nagy szolgálatot tett hazánknak.

A szobor leleplezése után a család ma élő leszármazottja, a szépunoka, Döbrentei Imre lépett a mikrofonhoz. Ő jelenleg Kanadában él, erre az alkalomra jött haza és meghatódva mondta el saját versét, *Honvágy* címmel.

Az emlékező szoboravatás és ünnepség szervezésében részt vett a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület is. A devecseri kastélykönyvtár pedig ez alkalomra összeállított egy 4 oldalas életrajzot s benne Döbrentei műveinek bibliográfiájával, amit az ünneplő közönségnek szétosztottak.

Tóth Dezső

A técsői Függetlenségi és 48-as párt zászlaja

1995. november 3-án Forvald Sándor és Révész Bálint presbiterek egy régi magyar zászlót találtak a técsői templom padlásán. Forvald Sándor erről a következőket mondta.

– Révész Bálint társammal felmentünk a templom padlásterébe, hogy megvizsgáljuk a tető-szerkezetet: nincs-e törött pala, nem szorul-e valami javításra, mert éppen a tető-átfedés végéfelé jártunk. Benéztünk-bemásztunk minden zeg-zúgba, hogy tüzetesebben szemügyre vegyünk: nem mulasztottunk-e el valamit. Az egyik távoli zugban, a tartó gerendák által erősen takarva, egy ládát pillantottunk meg. Kiemeltük és felnyitottuk: benne volt a zászló, meg egy nagy szalag. Óvatosan kiemeltük mind a két darabot, levittük és értesítettük a tiszteletes Urat, valamint a parókia körül szorgoskodókat.

A piros-fehér-zöld zászló 2x1,5 méteres, duplán varrott brokátból készült. Az előlapján: fehér mezőben a koronás címer angyalok óvó-védő kezeiben, a címer felett és alatt félkörben: HAZÁDNAK RENDÜLETLENÜL LÉGY HÍVE OH MAGYAR. A hátoldalon, szintén a fehér mezőben Szűzmaria, Magyarország patrónája ovális keretben, fölötté és alatta félkörökben: TÉCSŐI FÜGGETLENSÉGI ÉS 48-AS PÁRT. 1905. ÉVÉBEN. (lásd. a hátsó borítón) A szöveget és képet, a díszítő elemeket, a zászló járom oldalát szegélyező rojtokat arany és színes szálakból hímezték. Minden együtt: mestermunka. Az alakok arcvonásai, testtartásuk, öltözkük, a színek harmóniája-élethű. A korona ékkövei sziporkáznak, a rojtokat mintha gyenge szellő simogatná. A hármasszög színei megőrizték üdeségüket, csak a fehérben láthatók – helyenként – a mulandóság nyomai. A szalag 3 m x 30 cm, brokát, fehér színű, az egyik összetevőjén, ami arany-rojtokban végződik, arany-szálakkal a következőt hímezték: özv. ERDŐ IMRÉNÉ 1906 – a másikon folytatásként – a *técsői függetlenségi körnek*. Kocsis Sándorné hímző-mesternek jutott a megtisztelő feladat: tisztítsa meg a zászlót és a szalagot a ráülepedett szennytől, amit ő – mesterien – meg is tett. (A zászlók képét lásd a hátsó borítón.)

November 4-én összeült az egyház vezetősége és egyhangú határozatot hozott: Isten óvó könyörülete megőrizte, átmentette a jelenbe ezt az ereklyét, a templom adott a relikviáknak oltalmazó otthont a megpróbáltatások évtizedeiben – maradjon továbbra is a templomban, legyen mindenkié.

Ótusz Lajos asztalos-mester rudat faragott és november 5-én Úrvacsora vétel után, László Károly lelkipásztor méltató szónoklata után a város és környéke apraja és nagyja gyönyörködhetett a zászlóban.

Dr. Szöllősy Tibor

Új finn és magyar családnév-szótáraink¹

Mind Suomiban, mind pedig Magyarországon az utóbbi évtizedekben fölerősödött az önazonosság történeti távlatokba is visszanyúló keresése. Környezetünk megbecsülése, jelenünk és jövőnk építése csak úgy lehetséges, ha tudjuk, hogy honnan jöttünk, milyen gyökerek kapcsolnak bennünket hatalmas eurázsiai emberi és vallási térségekhez, s így határozzuk meg helyünket a Kárpát-medence egymásra utalt népei között: nyelvek és hitek vízválásátóján.

A magyar névtudomány egyik legnagyobb jelenkori vállalkozása egyszemélyes: Kázmér Miklós: *Régi magyar családnévek szótára XIV-XVII. század* (Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993. 1172 lap). Szerkesztőnk nem ismeretlen névtani szakembereink között, s a magyar történelem iránt érdeklődők is találkozhatnak nevével: 1944-ben a neves, szilárd jellemű felvidéki politikusunk, Esterházy János gr. családjánál él (ld. Esterházy Lujza, Szívek az ár ellen. Budapest, 1991. 140). 1970-ben Kázmér Miklós: *A falu a magyar helynevekben* (XIII-XIX. század) címen ad ki a budapesti Akadémiai Kiadónál történeti-etimológiai vizsgálódásait összegző igen alapos munkát, mely a témakörrel foglalkozók módszertani, szakmai példája, s a Pozsonyi Egyetem magyar tanszékén oktat.

Szerzőnk neve, a *Kázmér* már az Árpád-korban jelentkezik nyelvterületünkön. A *Régi magyar családnévek szótárának* tanúsága szerint magyar apanév, mely a Zichyek birtokain, az felvidéki Boldogfa községben, az immár Ausztriához tartozó Felsőőrött, Hont és Vas megyékben egyaránt előfordul, s *Kazmír*, *Kazmár*, *Kozmér* és *Kázmér* alakváltozatai is vannak.

Ilyen jellegű névszótárt finn nyelvrokonaink jó egy évtizeddel korábban már kiadtak. Az *Uusi suomalaisen nimikirja (Új finn*

névkönyv) vastagabb, vezetéknevekkel foglalkozó részét *Pirjo Mikkonen* és *Sirkka Paikalla* szerkesztette (Otava Helsinki, 1983, újabb kiadás 1988). Mind e kiváló finn munka, mind pedig *Kázmér Miklós* szótára családneveink táji és történeti tagozódását is érzékelteti, s e biztos kiindulópont felől megbízható eredeztetéseket, alapos névfejtéseket találhatunk bennük. Érdekes azonban a két rokon nép családnév szótárai közötti szemléletbeli különbség, hiszen pl. míg a *Sün* címszó alatt Kázmernál 1522: *Benedictus Suvl*, *Matheus Syl* szegedi, 1558: *Joanne Syul* soproni és 1596: *Stephanus Sun* somoskői adatokat találunk, a finn *Süli* 'Sün' családnévnél azt a megállapítást találjuk, hogy a ladogai karjalaktól elterjedt név – 1802: *Silitaji* – mégis a finn munka inkább hajlik az oroszról való eredeztetésre, mint a régi, állatnévből való levezetésre (vö. 1341 *Abaam Mokus* – mókus, 1427: *Ladislav Neste* – nyest, 1419: *Andrea Fechke* – fecske, 1368: *Rauaz* – ravasz róka, 1418: *Thomas Roka* – róka, 1389: *Benedicto Farkas* – farkas. Az utóbbi finn jelentésbeli megfelelője *Susi* 'Farkas' személynévként Dél-Karjala felől terjedt el a finnben 1340. *Olof Swisi* földművest említik saaksmaki falujában, majd 1464: *Laurens Susi* polgárt Viipuri (ma Vyborg) városából vö. 1453: *Michael Farkas* Kolozsvárot.

Érdekes párhuzamosság a magyar és a finn névadásban ősi *kő* nyelvjárási *kí* szavunk. Finn megfelelője a *Kivi* családnév, jelentése *kő*. A neves finn regényírónál, Aleksis Kivinél (1834-1872) ez fölvevett vezetéknev, hiszen eredeti neve *Alexis Stenvall*. A régi magyar családnévek között 1485: *Thomas Keo* (*kő*) és 1528: *Joannes Kiv* (olv. *kü*-vel találkozunk. A finn régiségben Viipuri dél-karjalai, egykori finn városból van 1551: *Knwt Kiffiu* adatunk (olv. *Kivi*), s 1554-ből *Kiffiuikassi*, magyar fordításban *Kökéz*, mely a Hont megyében lévő 1505: *Kökesz*hez igen hasonló, de csak előtagjukban azonos eredetűek. A finn név talán gutaütésben megmerevedett kéz viselőjére utal, a magyar *Kökeszi* helynév utótagja törzsnév.

A finn *Karttu* 'Medve' családnév ősi előfordulási területe Dél-Karjala, de a nyugati finn Tyrvaaben 1439-ből már adatolt az *Oleff Karlunpoyka* 'Medveli' név is. Magyar jelen-

¹ Rövidítések: SKES – Suomen kielen etymologinen sanakivja I-II. kötet A finn nyelv szófajtő szótára. Helsinki, 1955 – 1981. – TESZ – A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-IV. kötet Bp. 1967 – 1984.

tésbeli megfelelője a *Medve* 1380 körül jelentkezik Kázmér szótárában, de e szláv eredetű szavunk személynévként már az Árpád-korban jelen van anyanyelvünkben (vö. TESZ 2:873). Szinte hihetetlen, hogy az Árpád-kor magyarságának ne lett volna szava, önálló magyar szava a medvére. Igen valószínűnek tartom, hogy a *Mézes* családnevünk mögött az ómagyarban, a 'mézező medve' is ott volt 1389: Benedictus *Mezes* (Miskolc), 1453: Georgius *Mezes* (Kolozsvár), 1469: Nicolaus *Mizes-Mezes* (Szlavónia), 1522: Johannes *Mezees* (Szeged), 1614: *Mezes* Leorincz (Csik-Gyergyó-Kászon), 1646: Benedictus *Mézes* (Pozsony). Innen már csak egy jókora jelentésbeli lépés kell a finn 1559: Anders *Mesien* Pellosniemi-ben jelentkező vezetéknevig, mely végsősoron a mackók kedvelt finn *mesi marja*, szó szerint mézbogyó szóra vezethető vissza. További kutatásainkat megnehezíti az a tény, melyre Kázmér munkájában föl is hívja figyelmünket: a *Mézes* és a *Meszes* nevek megegyező helyesírási képre régi magyar szövegeinkben.

A *Sarvi* finn 'szarv' családnév Turkuban 1632: *Sarvenleikkaaja*, szarvvágó alakban jelentkezik, de 1550-ből Kivuból van Sarvipaa adatunk is *Saruipa* 'szarvifő' alakban. Magyar megfelelője *Szarvas* családnévünk, mely részben etimológiai megfelelő is vö. 1271 *Kueszov* 'kőszarv' (TESZ 3:684). A finn és a magyar név hasonló térbeli, testrészhöz kötődő szemléletet tükröz. A *Horn* németül jelent 'Szarv'-at de családnévként szarvból készült fúvós hangszer – ennek viselője névadási indíték.

Elo családnévként a finnben *élet* szavunkkal közös ősi eredetű. A karjalai eredetű – azaz keleti finn – kultuszminiszternő Eloma családnéve már összetétel 'gabonaföld' jelentésben. *Élő* vezetéknevi szerepben az 1400-as években Clemens *elw* alakban Kázmér kitűnő szótára szerint már jelentkezik (megjegyzendő, hogy az augusztusi finn rokonaink *elokuu*-nak nevezik, azaz az élet, a gabonaérés havának. Napjainkig is élő családnév az *Éltető* 1609: *Éltető* Marton (Kolozsvártól nyugatra Gyalu városában teljesít szolgálatot), 1720: Georgius *Éltető* Zilahon adott. A finn és a magyar névtani kutatások itt igen közel kerülnek egymáshoz. Megjegyzendő, hogy az Árpád-korban 1138/1329: *Numel* nevünk is volt, mely a 'nem él (rossz szellem, ne keresd)' gyermek, kisednevelő szemléletből ered (vö. Mny 32:56).

A jelenlegi finn államelnök családnéve *Ahtisaari*. Maga az Ahti előtag 1536 Jöns

Achtj, majd Siffrid *Achtis* alakban jelentkezik a dél-nyugati finn területeken, az utótag a *Saari* pedig 'sziget' szavunk jelentésbeli megfelelője. Az előtag megfelelői a régi német nyelvújításokban és a frízben találhatók meg. A magyar *sziget* végső soron *szeg*, *szög*, beszöggellés szavunkra vezethető vissza és az ugor korig van rokonnyelvi megfelelője. *Szög* családnévünk azonban hajsziúre utal, a *szöke* szavunkkal rokon: 1520. Demetrius *Zewg*. *Szigeti* családnévünk 1396: Michael *Sigetly* régi magyar családneveink között nagy megterheltségű, s ma is élő, az *Ahtisaari* név utótagjának jelentésbeli rokona.

Ősi, közös finnugor szókészletünkhöz tartozik *ár* szavunk 'Preis' – finnül arve – jelentésben. Régi magyar családneveink között már továbbképzett *Árus*, *Áros* kereskedő, kalmár alakban jelentkezik 1413: Johannes *Arrus*, 1466: Anna *Aros* (Szlavónia). A finnben van ugyan olyan név, mely végső soron az *arvo*, *ár/Preis* alapozóra vezethető vissza, az *Arvio*, földbecsül, értékel jelentésben teleknév, mely az ott élő gazda nevével nem azonos a finn régiségben.

Igen ősi szemlélet tükrözője *Vér* családnévünk. Eredetéhez *testvér* szavunk utótagja ad jó magyarázatot 1415: *Wer* (Szatmár), 1450. *Wer* (László) (Kolozsmonostor), 1562/1749: Stephano *Weer* (Fejér megye), 1632: *Vér* Bálint (Sárospatak), 1688: Francisci *Vér* (Tokaj), 1720: Stephanus *Vir* (Pestmegye). Megjegyzendő, hogy az 1838-ban Jyvaskyli városában adatolt Johan *Wertala* első szótagja lehet hasonló eredetű, s a *Verta* családnév is megvan a finnben, mely a *veri* vér szó részleges tárgyesete (v. Skes 6:1704-1705). Igen nagy megterheltségű régi magyar családneveink között a *Veres* 1341: *Verus*, 1392: *Würis* Janos (Sopron – az utóbbi adatot sajnos átírtá közlője mai helyesírásunk szerint) és a *Vörös* 1557: *Weureus*.

A magyar személynévadás egyik ősi sajátossága, hogy – a lovas népekhez hasonlóan – személynévanyagunk közvetlenül helynévvé váltak, pl. *Kér*, *Jenő*, *Keszi*..., de helyneveink is válhattak közvetlenül személynévvé, így 1579: *Geuincz* (András) (Göncz) 1720: Johannes *Göncz* (Zala). Régi egyházi személynévek, így a *Péter* rövidüléseként keletkezett a *Pető* 1322: Laurencii *Peteu*, mely az ő becézőképzővel alakult. E családnév megterheltsége a magyar régiségben igen nagy, s napjainkban tart. A *Petőfi* már 1483-ban jelentkezik Sopron vármegyében *Johanni Petheufy* alakban. Nemzeti költőnkél ez ugyan fölvet

név, de a szintén evangélikus, s szintén nem csupán nevében magyarrá vált Reményik Sándor szavai szerint: a test semmi, a lélek minden!

Magyar családneveink között tallózva 1611-ben bukkanunk reá régi Győrben kelt levelek között az új Magyarország első miniszterelnökének családnevére: *Authall* Mathijas, majd 1720: Steph(anus) *Antall* (Vas megyéből). Régi egyházi személynévből lett apanév. Gyakorisága miatt is indokolt e régies helyesírási sajátosság megőrzése amúgy is túlságosan szabványosuló korunkban.

Magyar és európai viszonylatban névtudományunk legalaposabb, legmélyebbre fűrő és a mélységekből a legtöbb elsődleges adatot felszínre hozó munka Kázmér Miklós munkája, melyre Kálmán Béla hasonló jellegű és hasonlóan színvonalas névtudományi munkái mellett joggal tekinthetünk a legteljesebb szakmai tisztelettel Szabó T. Attila mondotta volt közvetlen halála előtt: csak eredeti anyag alapján lehet eredeti eredményeket elérni (1986: MTV beszélgetés). Kázmér Miklós munkája eredeti anyag alapján vonja le következtetéseit. Eredményei eredeti, az egész európai névtudományt gazdagító magyar eredmények. Méltó követője finn elődjének.

✠ Szabó T. Ádám

A reformkori Buda-Pest

A főváros elődjét alkotó három önálló közigazgatású település, Buda, Óbuda és Pest gyors ütemű fejlődése és világvárossá növekedése ugyan a dualizmus korában, 1873-as egyesülésüktől lendült föl, ám az urbanizáció valódi kezdete – kivált Pest vonatkozásában – a reformkorra tehető. Ebben az időben még csakugyan három, jellegében nagyon eltérő településről beszélhetünk: a nyugalmas-kies Budáról és a vidékies Óbudáról, melyek fölött megállni látszott az idő, valamint a fiatalos, épülő-szépülő Pestről. Hiszen már állnak a Duna-part palotái, működnek a színházak, kávéházak és szállodák, fölépülnek az első gyárak, megindul a vasúti közlekedés Vácra és kísérleti „magasvasút” épül Kőbánya felé, élénk hajóforgalom zajlik a Dunán és még elevenebb, nyüzsgő forgalom Pest utcáin, amely Petőfit is gúnyos vers írására ihleti. A kortársak fölfigyelnek a Duna balparti városrészének dinamikus és látványos fejlődésére – idézzük most az elragadtatott Jókait: „A szép

ifjú Pestet, serdülő menyasszonyát Budának, a vén hadastyánnak, nágszerű házsoraival, sokat emlegetett közintézetivel s annyi minden széppel, jóval, hogy a jövevénynek mind az öt érzéke kifrad, ha mindezt élvezni akarja.” Az író elragadtatását, ámulatát álmódja újra és plántálja a mába – hitelesen – *Faragó Éva* csodálatos szépségű kép- és megnyerő gazdasági szövegválogatása. A város- és életmódtörténeti olvasókönyvbe ojtott album a XIX. század első felének rajzolótól, metszetkészítő mestereitől, a városábrázolás jeleseitől és a korszak szép- és hírlapi irodalmának alkotóitól, illetve közéletének neves személyiségeitől közöl pompás válogatást: miként látták a kortársak, a képző- és írásművészek az ódon hangulat és a gyorsuló fejlődés korszakhatárán, a valódi városiasodás kezdőpontján Pest-Budát. Mert ha egyetlen korjellemzőt kellene kiragadni a sok közül, akkor azt mondhatjuk: a reformkori Pest-Buda egyedi sajátossága az, hogy még magán hordja az évszázados mozdulatlanság és ódonosság, meghittség és zárkózottság vegyületeként leírható állandóság érzetét, valamint a kezdődő és gyorsuló városfejlődés nyitottságát, dinamizmusát, fiatalos izmosodását. Buda földszintes házai, árnyas utcái a múltat idézik, Pest építkezései, eleven nyüzsgése a jövőt sejteti.

Faragó Éva az illusztrációs és szöveganyag válogatásakor nagyon pontosan igyekezett visszaadni a korjellemző kettősség hiteles arányait. A korabeli metszetekhez, litográfiákhoz, festményekhez – azaz város- és életképekhez – illesztett találó irodalmi és sajtószemelvények egymást erősítő, frappáns gazdasági tematikus-topográfiai szerkezetű fejezetekben jelenik meg: *Buda és Pest látképei*, *Buda és környéke*, *Duna – Duna-parti élet*, *Séta a régi belvárosban*, *Épül az Újváros*, *Túl a régi városfalon*. Ez a tagolás egyszerre mutatja a hatalmas képzőművészeti és irodalmi forrásanyag fölényes biztonságú átlátását és azt a szigorú szerkesztői koncepciót, amellyel a legfontosabb és legtalálóbb, a korjellemző és mégis mának szóló, a legrepresentatívabb és legátfogóbb képi ábrázolásokat és a hozzájuk illő-kapcsolódó szövegidezeteket sorolta egymás mellé. A képzőművészek – mint Alt Jakab, Carl Vasquez, Schwindt Károly, Franz Sandmann, Marastoni Jakab, Josef Kuwasseg vagy Warschag Jakab – és az írók, közéleti személyiségek – például Degré Alajos, Garay János, Nagy Ignác, Széchenyi István, Wesselényi Miklós vagy a már említett Jókai Mór – koruk Pest-Budájának értő szemű és szeretet-

tel elfogult ábrázoló üzennek a mának a lassú ébredést követő, hatalmas építő lendületet sejtető és nagy fejlődést ígérő város perspektíváinak és múló pillanatainak megörökítésével. Városepítészeti és életmódtörténeti körkép ez az album, mely visszavarázsolja lapozgatóját a reformkori Pest-Buda poros, sáros, ám forgalmas utcáira, kávéházaiba, lövészegyleteibe, üzleteibe. Ez a képzeletbeli séta a történelmi reminiscenciákon és időtlen nosztalgiaikon túl azért is tanulságos, mert nagyon sok konkrét és fontos ismerettel gyarapítja tudásunkat: hogyan működött a hajóhid, milyen volt az 1838. évi árvíz, hogyan zajlott a lóverseny a Külső-Üllői úton, milyen volt a Váci utca és a Tabán vagy a Hatvani-kapu, miért volt falusias a régi Ferencváros és milyen volt a piknik a Városligetben? Az átlomszerű időutazás történeti tényeit a kötet pontos jegyzetapparátusa konkretizálja: a forrás- és képjegyzék, azután a magyaron kívül angol, német és francia nyelvű bevezető igazít el az utóbbi esztendő legjelentősebb és legszebb korfelidéző Budapest-albumában. (Bp. 1995. Enciklopédia Kiadó, 145 old.)

Mezey László Miklós

Magyar színház Erdélyben: 1919-1992¹

Évfordulós emlékezés adott alkalmat annak az összegző-elemző jellegű könyvnek a megírására és megjelentetésére, amely az erdélyi magyarság kisebbségi sorsra jutásának idejétől napjainkig eleveníti fel – aprólékosan adatoltan, egyúttal társadalmi-történeti folyamatokat is figyelemmel kísérve – az erdélyi magyar színház történetét. 1992-ben ünnepeltük a 200 éves intézményes erdélyi magyar színjátszást. Enyedi Sándor kutatásai szerint pontosabban az említett év december 11-ei napja jelzi a korai és igényes kezdetet.

A magyar színháztörténet általában is sokat köszönhet Erdélynek, s különösen sokat Kolozsvárnak, hiszen a színművészeti „úttörés” Kolozsvár vonzaskörében ment végbe. Mindezek ellenére a romániai magyar színjátszás kibontakozása a kisebbségi lét első éve-

iben, a hatalomváltás s a bénultság időszaka után nem problémamentes, miként nem az – távolról sem – napjainkban. Ugyanaz a társadalmi létszükséglet élteti, mint a térségben általában, ahol a színház a kisebbségi anyanyelvek fóruma; s ugyanaz, amely egykor létrehozta, s amelyről Aranka György, az erdélyi felvilágosodás jeles tudósa így írt 1791-ben: „Egy magyar Színnek felállítását talán legelől kell vala tennem azok között az eszközök között, melyek anyai nyelvünk gyarapítására és közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy ez a legfőbb eszköz.”

A *Kántor Lajos és Kötő József* kolozsvári irodalom- és színháztörténetesek nevével fémjelzett, a Kriterionnál 1994-ben megjelent könyv sajátos szerkezete áttekinthetően tagolja a tematikát, intézménytörténet, eseménytörténetet és a földrajzi-területi adottságok szerint megragadható színház-esztétikai törekvések szempontjából is. A mai keretek számottevő előzményeinek rövid felelevenítése után – Kántor Lajos színháztörténeti beköszönőjében –, a három részre bontható könyv *első* nagy fejezetsorozatát a két világháború közötti időszak historikusabb hangvételű összefoglalása jelenti. Ez Kötő József kutatómunkájának, hatalmas forrásanyag áttekintésének eredménye, melynek szintézise a szerzőt dicséri. A könyv *második* része az 1944 után következő időszak történetét dolgozza fel, ebben Kántor Lajos a működő ó erdélyi magyar színház történetét külön-külön követi nyomon, majd 1984-ig zár. A Játékrend alkotja a könyv *harmadik* nagy egységét, ez neves színészek segítségével összeállított dokumentum, amely 1944-től 1992-ig összegzi egy részletes táblázatokból álló rendkívül értékes emlékeztetőben, színházanként, egy-egy évad tevékenységét, a bemutatók időpontját, a közreműködött művészek nevét, a szerzőket.

E három rész jellegében és módszertanilag sajátosan alkalmazkodik a témához, azon belül a tárgyalt időszakhoz.

Kötő József feleleveníti, hogy 1918 után a történelmi változások következtében egy olyan nagy múltú erdélyi magyar színház és mozgalom léte került veszélybe, amely már „szilárd színházi struktúrára, határozottan körvonalozott színházeszményre, erős közönségalapra támaszkodhatott”. Megmaradásának szavatolása megtörtént ugyan, de a méltányos részesedés elve nem tartatott be, miként a kulturális önrendelkezés ígérete sem. A romániai magyar színjátszás kibontakozása a

¹ *Kántor Lajos – Kötő József: Magyar színház Erdélyben. 1919-1992.* Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1994, 270 old.

kisebbségi lét első éveiben egyenlő a megmaradásért való küzdelemmel. Először is, mivel megszűnni látszanak a kultúra működését szavatoló intézményes keretek, kényszerű önel-tartásra rendezkedik be. Ugyanakkor hatalmas erőfeszítések történnek azért, hogy ilyen körülmények között a színházak ne üzletiesedjenek el, s megmaradjanak a magyarság kultúrájának fórumaiként. Egyensúlykeresés ez tömegszízelés és kultúrmisszió között; mulattatás, látványosság egyfelől, és színvonal-emelés, felzárkózás másfelől. Az 1920-as színházi térkép szerint Erdélyben, magyarlakta területeink körzetesítése után tíz magyar társulat működött. Fontos szerepet játszottak az erdélyi dráma megteremtésében is, pályázatok meghirdetésével. A „kisebbségi modus vivendi” körvonalazódása, az 1924-es sajtóvita után kisebbségi programok kerülnek meghirdetésre, fokozódik a falu és a népsors iránti érdeklődés. Mindeközben a kölcsönösségre is figyelnek: a román irodalom legkiválóbb alkotásait is sorra bemutatják.

A társadalmi folyamatok – az elszegényedés, a tömeges elvándorlás – kedvezőtlenül hatnak a színházra, ezt jelzi a fejezet alcíme is: a fokozatos leépülés évei: 1918–1928.

A következő időszakban 1928–1933 között kialakulnak azok az önszerveződési kísérletek, mechanizmusok és modellek, amelyek a közösségi erőfeszítések növelése és országos színpártoló mozgalom szervezése segítségével új, konzorciális alapon próbálták megmenteni a leépülő – eközben a magyar közönség érzelmi világától is „elhajló” – színházat. Mindezekben nagy szerep jutott az Erdélyi Helikonnak. Az intézményes megmaradás, a szervezeti keretek alakulásával párhuzamosan Kötő József nyomon követi a kiemelkedő művészi teljesítményeket is, munkásságokat, meghatározó egyéniségek kiváló alakításait, akik egyben az anyaországgal is összekötő hidakat, összefűző szálakat jelentettek.

1933–1940 között alakul az a ma is tanulságos, új művelődési modell, ahol a színjátszás jogilag magánvállalkozás, de lényegében az erdélyi magyar közösség közvetlen irányítása alatt álló nemzeti intézmény. Ebben a periódusban helyreállítódik a színjátszás erkölcsi hitele, közönség- és szakmai sikerek születnek. A „helyi éltető források megtalálása” után az operakultusz feltámasztására is sor kerül. Az egyetemes magyar színjátszás olyan nevei tűnnek fel Kolozsvárott, mint Dayka Margit, Kiss Manyi.

Abban a másfél oldalnyi alfejezetben,

amely az 1940–1944 közötti időt elemzi, nem esik szó – a szerző talán nem mondhatott volna újat – a háborús eseményekről, azok hatásáról. A nagy múltú hagyományok továbbélőként újabb nevek örökítődnek meg: Senkáliszky Endréé, András Mártoné, Jancsó Adrienné, Tompa Sándoré, Kovács Györgyé.

Kántor Lajos színházról színházra haladva elemzi a kötet második nagy részében az 1944 utáni erdélyi magyar színjátszás történetét. Erre a módszerre a 6 város magyar színházának – később társulatának – egyéni arculata, az általuk hangsúlyosan képviselt egyik vagy másik jellemző színházi irány, eszmény, koncepció, tendencia szolgáltatott alapot.

Az újakezdés a hagyományok felelevenítése mellett megküzdött a kommersz-színház és a proletkult jelenségeivel is. A klasszikus értékekre figyelő, modern formanyelvre is sérzékeny kolozsvári magyar színház tevékenysége valamint a „vidám játékok és a költészet színpadának” nevezett nagyváradi színház mellett bekapcsolódik a romániai magyar színházi élet vérkeringésébe 1946-ban a marosvásárhelyi Székely Színház, 1948-ban a sepsiszentgyörgyi Állami Népszínház; 1953-ban teljesezik ki a hálózat a temesvári majd a nagybányai társulatokkal, 1956-ban a szatmárral. Kialakulnak a Kolozsvári Állami Magyar Opera szervezeti keretei, az itteni bábszínházi is, s működik a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Stúdió színpada. A következő évtizedekben némelyik magyar társulatot tagozattá minősítik át, román társulatokat szervezvének melléjük.

A színházi évadok mérlegét Kántor Lajos a korabeli-korunkbeli különféle konjunktúrák, műsorpolitika felvázolásával, bővebben színházesztétikai elemzések részletes ismertetésével vonja meg, tevékenységük és szerepük méltatásával, többek között a romániai magyar irodalom pódiumi szolgálatában.

Tekintve, hogy e fejezet lényegében 1984-gyel lezárul, csupán a rövid Utóhang hivatkozik az intézmény jelenlegi alapkérdéseire: mint történelme során annyiszor, ma is veszélyeztetett helyzetben van, anyagi gondok mellett rendező- és színészhíánnyal küzd, igaz, közben a színész-elvándorlást pótlandó újjászerveződobben és bővülőben van a szakemberképzés. Nem adták fel a küzdelmet a fenyegető provincializmussal és amatőrizmussal szemben sem.

Az erdélyi színházi élet sohasem csak esztétikai kérdés, hanem politikai változások

mérőműszere is. A kiváló csapatmunka gyakran hőskorszaknak nevezhető körülmények között folyik, miközben igényesség, kortársi szellem, a játékstílus megújítására tett kísérletek jellemzik.

A kötet harmadik, zárórésze a Játékrend, amely 6 romániai magyar színház teljes játékrendjét közli 1944 őszétől máig. E rendkívül értékes, dokumentum-összeállítás egyben emlékeztető egy-egy évad műsoraira, nagy nevekre. Színészek, rendezők, díszlettervezők, közreműködők neveit örökíti meg, prózai és zenei darabok, opera, operett, hangverseny, balett-est tekintetében. E kronologikus játékrend nemcsak események naptára, hanem átvonul rajta a tágabb és a szűkebb történelmi háttér is.

Demeter Zayzon Mária

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA:

Kecskeméti évszázadok

Kecskemét elragadó város, csodálatosan gazdag múlttal. A legenda szerint Árpád vezér eltikkadt seregét szerette volna megvigasztalni és Kaszap táltoshoz fordult tanácsért. A hűséges táltos a homokpuszta közepén kardjával a homokba vágott, aminek nyomán forrás fakadt. A Kaszap utca végén levő kút ma is e legenda emlékét őrzi. A város nevét először 1353-ban írják le oklevélben, amikor Nagy Lajos királyunk az akkor már lakatlan Ádasegyháza földjét – mely Kecskemét birtok mellett terült el – egy kun hívének adományozta. 1415-ben Borbála királyné saját városának nevezte, majd a XV. és XVI. század során a Hunyadi, a Péro, a Lábatihány, a Pathócsy, a Vizkelethy és a Lízthy család birtokainak is része volt. A mohácsi katasztrófa után 1526. szeptember 29-én érték el a török csapatok Kecskemétet, s azonnál fel is égtek. 1565-ig a budai pasa szolgálati birtokának volt a része, s a folyton megsarcolt lakosság 1598-ig nem kevesebb, mint 200 ezer oszpora derékadót fizetett. Az elkövetkező századok sem voltak kegyesek a mezőváros lakosaihoz. Az 1703-ban kirobbant Rákóczi szabadságharc a háborús megpróbáltatások újabb korszakát jelentették. 1707-ben Károlyi Sándor a bácskai ráccokkal hadakozott. Az őrizet nélkül maradt Kecskemétet feldúlták a délről érkező szabadcsapatok. Április 3-ára virradó vasárnap hajnalán a rác sereg 396 embert gyilkolt le. Utánuk 102 özvegy, 544

árva, 128 sebesült és egy kifosztott város maradt. Az arany, ezüst és egyéb értéktárgyakon kívül elvittek 899 ökröt, 562 lovat, 300 szarvasmarhát, 88 kocsit, 126 szekeret. Leégett 90 ház és két malom, 155 férfit és nőt fogolyként hurcoltak el. Székudvari János kecskeméti református tanár 1708-ban írt verses krónikájában így kesergett:

*Vasárnapja első, hogy lőn György havának
Ezerhétszázlétbe mikoron irniának,
Fiak s atyák bétakarodának
Hogy az Úrnak híven szolgáljának.*

*Az édig fel ható szörnyű ordítással
Hát reggel a pogány jó nagy kiáltással,
Ropogással, sok ői-mag járással,
Fut a népre szablya villámlással.*

Szerencsétlen napja a városnak április 2-a. 1819-ben ugyanezen a napon pusztit Kecskemét történelmének legnagyobb tűzvésze. A tragédia oly rettenetes volt, hogy borzalmában a nagyharang is „levesztette a hangját”

A történelem persze korántsem ilyen kegyetlen, voltak a mezővárosnak gazdagodó, gyarapodó korszakai is. A XVIII. század során megerősödött a kézműipar, megélnékült a kereskedés, virágzásnak indultak a piacok és a vásárok. 1840-ben a városnak 1183 céhes iparosa volt, és sok egyéb mellett, ekkor élte virágkorát az alföldi ötvösművészet is. 1715-ben iskolát alapítanak a városban a piaristák, nagyhírű kollégiumuk és iskolájuk azonban igazán a reformkorban épült ki. Ekkortájt tanult náluk Katona József, Tácsics Mihály, Klapka György és Horváth Mihály is. 1841-ben Szilády Károly megalapította messze földön ismertté vált nyomdáját. A szabadságharc bukását követő néhány évtized Kecskemét lakosainak életében is sötét korszakot jelent, ám, a kiegyezést követően a város is – akárcsak Magyarország – soha nem látott fejlődésnek indult. 1880. október 29-én Lestár Pétert választották a város polgármesterévé, őt 1897-től Kada Elek követte. Ekkor alakult ki Kecskemét ma is csodált városképe, gazdasága felívelőben volt, otthonra lelt és felvirágzott a szecesszió, és lett a vidék a szőlő és a barack hazája. 1897. december 26-án, az új városnév felavatásakor mondta Kada Elek polgármester: „Hányszor érte ezt a várost az a veszedelem, hogy nem marad belőle egyéb, csak felperszelt templomának üszkös falai, amelyet temetni készült a pusztaság homoktengere. De a kecskeméti polgárság megmaradt része nem ment el idegen tájra jobb hazát

keresni, hanem visszatért ide..." És teremtett maga köré új életet, új otthonokkal és új harangszóval. Méltán írta Németh László a harmincas években: „Amikor Kertmagyarország eszméjét és nevét a magyar gondolkodásba belévettem: voltaképp Magyarország elkecskenítésére gondoltam.” Érthető hát a cívisváros lakosságának sokszázados önbecsülése, érthető, hogy mosolygós arcú Madonnáját is a kertjében megtermett barackkal ékesíti. Hol látná legszívesebben munkája gyümölcsét, ha nem Mária lábainál?

A leírható és az emlékezetben megőrzött múlt Kecskemét város eleven, élő hagyományait és örökségét képezi mai is. Kecskemét azonban ennél természetesen sokkal több. A szecessziós városközponttal együtt látni kell a piarista templom barokk oltárait, az 1742-ben Conti Lipót által felállított, s a pestisjárvány áldozatainak emlékét őrző Szentháromság-emlékművet, vagy a kőpadot, amely mellett Széchenyi István ércszobra újjának érintésével próbálja megtartani Szent István „leonlani” készülő országát. S ezzel együtt is ismeretlen marad Kecskemét azok számára, akik nem éltek meg legalább egy mindent elborító homokvihart, s akik – ha rövid időre is – nem maradtak egyedül Tóth Menyhért festményeinek vakító fehérségével.

Az utóbbi esztendőik során örvendetesen megszaporodtak Hornyik János utódai, azok, akik vállalják a város örökségének írásban történő számbavételét. A neves tudós 1860-1866 között négy kötetben jelentette meg *Kecskemét város története oklevéltárral* című munkáját, melyhez fogható teljességgel máig nem dolgozták fel az elmúlt évszázadot. A hiány pótlására jött létre a Kecskemét Nagymonográfia Szerkesztősege, mely eddig négy kiadvánnyal jelentkezett a Kecskeméti-Füzetek című sorozat keretében. 1990-ben Iványosi-Szabó Tibor *Kecskemét 1848-49-ben*, 1991-ben Orosz László *Kecskemét irodalmi öröksége*, 1992-ben pedig Kuczka Antal *A kecskeméti malmok története*, valamint Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona *Kecskeméti életrajzi lexikon* című könyve jelent meg. De legalább ilyen jelentőségű a Bács-Kiskun megyei múzeumok másfél évtizedes múltra visszatekintő évkönyvsorozata, a *Cumania*. Kecskeméten nemcsak a futóhomok szelidül kértte, a városukat szeretők gondosan ápolják hagyományaik és örökségük ligeteit is. (1993. 72. old.)

Mák Ferenc

DR. ÁBRÁM ZOLTÁN:

Magyarok a nagyvilágban

Bethlen Gábor nagyságos fejedelemtől még azt tanultuk: A fejedelem nem álmodhat olyan álmot, amilyent szeretne, hanem amilyent lehet. De milyen nyelven álmodnak a kénszerűségekből vagy jószántukból vándorbotot ragadó sorstársaink? Álmodhatnak egyáltalán magyarul? Micsoda démoni játékot űzhet velünk, velük a sors. Még álmunkat is kiileshetik, megfoszthatják egyéniségüktől, Orvel-i módon varázsolhat velük a hatalom?

Mindez annak kapcsán vetődik fel, hogy elolvastam dr. Ábrám Zoltán marosvásárhelyi orvos nemrég megjelent kötetét. Az egyéni drámák, tragédiák, életsorsok mellett fölsejlik a legvéresebb valóság: amíg tiltották, üldözték, megalázták és meggyalázták „vércsepanyanyelvünket”, addig talán még magyarul álmodtunk egy új világot magunknak. Amikor már szabadon dönthet – még álmiai felől is – a „kitántorgó”, kiderül, hogy nagyon sokan angolul, németül, svédül, portugálul vagy éppen oroszul álmodják újra fiatalságuk legszebb éveit.

Talán a szerkesztés, talán a véletlen jóvoltából pontosan a kötet végére került az a rövid beszélgetés, amely azóta sem hagy nyugodni: a megkérdezett kanadai magyar könnyedén kijelenti: legtöbbször angolul álmodik. Ettől a pillanattól válik igazán izgalmassá a lazán összeálló beszélgetés-füzér. Mint fehér gézen a vér, átüt az eltelt öt évtized minden, magyarságot sújtó szenvedése.

„Öt világrész magyarjai vallanak a megmaradás esélyeiről, az anyanyelv és a magyar kultúra megőrzésének fontosságáról” – írja az előszóban dr. Ábrám Zoltán. Megmaradás? – nevet fel kínosan az ember. Oly sokat ismételtetget kulcsfogalom, hogy sikerült végképp lejártni.

Szerencsés embernek is nevezhetnők a szerzőt. Akkor szólaltatta meg a 32 országban élő, „jellel jelölt” magyarokat, amikor még nem söpört végig a nyugati magyar diaszpórákon az utóbbi évek rákfenéje: az egyfajta kiábrándultság érzése. Nincs már küldetésstuda a nyugati magyarságnak, már nem akarja megváltoztatni az otthoni állapotokat. Az anyaország pedig nem kér abból a felbecsülhetetlen értékű tapasztalatból, amellyel a nyugati magyarok segíthetnék szülőhazájuk napfényre vergődését. Innsbruckban nemrég az is elhangzott, hogy a nyugati magyarság

számára anakronizmus az „emigráns” megnevezés. Bármilyen hihetetlenül hangzik, de így igaz: identitását tekintve, a nyugati magyarság van a legveszélyeztetettebb helyzetben! A második, harmadik nemzedék most veszíti el a magyarsághoz való kötődésének hajszálgyökereit. A Puerto-Ricóból Budapestre hazaköltözött Ferdinándy György keserűen mesélte Marosvásárhelyen: nyolc unokája közül ötlet nem tud kommunikálni, mert ismeretlen számukra nagyapjuk anyanyelve.

Ábrám Zoltán kötetében még nyoma sincs ennek a sehollé-állapotnak. Méltóságteljesen hőmpölyögnek a sorok a megmaradásról, a szülőföldszeretetről, a helytállásról. Hitelességüket, kordokumentum jellegüket növeli, hogy minden sor és mondat pontosan ellenőrizhető és visszahallgatható a marosvásárhelyi rádió és a szerző szalagtárában, ugyanis a *Peremvilág* című rovat elsősorban ezekre a csöppet sem vidám hangulatú vallomásokra épül.

Azt is jelképesnek találom, hogy a beszélgetésfűzér közzétételére az a székyudvarhelyi Ablak Kiadó vállalkozott, amely Majla Sándor egyszemélyes intézményként az egyetlen lehetséges alternatívát fogadja el: „néhol kopját ültetve, másutt eget hasogatva, magunk világosítsuk ki ablakainkat.” (Sütő András találó megállapítása). Mindez azonban nem menti a könyvben hemzsegő nyelvhelyességi hibáikért!

Szerkesztői leleményességre vall, hogy az indító-interjúk a kisebbségi sorsban élő magyarság kálváriájáról szólnak: Kárpátalja, a Felvidék, Erdély, a Vajdaság, a Szerémség, Burgenland, tehát „töredék hazáscskáink” neves vagy kevésbé neves értelmiségiei vannak az elmúlt évtizedek embert és szellemiséget egyaránt próbára tevő meghurcoltatásairól. Adott tehát a lehetőség a minden rendű és előjelű összehasonlítgatásra. Egyvalami biztos: mindenhol kiontott magyar vér áztatja az emlékezetünkben mesebelivé szépült szülőföldet.

A fejezet legmegrázóbb írása – amolyan sírfelirat – Kell József, kórogyi polgármester vallomása: „A kórogyi népnek el kellett hagyania a faluját, és odaveszett az egész élet munkája gyümölcse. Többnyire Magyarországon kerestek és találtak menedéket, amiért köszönet minden magyarnak, aki segített rajtuk.” A föld felszínével egyenlővé tett Árpád-kori településnek mintegy 800 lakója volt, kilencven százalékuk magyar, 430 éves iskolájuk a legrégebb volt az egész környéken. Lakói szét-

szóródtak a nagyvilágban, a műemléktempломot szétbomlázták, szétlőtték a szerbek. Akárcsak az iskola, a művelődési központ is romokban áll. Nyolcan kitarítottak a végsőkig, nem hagyták el a falut a leírhatatlan pusztítás ellenére sem. (...) Attól tartunk, hogy ha kimennek a betelepített szabadcsapatok, azt is szétrombolják majd, ami megmaradt.” – jajognak a szavak, mondatok. Van-e, lehet-e ennél mellbeverőbb dráma, amikor a szülőföldet húzzák ki a talpunk alól?

A vallomások nyomán kibomlik előttünk egy különös világ, amelyet a nagyon nagy politikai keletközép-európai régióknak becéz, mi pedig bizánci-balkáni „álarcosbalként” emlegetünk. Ahol élünk adatott. Ahol Illyés Gyula veretes helyzetelemzése szerint: „A legnagyobb barátság a remény.”

Ebben nincs éles cenzúra az anyaországi, a nyugat-európai, vagy az utódállamokban élő magyarok között. A hazatérés reménye élte a nyugati magyar emigrációt, ez adott erőt a kisebbségi sorba taszított magyaroknak. Neves értelmiségiek vallanak arról a konok, néha emberfeletti küzdelemről, amellyel Pennsylvania és Ausztrália bányáiban, Svédország erdőrengetegekben bizonyították, hogy a magyarság valóban „méltó régi nagy híréhez”. Bizonyára a kötet olvasói is szívükbe zárják a kopenhágai Hamvas Béla-klub tagjait, a svédországi, norvégiai magyarokat; a több nyugat-európai országban ingázó nagysármási dr. Hermán János református lelkészt a költő és esszéíró Gömösi Györgyöt; a Spanyolországban élő Czilbert Aurélt; Ruzsik Vilmos pápai prelátust; a Brüsszelben csodákat művelő Szigetvári Endrét; a Svájci Magyar Irodalmi és Művészeti Kör megálmodóját és mindenesét, a geológus-költő Saáry Évát, dr. Szutrély Pétert, a legnyugatibb „keleti” magyarok lelkes kutatóját, a prágai Csémy Tamást; Lesskó Lászlót, a kazahsztáni Hungária Kulturális Szervezet elnökét, aki 1992-ben hazahozta Magyarországra az első világháború Kazahsztánban rekedt magyar hadifoglyok 60-70 éves, magyarul csak káromkodni tudó leszármazottait. Ábrám Zoltán kötetét olvasva elkalandozunk Új-Zélandra, a „magyarkodó” Galántai Ferenchez, és bekopogunk Ámon Antal ausztráliai rádióstúdiójába; Melbourneben részt veszünk dr. Orosz Mária magyarórán.

Azt is mondhatnánk: „házhöz” jöttek a riportalanyok. A Magyarok III. Világtalálkozóján – 1992 augusztusában – dr. Ábrám Zoltán egyszerűen csak bekapcsolta csodamasináját,

s megszólaltak a turbános, fekete bőrű magyarabok; vallottak a Sao Paulo-i, argentinai, venezuelai, amerikai, dél-afrikai magyarok szervezeteinek vezetői, képviselői.

Füst Milán idejében még minden olyan hihetetlenül egyszerű volt: új költő jelentkezett, szeretettel fogadták. Ma szponzorok után másképp az Istenadta szerző, s örül, ha sikerül néhány darabot eladni a nehezen kigyöngyözött kötetéből. Mégis a „mondod még?” konok kitartásával szólak önökhöz: új szerző jelentkezett, fogadjuk szeretettel.

Tófalvi Zoltán

TÓTH MIKLÓS:

Szilágyosomlyó

A Szilágyosság Erdélyhez nyugat felől csatlakozó nagy tájegységek közé tartozik, mint Bihar, Szatmár vagy Temes vidéke. A honfoglalásig gyér szláv, majd a XV-XVI. századig színmagyar népesség lakta. Az etnikai egységet a XVI. századot követően beköltöző románok és a XVIII. században betelepülő németek bontották meg. Az 1876. évi XXXVIII. törvény alkotta meg Szilágy vármegyét Kraszna és Külső-Szolnok vármegyéből, valamint Doboka és Kolozsvár vármegye néhány községéből. A trianoni békediktátum a Szilágyosságot Románia részévé tette. A II. bécsi döntés értelmében 1940-1945 között ismét Magyarországhoz tartozott.

Somlyó nevével először 1251-ben találkozunk, úgymint Vathasomlyóval, 1585-ben Somlyó nevet visel és 1641-ben már Somlyó néven szerepel. Somlyó 1351-ben hozományként átmege a Báthoriak kezébe, ettől kezdve története egyre inkább összefügg a Báthori családdal. A protestánsokat üldöző Báthori Zsófiával kihál a Báthoriak somlyói ága. Marosi István 1684-ben ír Somlyóról és úgy említi, mint „Erdélynek kifele egyik szemefénye...” Soha nem volt királyi birtok vagy királyi vár, mert a fejedelemségek alatt is mint végvár szerepelt.

A városnak 1791-ben már iskolája van, 1834-ben római katolikus gimnáziuma és harmincadhivatala. Bem tábornok 1848-ban a városból indult híres útközetére.

A Várhegyre 1317-1351 között épült egy igen nagy kiterjedésű vár, amelynek legerősebb része a fellegvár volt, de több védelmi gyűrű, sánc és fal dacolt a századok során újra meg újra támadó ellenséggel szemben.

A várkastély építésének időpontja ismeretlen. Első forrásunk 1532-ből való, amikor IV. Báthori István vajda a vár melletti dombra felépíti a környék legszebb templomát. A várkastély kiépítése VI. Báthori István nevéhez fűződik 1550-1594 között. A várkastélyt a későbbiek során kibővítették, tovább építették, így eredeti területének négyszeresére növekedett. A bástya keleti fala ma is áll. A somlyói Báthori ág kihalása után a várkastély lassú pusztulásnak indult. Az egykori leltárak sok érdekességet megőriztek a várkastély történetéből. Az 1594-es inventárium alapján megtudhatjuk, hogy itt volt a Báthoriak legnagyobb raktára, élelmiszerbegyűjtő központja.

A kötet befejező része a város egyházait, templomait mutatja be. Az első román stílusú katolikus templom a tatárjárás után, 1280 körül épülhetett. A mai templomról okiratos említés 1536-ból maradt fenn. A templomot az évszázadok során folyamatosan bővítették, renoválták. A templom stílusa eredetileg gót, de a hozzá épített részek, így például a szentségtartó fülke már reneszánsz. A falak festése Millje Kálmán munkája 1874-ből. A templomi felszerelések sorából kiemelkedik a vastagon aranyozott oltári szentségtartó, a torony három harangja (ebből kettő a háború alatt elpusztult). A templom története során végig katolikus maradt.

A szerző bemutatja Szilágyosomlyó jeles szülőit, majd számbaveszi a város iskoláit és egyéb épületeit, hivatalait. Befejezésként Somlyó szőlőjéről esik szó.

Tót Miklós könyvét jó szívvel ajánlom mindazoknak, akiket érdekel a magyarság alkotó, teremtő munkája. Szilágyosomlyó története a magyar történelem szerves része. (A.C. Pallas, 1994)

Gazdag István

Székely diáktörténelem

Kissé talán szokatlan, hogy az új romániai oktatási törvény ellen kibontakozó erdélyi tömegtiltakozás idején, békés, egyenesen derűs hangulatú témáról szólak: egy iskola vándiákjainak, hajdani tanárainak kötetbe fogott emlékezéseiről. Felidéznek ezek zordabb epizódokat is, az erdélyi magyar oktatás nehéz küzdelmét az elmúlt hetvenöt esztendőben a fennmaradásáért, az anyanyelv védelméért, diáknemzedékek jogaiért. Mindez már történelmi, amelyben keserűség és vidámság

feleselt egymással, és a derű is árulkodó lehet, méghozzá a tanárok és diákok életerejéről, önbizalmáról és hitéről.

Ez az iskola most 136 esztendő, tehát a négy vagy ötszáz esztendő erdélyi magyar kollégiumokhoz, főgimnáziumokhoz képest igencsak fiatal. Éppen e fiatalága okán igyekezett olyan gazdag hagyományt gyűjtenie magának, hogy akár nagyhirű iskolatársával is versenyezhetne.

Sepsiszentgyörgyön, a Székelyföld déli peremén, Háromszék központjában a székely népi akarat alapított kollégiumot, a levett szabadságharc után egy évtizeddel. Miként másutt is a Székelyföldön, például Székelykeresztúron, a helyi lakosság kezdeményezéséből és anyagi áldozatvállalása árán emeltek új középiskolákat. A szentgyörgyi református kollégium alapításakor a legnagyobb adományt Mikó Imre gróf, Erdély Széchenyije tette, majd ő lett az iskola főgondnoka. Joggal nevezték iskoláját Székely Mikó Kollégiumnak. Mikó Imre, bár csak gyermekkorát töltötte Háromszéken, lelki kapcsolatát soha nem szakította meg a szülőföldjével: „...én ama földet kimondhatatlanul szeretem, s ahhoz most is, mint életemben mindig, kegyelettel vonzatom”. Háromszék nagy fia nemcsak a hűséget, de a serkentő igényt is jelképezte. Ő keltette volt életre a kolozsvári Nemzeti Színházat, újjáalkotta az Erdélyi Gazdasági Egyesületet, megalapította az Erdélyi Múzeum-Egyesületet és egyben székházat adományozott az intézetnek Kolozsvárról. Trianon után ez az egyesület lett az erdélyi magyarság legfontosabb, lényegében egyetlen tudományos műhelye, 1948-as elközbizásáig.

Szentgyörgyi vendiákok mai emlékezései azt tanúsítják, hogy a Mikó Kollégium szelleme mindig az alapítótól megörökölt igényt, serkentést és optimizmust jelentette. Havadtőy Sándor amerikai református esperes vagy Szóts Dániel orvos, Vékás Domokos, az utolsó kolozsvári magyar főkonzul vagy Czegő Zoltán, Bogdán László költők mikós élményei egymást erősítik fel, és mindegyik a megőrzött hűség hangján szól. Megelevenedik a „parasztkollégiumnak” nevezett Mikó legjobb történelme: egy székely határvidék alakította ki itt, a maga iskolájában, lelke szerinti tudományos, nevelési műhelyét, amelynek hatása szétszűrődött az egész tájra. Szegénysorsú parasztyemekek százai tanulhattak ebben a kollégiumban, ösztöndíjából, alapítványok révén.

Külön fejezetet kapott az emlékkönyvben a tudós tanárok vagy tudományos rangot kivívott egykori diákok pályaképe. Lustrát tarthat a kollégium költő, író, képzőművész és színész növendékei fölött is. Minden összehasonlítás igazságtalan lehet, mégis megkockázatom, hogy „fiatalságához” képest a Székely Mikó Kollégiumban viszonylag több tudós, művész, író tanult, mint más nagyobb, gazdagabb tájain a Kárpátok medencéjének. Köszönhető ez a kollégium önképzőkörének is, amelyről egykori tevékeny tagja, az immár nyugalmazott magyarszakos tanár, Széplaki Károly adott érzékletes áttekintést. A háromszéki születésű Körösi Csoma Sándor nevét viselő diákkör elnöke 1908-ban Makkai Sándor volt, a későbbi író és püspök. Széplaki Károly krónikája a negyvenes évek végéig vezet el, mikor az önképzést Salamon Sándor tanár-író irányította. 1945 után vagyunk, a szentgyörgyi diákok nem a történelmi vereséget élik meg, hanem a magyarság európai helyéről és szerepéről vitáznak, és arra a tanulásra jutnak, hogy a magyar népi kultúrában éppen úgy megtalálható „Ázsia öröksége, mint Európa ajándéka”. A Mikó Kollégium szellemi szintjének érzékeltetésére elegendő megemlítenem, hogy itt tanárkodott akkor Konsza Samu dr., az első háromszéki folklór-gyűjtő és Szabédi László, a később mártírrá lett költő, aki öngyilkosságával tiltakozott a Bolyai Tudományegyetem felszámolása ellen.

Harkó Ferenc József, a kollégium legidősebb tanára a Miklós Napokon, 1991-ben – mert ilyen is volt itt: vendiákok világtalálkozója – ezekkel a szavakkal avatta fel az 1989 után megint önálló magyar középiskolává lett kollégium zászlaját.

„E zászló jelkép, jelképe annak, hogy ez az iskola, ez a mikós szellem megújul, megerősödik és hirdetni tudja itt és az egész világon, hogy erősek vagyunk, erősek leszünk, tanulni akarunk és túl akarunk teljesíteni minden eddigi normát”. Egész Erdély magyar iskolái magukénak vállalhatják ezt a célt, ezt az eszményt most, mikor létükért, nyelvükért vívják szabadságharcukat.

Beke György

Arrabona, 31-33

Legutóbb 1991-es évszámmal jelent meg a megyei múzeumok több évtizedet megélt sorozatának utolsó darabja. A mostani, az

1992-1994-es évek összevont, vaskos kötet bizonyítja, hogy a nehézségek ellenére él a színvonalas kiadvány. Első lapjáról dr. Timaffy László néprajzkutató arcképe tekint ránk bölcs mosolyával, amit a hozzá írt köszöntő követ, hiszen a kötet a 75 éves tudós tiszteletére rendezett kétnapos tudományos ülésszak termését tartalmazza. A Kisalföld néprajzának kutatóját köszöntő konferencián hazai, szlovákiai és ausztriai néprajzosok, levéltárosok és muzeológusok vettek részt.

Timaffy László a Pázmány Péter Tudományegyetem földrajz-történelem szakán végzett. Doktori disszertációját a Szigetköz vízrajzáról készítette. A Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémia tanszékvezető docense lett. 1948-tól hosszú évekig mellőzték, ő azonban a Kisalföldhöz kötődött egész életében. E táj néprajzát ma már nem lehet művei nélkül megírni. 1959. évi indulásától leghűségesebb és legszorgalmasabb munkatársa az Arrabonának.

A mostani kötet tartalma nagyon változatos: három régészeti, tíz néprajzi, két képzőművészeti, kettő szociológiai és nyolc helytörténeti tanulmány, valamint a Timaffy László munkásságát felölelő bibliográfia sorakozik a fényképekkel, rajzokkal és térképekkel illusztrált lapokon. Valamennyi írás a Kisalföldről szól, arról a tájegységről, amelynek elkötelezettje és avatott szakértője az ünneplott. Kiss Ákos Sopron császárkori (II-III. századi) épületmaradványairól, Gömöri János és szerzőtársai a Sopron belvárosát körülvevő XI. századi sánccról, Gecsényi Lajos pedig a Győr és Bakony között húzódó ún. győri pusztá XVII. századi hasznosításáról, s az akkoriban virágzó marhakereskedelemtől írt. Horváth József a győri levéltár mintegy ezer végrendelete alapján a XVII-XVIII. századi temetkezési szokásokról, Dominkovits Péter egy Győr megyei középbirtokos család birtoklásáról értekezett. Néma Sándor a Győr környéki szőlőhegyi települések (Nyúl, Tényő, Écs stb.) 1700-as évekbeli kialakulásáról, Enzsöl Imre és Lövei Pál a magyaróvári uradalmi malom és sörgyár építéstörténetéről, Domonkos Ottó a XVIII. századi győri magyar és német céhes takácsokról készített tanulmányt. Ezt követi Kisbán Eszter egy XVI. századi étlapról, Enzsöl Imre a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum céhpecsétjeiről, Kücsán József egy 1637-ben épült soproni ház építéstörténetéről szóló értekezése. S. Lackovits Emőke a Fertő menti magyar parasztok szobáiban található „szent-sarok”-ról szóló ismereteket, Gráfik Imre a

XVIII-XX. századi festményeken, metszeteiken, grafikákon és fotókon a dunai hajóvontatás ábrázolásait, Solymos Ede a Mosoni Felső Halászati Társulat történetét foglalta össze. Balogh Jánosné a XIX-XX. századi csepregi férfi viseletet, Jáki Sándor Teodóz egy kunszigeti archaikus népi inát, Ács Anna a horvátkimle Borbálázást, Ágh Zsófia egy 1818. évi halászi végrendelet alapján a falu vallásos életét és temetkezési szokásait, Ág Tibor a csallóközi betlehemes játékokat mutatta be. Liszka József csallóközi adatokkal bizonyította, hogy Mátyás király alakja itt is elevenen él a néphagyományban. Nagy Ilona előadása arról a szokásról szólt, amely szerint Nagyfődémesen megünneplik a helybéli illetve a faluból elkerült 50 éveseket. Barsi Ernő kottákkal is dokumentálta a Szigetköz népzenejéről készített tanulmányát, Tanai Péter pedig a kajárpécsi muzsikusokat ismerteti meg az olvasóval. Napjainkba vezet el Szakál Gyula munkája a szlovákiai magyarság körében megfigyelhető kommunikációs manipulációról és túlélési stratégiákról. Turay Mária egy hagyaték festményei restaurálásának tanulságait, nehézségeit foglalta össze.

Eléggé nem dicsérhető módon minden írást angol és német nyelvű összefoglaló követ. Reméljük, hogy egy-két éven belül ismét hirt adhatunk az évkönyv-sorozat újabb kötetéről. (Győr, 1994.)

Tuba László

BODNÁR LAJOS:

Latorca¹

A magyar néprajz jeles kutatói, gyűjtői közül akadnak olyanok, akik egész életüket szülőföldjükön vagy éppen szülőfalujukban töltik és annak megismertetésében olyan mélységig jutnak el, amit azok, akik ott csak átmenetileg tartózkodnak, sohasem érhetnek el. Ilyen volt a bihari Nagysárréten Szücs Sándor, a Bodrogeközben Kántor Mihály, akit napjainkban a karcsai Nagy Géza követ. Ilyen az Ungi Sikságon Bodnár Lajos, akivel a HONISMERET olvasói már találkozhattak (1988/2). Csak akkor volt távol szülőföldjétől, ha a katonáskodás, az elkerülhetetlen hadifogság (1942-1947), illetve az azt követő kegyetlen deportálás (Svitava Csehország

¹ Szerk.: *Bogoly János* 110 old. + 10 fénykép. Királyhalmec 1995.

1950-ig) arra kényszerítette. Mint földműves, képzett agronómus, méhész kereste kenyerét és közben gyűjtötte a néphagyományokat. Szülőfalujában, saját házában gazdag néprajzi gyűjteményt létesített, amit az érdeklődőknek, kutatóknak nemcsak szívesen megmutat, de helyi ismereteinek gazdag tárházából merítve megmagyarázza a tárgyakat. Közben egyre szaporodnak feljegyzései, melyek azért különösen értékesek, hiszen mindazt belülről látja, amit a máshonnan odaérkező csak külsőleg érzékelhet. Ebből a kincsestárból vehetünk most néhány olyan fejezetet kézbe, mely a magyar néprajz hivatásos kutatói számára is igazi meglepetés.

A Latorca címet viselő első fejezet részlet egy nagyobb dolgozatról, melyben a Latorca és a Bodrog a tutajnál kisebb, mozgékonyabb és e tájon *szállj*-nak nevezett, eszközével ismerkedhetünk meg. A valószínű őtörök elnevezés a Magyar Tájszótár tanúsága szerint az északkeleti magyar nyelvterületre jellemző. Már Károlyi Gáspár 1590-ben Vizsolyban (Abauj m.) nyomtatott első teljes magyar Bibliájában is olvashatunk róla: „Alá viszic az tengerre az fákat, én pedig azokat *szálakra* rakatom.” A Sárospatakon tanároskodó Comenius egyik munkájában (1673) is ezt találjuk: „A folyo vízben gyalog hajockal és csonakokkal élnek, sőt még *szálakkal* is”. Nagyváthy János, aki Patakon diákoskodott (A szorgalmatos mezei gazda, Pest, 1791) azt is megfigyelte, hogy késő ősszel a szálakat lehozták a Bodrogon egészen a város alá. Azok ott befagytak, majd a tavaszi zajlás után egy-kettőre elérték Tokajt, délre eljutottak Szege dig is. De nemcsak szálákból készítenek vízi közlekedési eszközt, hanem nádból is, amint azt egy 1619-ből származó vers is bizonyít: „Nadból *szalakat* csinálván, az folyo vizen által hajókázának” (Magyar Nyelvtörténeti Szótár). Bodnár Lajos a visszaemlékezés homályából a szállal kapcsolatban számos olyan részletet emel ki, amit eddig nem, vagy alig ismertünk. Így a legfontosabb típusok készítését, a vízreeresztés módját, a megrakását, a kikötését és az életet a kisebb folyókra alkalmas eszközön.

A kasos méhészetről közölt pontos ismereteit „A parasztelek hétköznapijai” című fejezet követi, melyben az épületeket, a munkák egy-egy részletét, illetve a gyógymódokat, babonákat ismerhetjük meg a magyar nyelvhatár északkeleti szélétől.

Nagyon sok ismeretlen adatot találunk a *Koldusok* című fejezetben, mely réteggel a

néprajz viszonylag keveset foglalkozott. A helyi és vándorló, szekeres koldusokról eddig le nem írt ismeret gazdagít bennünket. A falu és a koldusok viszonya, továbbá a hatóságok álláspontja is megvilágításra kerül. A cigány, zsidó és más nemzetiségekhez tartozók különbözőségeiről eddig alig tudtunk valamit. A koldusénekek szövegei között is sok eddig ismeretlen fedeztetünk fel. Az imák és az átkok sem hiányoznak, szervezetükbe is bepillantást nyerhetünk. Megvolt a helyük a vásárban, a búcsúban, a lakodalomban, a temetésen, a templomban, mindez a közösség alakította ki. A kötet szerkesztője találoán írja bevezetőjében: „A tények, amelyeket felsorol, valóság, mégis sokszor meszeszerűnek tűnnek az egyes alakok. Derűs, kiegyensúlyozott magatartásuk szöges ellentétben áll sorukkal, emberségük, kiállásuk igazuk mellett pedig egyenesen lenyűgöző. A sok színes figura közül kiemelkedik 'Árpád-bácsi', az állítólagos elcsapott tanító, aki mint egy tündérmese alakja bölcsen, megfontoltan és megfellebbezhetetlenül osztogatja a tudást, igazságot és emberséget a libapásztorok szóra szomjazó seregének.”

Köszönöm Bodnár Lajosnak ezt a könyvecskét, amit szakembernek, érdeklődőnek egyaránt ajánlok és abban a reményben teszem le, hogy még sok minden ehhez hasonló olvasható, de fontos adatokat tartalmazó könyvet olvashatunk tőle.

Balassa Iván

Népszokások Endrődön

Jóleső várakozással veszi kézbe a recensens, s remélhetően majd az olvasók is a Gyomaendrődi Honismereti Egyesület sorozatának 4. kötetét. A könyv szerkesztői a már megszokott módon, ismét bizonyosságot tesznek arról, hogy szűkös anyagi feltételek mellett is lehet és kell ilyen kitűnő, formailag és tartalmilag kifogástalan könyvet megjeleníteni. Az előző három kötet az endrődi gyerekek, asszonyok és parasztemberek életével foglalkozott, ez a mostani pedig mindazt összegyűjti és rendszerezi, amely azokból kimaradt. Két nagy részre tagolt a mondanó.

Az első a *hétköznapiok hitvilágát* mutatja be. Az itt élő emberek mind vallásosak voltak, s ez nem csupán a templomi szertartásokon való részvételt jelentette, a vallás ugyanis életforma volt, egy közösség összetartó ereje.

A templom, a vasárnapi istentiszteletekre való készülődés, majd az azon való részvétel, a fiatalok párokba rendeződése a templontéren, a mise utáni kocsmai beszélgetések, mind-mind „társadalmi szertartásokká” avatódtak a falusi érintkezésben. Ezért is érthető, hogy a hétköznapok hitvilága az élet részeként minden házban jelen volt, s tárgyasult megtestesítői a Mária képek, szobrok, és szentképek, szentelt gyertyák nem hiányozhattak egyik portáról sem. Az imák ugyanakkor és ugyanúgy hangoztak el minden házban, hiszen a reggeli s a déli harangszó, majd az esti, évszázadok óta berögzült szokások szerint igazodott a nap járásához. Az imákból is közöl néhányat a gyűjtés, majd rátér a péntek, szombat és vasárnap rendjére. A szombat délután és a vasárnap ünnep volt, ilyenkor csak kivételes esetekben – pl. aratás – dolgoztak.

A visszaemlékezők szavai nyomán felsejlik az akkori közösség élete. A kötet januártól decemberig számbaveszi a *jeles napok*hoz kötődő szokásokat: a Borbála napján vízbe állított meggyfaág karácsonyra kivirágzik, a Zsuzsanna, Mátyás naphoz fűződő időjárási megfigyeléseket, majd a farsang, s a húsvétra készülődés időszakát, lezárva Mindenszentek és a Halottak napjával, karácsonnyal. A kötet kiegészül még az ünnepeken előadott énekek szövegeivel és kottáival.

Úgy tűnik, hogy a gyomaendrődieknek sikerült megvalósítaniuk múltjuk szokásainak feldolgozását. Széles körben érdemes ajánlani és példaértéke okán felhívni rá a honismereti szakkörök figyelmét. (*Gyomaendrőd, 1994.*)

Bartók Györgyi

BAGOLY JÁNOS:

Betűkbe szedett régmúlt¹

A kötet szerzője a Királyhelmeci Múzeum igazgatója, természettudós. Ismerve az éppen alakuló, egyszemélyes múzeumokat, tudom, hogy az ott dolgozóknak mindenhez kell értenie, hiszen mindazt az igényt köteles kielégíteni, ami a múzeum iránt megmutatkozik. Márpedig az itteni magyar falvak történeti

éhségét, illik kielégíteni. Ezt a könyvet tudják használni az iskolákban, a közművelődésben és szívesen forgatják a falvak idősebb és fiatalabb lakói is. A munka azt bizonyítja, hogy Bogoly János nemcsak a természettudományok terén járatos, hanem ismeri azokat a legfontosabb forrásokat, melyek segítségével az egyes községek történetét össze lehet állítani. A munkája hasznos, sikeres és nagyon jó lenne, ha példáját máshol is, minél többen követnék.

A néhány évvel ezelőtt megszervezett Mécs László Népfőiskola (Királyhelmec) létrehozói nem gondoltak arra, hogy még könyvkiadással is foglalkozzanak. A 15-ről 40-re, majd még tovább növekedő tagság kiadta a Helmecei Mécses című lapot és annak sikere azt mutatta, hogy van lehetőség és igény könyvek kiadására is. A szerző ezt írja előszavában: „Az ébredező egészséges lokálpatriotizmus, amely szervesen összefügg a községek önálló irányításának megteremtésével az 1989-es politikai fordulat következményeként, újból felvetette annak igényét, hogy legyen egy mű, amely ha szerény mértékben is, de összefoglalja az egyes települések múltját. A gyökerek keresése nem öncélú múltbetelekedés, olyan korban, amikor népünk etnikai léte több helyen megkérdőjeleződik, hamis és tudatosan torzított történelemszemlélet és adatértékelés foszt meg minket jogos örökségünktől, kötelességünk a nagyközönség elé tárnai a valós, hiteles tényeket és történelmi realitást”

Az áttekintést nagymértékben elősegíti, hogy az egyes településekről szóló fejezetek azonos módon kezdődnek fel. Először a falu első említésével kezdődik a bemutatás, majd nevének legfontosabb formái és feltételezett eredete következik. A nagyobb birtokosokat azok az események követik, melyek e helyhez kötődnek. Az itt született kiemelkedő személyiségek bemutatása, a statisztikai adatok felsorolása következik, majd megismerhetjük a legjelentősebb műemlék épületeket. Utal a helyi mondákra, legendákra és azokra a hagyományokra, melyek egy-egy településhez kapcsolódnak.

A bevezetés általános régészeti-történeti áttekintést ad a Szlovákiához tartozó Bodrogközről és az Ung-vidékről. Itt helyenként érdemes lett volna utalni a magyarországi Bodrogközre, illetve a Kárpát-aljához csatolt Ungi Sikságra, hiszen ezeknek a története évezredek óta összefüggött. Itt jegyzem meg, hogy a szerző az irodalomban nem említi Kiss Lajos: Földrajzi neveink etimológiai szótára I-

¹ Bodrogköz és Ung-vidék községeinek történelme 1990-ig az írott források tükrében. (Csótó László) Szerkesztő: Ivanega Iván. Királyhelmec 1994. 144 old és 24 rajz

II. (Bp. 1988.) című munkáját, amely jó fogódzót jelent a településnevek első előfordulása és etimológiájával kapcsolatban.

Mindent összegezve nagyon hasznos helytörténeti munka, mely nemcsak a két nagy táj lakóinak ismereteit tágitja, helyi öntudatokat erősíti, hanem nélkülözhetetlen azok számára is, akik itt bármilyen más társadalomtudományban kutató munkát kívánnak végezni.

Balassa Iván

Székely Útkereső

A Székelyföld „irodalmi táj”, talán más magyar vidékeknél is több joggal mondható el róla. Udvarhely pedig, a székely világban belül, a költészet városa. Nemcsak költő születési jogán, hanem még inkább a költészet szeretete révén. Németh László figyelte meg erdélyi utazása során, hogy az udvarhelyi gazda bejön a falujából Székelyudvarhely városába, a hetivásáron eladja a portékáját, majd a paksaméta verssel, saját verssel a hőna alatt, bekopog a város hivatasos költőjéhez, Tompa Lászlóhoz, hogy mondana már véleményt újabb írásairól. A parasztköltők aránya talán itt volt mindig a legnagyobb. A többszáz esztendő két középkola, a római katolikus és a református szelleme szétsugárzott a Nagy-Küküllő mentén, a Nyikó partjain, a legkisebb székely falucskáig. Egyik ilyen népköltő Izsák Domokos Bencéd faluból még verseskötetet is kiadott, Tompa László támogatásával és könyve a *Dalok erdőn, mezőn...* jutatta mandátumhoz 1946-ban, mint a magyar Népi Szövetség képviselőjelöltjét. A legújabb magyar irodalmi lexikonban hiába kereselek a nevét. Emléket Cseke Péter szép tanulmánya őrzi. Neki is két esztendővel a bencédi parasztköltő halála után, már ezt a címet kellett adnia írásainak: *Ki hallott Izsák Domokosról?*

Székelyudvarhely 1945 után is egy ideig még próbálta „tartani a lépést”, helyi lapja is volt, irodalmi élete, írói, Tompa László, Tomcsa Sándor, és lappangva élt Tamási Áron tisztelete, de a jellegtelenység tengere hamarosan elöntötte a kis szigetet. Nemcsak a vasút térképén, de a szellemi életben is számvonalra szorult, együtt az egész székelységgel.

De ahol egyszer az irodalmi virágzott és a népi élet mélységéig eresztette le gyökereit, ott az igénytelenség és a román nacionalizmus sem tudta tartósan kiirtani a szépség, igazság vágyát a lelkekből. Az 1989-es fordulat, amely

országosan csak a megtévesztés nagy színjátéka volt, a székely világban valóban forradalmat ébresztett. Egyebek között a szellem megújító forradalmát is. Székelyudvarhelyen lapot adtak ki megint, noha ezt a gazdasági cenzúra nemsokára megfojtotta. Folyóirat is indult, *Székely Útkereső* címmel, és ezt a kezdeményezést már nem lehetett eltiporni. Öt éve jelenik meg a kiadvány, időközben *Erdélyi Gondolat* néven könyvkiadó is létesült mellette, és immár elképzelhetetlen lenne nélkülük nemcsak Udvarhely és környéke, de az egész Székelyföld, sőt Erdély magyar irodalmi és szellemi élete.

Mindig kell egy kezdeményező ember, akinek nemcsak ötletei vannak, de bátorsága és kitartása is a megvalósításhoz. Beke Sándornak hívják ezt az embert. Brassóban született, miként annyi sok székely embernek az ő szüleinek is ez a város adott megélhetést. De diplomával a szerében hazajött ősei szülőföldjére, könyvtáros lett Székelyudvarhelyen, tanár Zetelakán. És költő, író, szerkesztő. Tizenöt éves korában jelent meg első verse a *Brassói Lapokban*, majd egy brassói diáklap magyar oldalát szerkesztette. Verseskötetét, az 1993-ban kiadott *Madártemető* igen kedvező visszhang fogadta. Beke Sándor a diktatúra idején „kesergő türelemmel” kereste a nemzeti megmaradás útját „madártemetővé” vált szülőföldjén és arról álmódott, hogy: „...legyünk mi is egy csipetnyi Európa!”

Beke Sándor, a szerkesztő már arra is gondolhatott, hogy kiadja a *Székely Útkereső* első antológiáját. Öt évi megjelenés során kialakult a folyóirat arcéle. Nemcsak szépirodalmi műhely, elsősorban székelyföldi alkotók, fiatalok megnyilatkozási lehetősége. Igen nagy teret kap a kiadványban a tanulmány, az esszé. Történelmi, néprajzi, nyelvészeti dolgozatok egész sora igazolja, hogy az udvarhelyi, az erdélyi elszigeteltségben és a diktatúra nyomása alatt is születtek fontos művek, néha hézagpótló írások a Székelyföld valóságáról, az erdélyi magyar létezéséről. Az antológia egyképpen figyel olyan helyi történelmi epizódokra, mint a gyimesi csángók származástudata és olyan egyetemes nemzeti történelmi témákra, mint Szent István királyunk koronázási palástja. Vannak a szerzők között nagy öregek, mint Balogh Edgár, aki felesége falujába, Vargyasra kalauzol megint, mióta annyiszor eddig is, vannak jeles kritikusok, mint a történelemtudományban is beavatott Szócs István, induló költők, mint Mészely József, ismert néprajzkutatók, mint Nagy

Olga, Ráduly János – aki a Kis-Küküllő partján, Kibéd faluban épített ki szellemi és kutató központot, mindennapi tanári munkája mellett. És a szerzők között találni Komoróczy Györgyöt, aki évtizedek óta gyakorló nyelv-művelő, nyelvápoló akinek már önálló, fontos kötete is jelent meg e témában: *Magyar szavaink nyomában*.

Bogdán László költő és kritikus joggal jegyezte meg a *Háromszékben*, hogy az antológiában nem is annyira az irodalmi anyagok az érdekesek, sokkal fontosabbak a tanulmányok, a jegyzetek, a szó nemes értelmében vett tudománynépszerűsítés, hagyományörzés. Olyan nevek adják meg a fontosságát,

mint Egyed Ákos, Cseke Péter, Imreh István, Veress Dániel, de mellettük a széppróza és a vers is méltó képviselőket kapott. Meglepetés minden újabb megszólalása a Székelyudvarhelyen élő Lőrincz Györgynek, aki a székely világ, a kisebbségi léleknemesség és a felszegett fej, az öntudat immár egyetemesen számon tartandó írója.

Székelyudvarhely rangosan jelentkezett újra a magyar szellemi életben. A *Székely Útkereső* valamennyiünk számára kutatja a jövő, a megmaradás méltó útját.

Beke György

A tiszabezdédi tarsolylemezt részlete

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Albert Tibor: Soproni városkalauz. Bp. Bethlen Gábor K., 1995. 275 old.

Arrabona 34. A Xántus János Múzeum és a Győr-Moson - Sopron Megyei Múzeumok évkönyve, 1995. Szerk. *Dominkovits Ottó.* Győr, 1995. 386 old.

A tartalomról: Tóth László: Kossuthi kúthai alkotmány tervének 1860. évi győri kiadása. *Környei Attila:* A politikus magánélete- gróf Széchenyi István névnapja 1840-ben. *Askercz Éva:* Id. Storno Ferenc bécsi megrendelésre készült historizáló tárgytervei. *Dominkovits Péter:* Marginális helyzetben-jobbágytelken ülő nemesek Győr megyében. *Kücsán József:* A Sopron északkeleti külvárosára vonatkozó 1806-1813 közötti dézsmajegyzékek vizsgálata. *Horváth József:* Nyúl község XVII. századi történetéhez. *Perger Gyula:* Cigánykovácsok Győr megyében- a győri iszkápások. *Tauai Péter:* Sós Antal és dudái. *F. Tóth Zsuzsa:* A Moson megyei városok történetéhez.

Balázs Lajos: Menj ki én lelkem a testből...Elmúlás és temetkezés Csikszentdomokoson. Monográfia. Csikszereda, Pallas-Akadémia, 1995. 284 old.

Barsi Ernő: Abdai néphagyományok Kászás Ferencné Somogyi Teréz emlékezetében. Abda, 1995. 146 old.

Barsi Ernő: Népi hagyományaink iskolái és amatőr színpadon. Győr, 1995. Hazánk K., 391 old.

Barta László - Balassy Ildikó: A zentai csata. Zenta, 1995. 52 old. (*Zentai monográfia füzetek.*)

Bausz Gyuláné: Röjtökmuzsaj krónikája. Röjtökmuzsaj, 1993. 191 old.

Bényei Miklós: Helyismereti művek. Hajdu-Bihar megye, 1993. Debrecen, 1995. 121 old.

Cseh Géza: A Jászkunság és Külső-Szolnok megye leírása. (1782-1785.) Szolnok, 1995. 93 old. (*Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei. I.*)

Csolyospálos. Tanulmányok Csolyospálos történetéről és népéletéről. Szerk. Fodor Ferenc. Csolyospálos, 1995. 350 old.

Dominkovits Péter: Mőringlevelek Győr megyéből. Győr, 1992. Győr-Sopron Megyei

Múzeumok Igazgatósága. 103 old. (*Források, I.*)

Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára. Szerk. *Somogyi Éva, Figler András.* Abda, 1995. 122 old.

Fekete János: Nyékvárkony. Látnivalók. Komárom, 1995. 16 old. (*Honismereti Könyvtár. 4.*)

Fertőrákos: Denkmalpflegerische Überlegungen zur Instanzsetzung eines ungarischen Dorfes.-Müemlékvédelmi megfontolások egy magyar falu megújításához. München, 1992. ICOMOS.

A tartalomról: Ágostházi László: Fertőrákos műemlékvédelméről. *Winkler Gábor-Hartmann, Uli:* A település történetéről. *Stehler, Heinz:* A Zollner ház. *Schadler-Saub Ursula:* Bischofné asszony portája. *Ebner, Doris:* A Mithras - dombornü.

Gecsenyi Lajos: Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. 2.köt. 1617-1626. Győr, 1995. Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára. 144 old.

Gelencsér József - Kresz Mária-Lukács László: Vörösmarty - emlékek. Székesfehérvár, 1995. 50 old. (*A Szent István király Múzeum Közleményei, B. s. 41.*)

Gönczöl László: Győr-Moson-Sopron megye sport-és olimpiatörténeti krónikája 1896-1945-ig. Győr, 1995. 183 old.

Győri tanulmányok, 14-15. Fel. szerk. *Farkas Szilveszter.* Győr, 1995. 226 old.

A tartalomról: Bana József: Személyeserek a közigazgatásban Győrben és Győr-Moson-Pozsony k.e.e. vármegyében 1944. okt. 15.-e után. *Csécs Teréz:* A Tudományos Gyűjtemény Győr-megyei előfizetői. *Majdán János:* Baross Gábor győri tevékenysége. *Sáry Frigyes:* Az oklevél, címer, pecsét és azok használata. *Honvári János:* Felsőoktatás, tudományos kutatás és helyi kiadói tevékenység Győrött. *Grábics Frigyes:* Némethi Andor /1904-1983./ Házi Jenő győri levelezése.

Győri tanulmányok, 16. Felelős szerk. *Bana József.* Győr, 1995, Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának kiadványa. 211 old.

A tartalomról: Takács Miklós: A 10-14. századi falvak régészeti feltárása a Kisalföld-

ön. *Gecsényi Lajos*: Nyugat-Magyarország ke- reskedelmi viszonyai egy harmincadvizsgálat tükrében.

Hargita Kalendárium, 1996. Főszerk. *Borbély László*. Csíkszereda, 1996. 239 old.

A tartalomról: Borbély László: Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark. *Plugor Magor*: Pannónia szent hegye. Száz éve született Márton Áron. *Garda Dezső*: A székelységről a fejedelemség korában. *Beke György*: Védekező anyanyelv. *Király László*: Anyanyelv. *Komoróczy György*: Anyanyelv és megmaradás. *Horváth István*: A nyelv csak élve tündököl. *Zepezsaner Jenő*: Kis cimertan. *Kritó Tibor*: Csíkszereda emlékidőben. *Zepezsaner Jenő*: Székelyudvarhely a századfordulón. *Bajna György*: Gyergyószentmiklós: emlékekből előhívott évek. *Molnár István*: Barangolás Székelykeresztúr régmúltjában. *Daczó Árpád Lukács* Találkozásom Babba Máriával. *Mirk László*: Egy árnyékvilágból nekem el kell mennem... (Népi gyászbucsúztatók.)

Szőcs István: A marosvásárhelyi Székely Színház- székely színház volt -e.

Hogya György: Veszprémi kórházigazgató főorvosok. Veszprém, 1995. 80 old.

Horváth Gábor: Kis győri kalauz. Győr, 1995. 10 old.

Horváth Zoltán: A soproni és a sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története./ 1767-1950./ Sopron, 1993, Magánkiadás. 384 old.

Király Lajos: A kalendáriumi jeles napok népszokásai Somogyban. Kaposvár, 1995. 161 old. (*A Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Tudományos Kiadványai.*)

Király Lajos: Somogyi hiedelemvilág. Kaposvár, 1995. 97 old. (*Örökség Kaposi Kiskönyvtár, 5.*)

Kós Károly egyetemessége. Az anyagot összegyűjtötte: *Finna Géza*, előszó: *Mészáros József*. Marosvásárhely, 1995, Kós Károly Alapítvány. 128 old.

A tartalomról: Mészáros József: Kós Károly egyetemessége. *Benkő Samu*: Marosvásárhely és Kós Károly. *Czine Mihály*: Őrző a strázsán. *Balogh Ferenc*: Kós Károly Építészeti stílusáról. Kós Károly műemlékvédelmi tevékenységéről. *Keresztes Gyula*: Az építész Kós Károly Marosvásárhelyen. *Kántor Lajos*: Válasz történelmi kihívásokra. *Szabó Zsolt*: A politikus Kós Károly. *Balogh Edgár*: Bővülő Kós - képlet *Péntek János*: Kós Károly írói nyelve és a kalotaszegi népi nyelv. *Kányádi Sándor*: Kós Károly arcképe alá. *Gábor Dénes*: Szépművés

könyvművésznünk. *Murvai Béla*: Pán dícs-fénye-Kadmosz vetése. Nagy Pál: Kós Károly az életépítő. *Szemlér Ferenc*: Álomtalan. Kós Károly halálára. *Sas Péter*: A levélíró Kós Károly. Levél Kós Károlytól. Kós Károly levelei Bernédy Györgyhez.

A Kossuth Lajos Gimnázium évkönyve, 1991-1992. Szerk. *Szirányi Péter*. Mosonmagyaróvár, 1992. 109 old.

Kovács Antal: Szíp kutya, randa eb. Az állattartás szókinccse a Felső-Szigetközben. Mosonmagyaróvár, 1992. Huszár Gál Városi Könyvtár. 95 old. (*Mosonmagyaróvári helytörténeti füzetek, 8.*)

Kovács László: Egyházzelle. Szent Péter és Pál templom. Komárom, 1995. 16 old. (*Honismereti kiskönyvtár, 29.*)

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 2. Szerk. *Zakariás Erzsébet, Keszeg Vilmos*. Kolozsvár, 1994. 332 old.

A tartalomról: Major Miklós: Népi tájtudatvizsgálat a Felső-Berettyómente falvaiban. *Zsigmond Győző*: A gomba helye népi kultúránkban. *Nagy Olga*: Változó magyar-román szokások Árpáston. *Balázs Lajos*: A lakodalmi fényő erotikus szimbolikája. *Gub Jenő*: Lótartás a Sövidéken. *Székely Ferenc*: A fa hasznosítása Vadasdon. *Marton Béla*: Népi kádárság Sövidéken. *Nagy Ödön*: A mezőfelei gyékényfeldolgozó háziipar. *István Lajos*: Szokások, hiedelmek a sövidéki állattartás köréből. *Keszeg Vilmos*: A piritisták. *Zakariás Erzsébet*: Útmenti kereszték Baróton. *Kós Károly*: A népi ikonkészítés műhelyei a mezőségen. *Olosz Katalin*: Halál és halhatatlanság a népmesében. *Voigt Vilmos*: A magyarok és a tolerancia Latin-Amerikában. *Faragó József*: Az erdélyi néprajzi tanulmányokról.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 3. Szerk. *Zakariás Erzsébet*. Kolozsvár, 1995. 311 old.

A tartalomról: Gazda Klára: Dr. Kós Károly 75 éves. *Kós Károly*: Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására. *Zakariás Erzsébet*: Nemi szerepek a növénytermesztésben Erdővidéken. *Péntek János*: A Daphnák az erdélyi népi növényismeretben. *Olosz Katalin*: Külömbféle nyavallyák orvoslására szolgáló falusi patika. *Nagy Jenő*: Gyümölcsös a Vlegyásza alján. *Major Miklós*: A Berettyó ősi ártéri gazdálkodása. *Lőrinczi Etelka*: Fonalfestési kísérleteim növényekkel. *Kiut Ernő*: A halél antropológiájához. *Nagy Ödön*: Halál és temetés Hariban. *Gazdáné Olosz Ella*: A temetés proxemikája Kovásznán. *Gráfik Imre*: A tér és jelentései. *Balázs Lajos*:

Tér és térhatás a csikszentdomokosi lakodalomban. *Tankó Gyula*: A gyimesi udvarok... *Kürti László*: Antropológiai gondolatok a táncról. *Szenik Ilona*: Észrevételek a bővítsoros táncdallamokról. *Könczei Csilla*: Tánchos anyanyelv. *Zsigmond József*: Népi táncok.... *Kisgyörgy Mihály*: A vargyasi társas bál. *Barabás László*: A gúzssekér. *Faragó József*: Ismét az Árgirus-kérdéshez. *Tánczos Vilmos*: Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz. *Pozsony Ferenc*: A szentsír állítása és őrzése Erdélyben.

Limes, 95/1-2. szám. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle. Főszerk. *Virág Jenő*. Tatabánya, 1995. 183 old.

A tartalomról: Dávid Zoltán: Komárom-megye nemzetiségi megoszlása. *Nyíró Krisztina*: Száműzetésben. *Nyulásziné Straub Éva*: A nemesi heraldika....*Csikány Tamás*: Zászlók és címerek... *iff. Bogdán István*: Címerkészítés a gyakorlatban. *Ortutay András*: Komárom vármegye főispánjai: a Nádasdy család. *Gyírsi László*: A Csajághy család története. *Hörömpüly Mihály*: Jeles prédikátorok, híres családok Kömlődön. *Körmendi Géza*: A tataróvárosi iparos polgári réteg kialakulása.... *Dóka Klára*: Az esztergomi érsek birtokai.... *Dominkovits Péter*: Adatok Komárom vármegye nemesi társadalmához...*Fülöp Éva*: Adatok az Esterházy család hercegi ága birtoklástörténetéhez.... *Kamrada G. Dolóresz*: Az esztergomi katolikus egyesületek tevékenysége...

Mentes Zoltán- Galgóczi József: Győr-Ménfőcsanak Megyei hidak története. Győr, 1993. 79 old.

Nagy Elemér: Az építő Kós Károly. Bp.-Szolozsvár, 1995, Balassa K.,- Kós Károly alapítvány- Polis K., 154 old.

Nagy Gyula: Bányog, Rábaszovát és vidéke. Győr, 1995. Hazánk K., 237 old.

Néma Sándor: A győr-sokoróaljai szőlő-idek hegyközségi törvényei 1672-1825. Győr, 1995.126 old.

Németh Judit: Lébény története és éves napi szokásai. Győr, 1995, Hazánk K., 15 old.

Pacsuné Fodor Sára: A palotai meszek. Várpalota, 1995. Magánkiadás. 97 old.

Papp János, B.: Hajdudorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállásáért.Hajdudorog, 1996.159 old.

Petőfi Losoncon. Emlékkönyv. Összeáll. *Böszörményi István*. Losonc, 1995. 30 old.

Rábaköz honismereti évkönyv, 1995. Szerk. *Pájer Imre*. Csorna, 1995. 67 old.A

tartalomról: Pájer Imre: A Rábaköz malomipara 1867 és 1914 között. *Horváthné Takács Judit*: Lakodalmi szokások Rábaszentmihályon a század első évtizedeiben. *Fücsök Pirokska*: A gyermekkor költészete Bogyoszlón. *Gülch Csaba*: Dr. Bánhegyi Jób. *Szigeti Katalin*: Perepatits Ferenc kántortanító működése Bősárányban.... *Kálmán Gyula*: Beszélgetés Áder István fafaragó népi iparművésszel. *Nagy Imre*: A vági helytörténeti gyűjtemény nevezetesebb tárgyai.

Sáry István: A győri tűzrendészet és tűzoltóság története. Győr, 1995. 60 old.

Somogyi Kultúra, 1995. 6/4. szám. Szerk. *Bősze Sándor, Csapó János, Horváth László* et al. Kaposvár, 1995. 68 old.

A tartalomról: Horváth János: Bernáth Aurél. *Bősze Sándor*: A Somogy Megyei Levéltár. *Varga Róbert*: Könyvtári integráció. *Paál László*: Költészet és tudomány. *Szabados Péter*: Balatoni Folklorálalkozó. *Béres Júlia*: Királyi szakácsok versenye Nagyszakácsiban, 1995. *N.László Endre*: Aranyiosás a Dráván és a Murán. 4.rész.

Somogy megye múltjából. Szerk. *Szili Ferenc*. Kaposvár, 1995. 396 old. (*Levéltári évkönyv, 26.*)

A tartalomról: Borsa Iván: A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. *Nagy Pál*: Somogy megye mezővárosi és községi pecsétjei 1768-1856. *Paál László*: Somogy megye sajtója 1863-1890. *T.Méry Klára*: Nagyatád, a kisgazdamozgalom bölcsője. *Oroszi Sándor*: Millenárius emlékfák, ültetvények Somogyban. *Nagy Domokos Imre*: Fejezetek az Iharos-Iharosberényi uradalmak vadástörténetéből. *Farkas József*: A 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt megalakulása....*Szili Ferenc*: Egy somogyi baka első világháborús naplója 1914-1918. *Szita László*: Német családok betelepülése Somogy megyébe....*Manfred Kelrig*: Az 1942/43-i sztálingrádi csata.... *Bősze Sándor*: Adatok az angolszász szövetségesek Somogy megyét ért bombázásairól.

Szabó Lajos, H. Emlékek a marcaltői dalárda életéből.1925-1955. Marcaltó, 1992. Önkormányzat. 40 old.

Szántó László: Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok. Kaposvár, 1995. 515 old.

Szőnyi Eszter, T.: Arrabona topográfiája. Győr, 1992. 80 old.

Összeállította:

Belovári Gézáne

„A salgótarjáni Mikszáth Kiadó az író örökségét, szellemi hagyatékát vállaló barátait, pártoló támogatóit Mikszáth Kálmán Társaság megalakítására kéri fel. ... A társaság fő feladata a mű és közönség kapcsolat létrejöttének segítése, ösztönzése. A Mikszáth-i hagyományokra építve kívánjuk szervezni a Társaság életét is: a bölcs humor, a játékos nevetés, a szelíd ironia jegyében; játékosan, azaz nagyon komolyan, az értelmes munka reményével és hitével. Mikszáth Kálmán azt tartotta, hogy:

„... csak két irigylésre méltó dolog van a világon:

a) olyan tetteket vinni véghez, melyeket érdemes könyvbe írni, és

b) olyan könyveket írni, melyeket érdemes elolvasni.”

A Mikszáth Kálmán Társaság szervezői ezt a gondolatot folytatva teszik hozzá ehhez:

c) olyan könyveket kiadni, melyeket érdemes megszerezni, és

d) olyan társaságot szervezni, melynek érdemes tagja lenni.

A szervezők (1993, júniusa)

A Mikszáth Kálmán Társaság nyitott. Továbbra is várja az új belpőket!

A MIKSZÁTH KIADÓ 1990-ben alakult. 1994-ben létrehoztuk vállalatunk új központját, a nógrád megyei *Horpácson*. E falu Mikszáth Kálmán országosan is legismertebb kultuszhelye. A gyönyörű és szinte példátlan hatás, mely e lokális kapcsolatban megnyilvánul, *műhelymunkánk elkötelezettsége, értékrendjének állandósága* mellett, hosszú távra kijelöli helyünket a magyar könyvkiadásban.

Ezúttal olyan könyveinket ajánljuk, melyek könyvesboltban már nem találhatóak. Részint nógrádi kötődésűk, részint egyedi érdekességük okán. A *Nógrád Megye Települései* című szépen gyarapodó sorozatunk, a *Nógrádi Mikszáth Lexikon*, vagy *Batta György verseinek válogatása* olyan könyvérdékességek, melyek gyűjtése természetes a Mikszáth Kálmán Társaság tagjai, valamint a Honismeret olvasói részéről.

A társaság tagjainak, valamint e folyóirat olvasóinak nyújtott kedvezmény, hogy minden itt látható könyv 100 Ft-ba kerül. 500 Ft., vagy annál nagyobb megrendelés esetén a Kiadó postai utánvétellel küldi el a könyveket, a megrendelést követő hónapban.

A megrendelési szándékok a kitöltött Rendelési szelvény címűnkre történő eljuttatásával kérjük jelezni. Címünk: 2658 Horpács, Mikszáth Kálmán út. 1.

RENDELÉSI SZELVÉNY a Honismeret olvasóinak

Név	Cím	pld.
Megrendelem az alábbi könyveket:.....		
Nógrád Megye Települései (<i>Nőtincs, Horpács, Alsópetény, Felsőpetény</i> <i>Diósjenő, Pásztó, Vanyarc</i>).....		
Nógrádi Mikszáth Lexikon (Praznovszky Mihály)		
Csongrády Béla Kötötések.....		
Horváth István A nógrádi szlovákok.....		
Kérdések – Válaszok Nógrádról 1-2. kötet		
Bódi Tóth Elemér A torony alatt		
Batta György Egy mondat a szeretetről		

Búzaszentelés Abasáron

A márgarás óta létezik – Aba Sámuel király szállásbirtokán – a Heves megyei Abasár község temploma. Évről-évre, immár visszatérő hagyomány, hogy Márk napját követő vasárnapon körmenetet, búzaszentelést és szentmisét tartanak. Az elemúlt évben az ünnepélyes szertartáson Juhász János helyi gazda földjén termelt zöld búzaköteget szentelte és áldotta meg a negy világtáj tele fordulva Pap Géza érseki tanácsos, abasári plébános. A résztvevő Ferences-rendiek a megszentelt növényeket szétosztották a falubeliek között.

Szabó Sándor

